
Marina Hughson

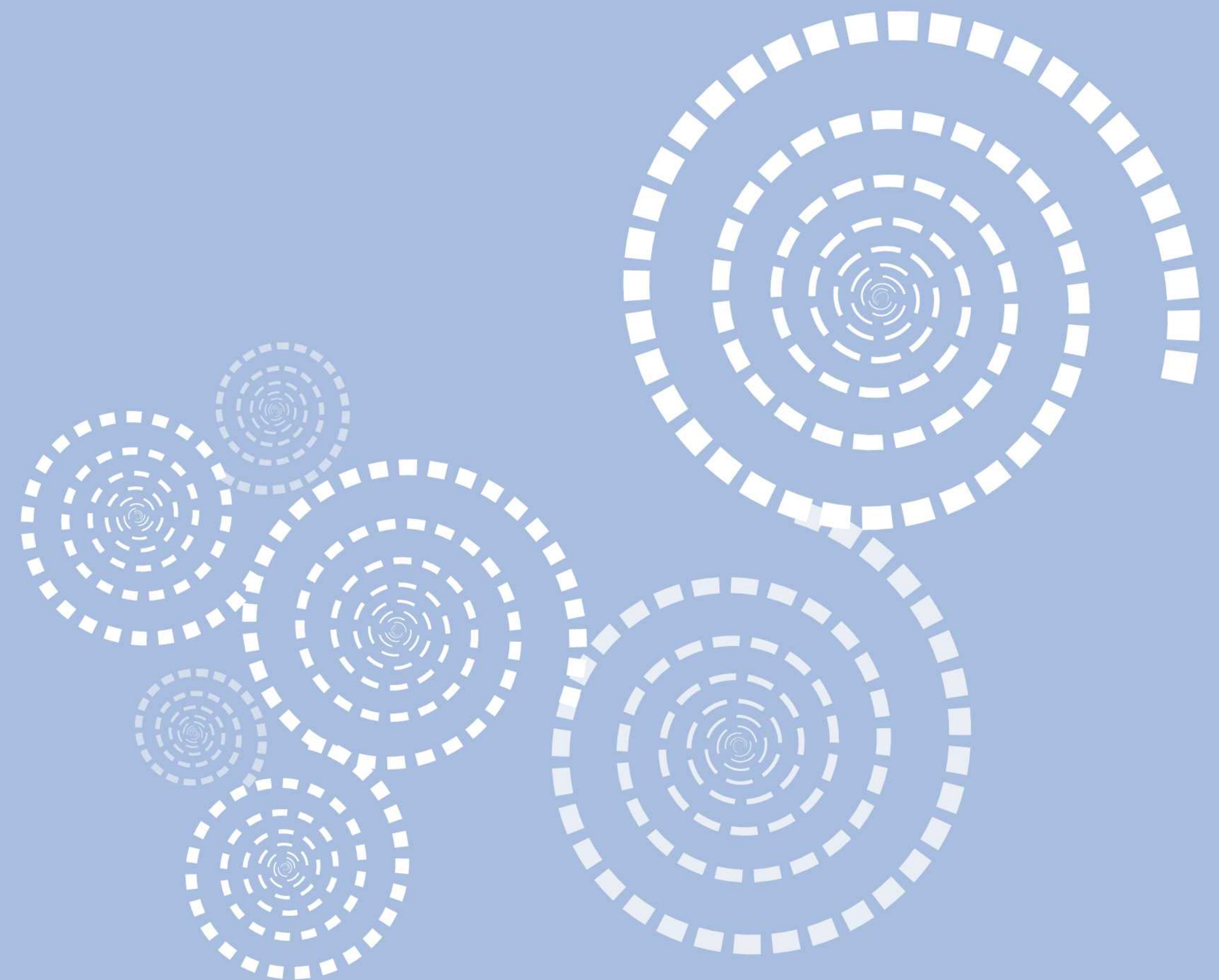
POLUPERIFERIJA I ROD:

POBUNA KONTEKSTA

Marina Hughson

Poluperiferija i rod: pobuna konteksta

Beograd, 2015

Marina Hughson

Poluperiferija i rod:
pobuna konteksta

Beograd
2015

Dr Marina Hughson

Poluperiferija i rod: pobuna konteksta

Izdavač

*Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
Gračanička 18, Beograd*

E-mail

krinstitut@gmail.com

Za izdavača

Dr Ivana Stevanović

Recenzentkinje

*prof. dr Mirjana Bobić
prof. dr Marija Babović*

Kompjuterska obrada teksta

Slavica Miličić

Design korica

Ana Batrićević

Štampa

Pekograf d.o.o.

Tiraž

500

Objavljivanje ove knjige finansiralo je

**Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog
razvoja Republike Srbije**

*To be truly radical, is to make hope
possible rather than despair convincing.*
Raymond Williams

SADRŽAJ

ZAHVALNICA.....	9
PREDGOVOR.....	11
1. UVOD	25
2. ČEMU TEORIJA POLUPERIFERIJALNOSTI?	29
2.1. Debata koja još uvek traje... ..	29
2.2. Rodne studije i prenošenje znanja	41
2.3. Kakva teorija?.....	59
3. OSNOVNE KOORDINATE TEORIJE POLUPERIFERIJALNOSTI.....	67
4. RODNI REŽIMI NA POLUPERIFERIJI.....	85
5. RODNE POLITIKE NA POLUPERIFERIJI: POBUNA KONTEKSTA	101
LITERATURA	121
SAŽETAK	137
SUMMARY.....	141
O AUTORKI	145

ZAHVALNICA

Ova knjiga ne bi bila moguća da se u mojoj glavi ne vode kontinuirani dijalozi sa mnoštvom onih koje čitam ili sa kojima razmenjujem ideje na različitim skupovima i prilikom realnih ili virtuelnih susreta. Zahvaljujem se, zato, svima onima koji me inspirišu.

A još više se zahvaljujem svima onima koji me podržavaju, na čijoj ljubavi, razumevanju i pažnji grejem svoju dušu i širim svoja krila.

PREDGOVOR¹

Ova monografija je još jedna u nizu mojih publikacija koje se bave rodom i poluperiferijom. Postavlja se opravdano pitanje zašto je ta tema uopšte bitna, meni lično, ali i zajednici u kojoj funkcionišem? Kako će ostala poglavlja u monografiji da se bave odgovorom na to pitanje, odnosno dokazivanjem zašto baš poluperiferijska perspektiva, i zašto rodnost, i zašto kontekst, u Predgovoru bih želela da se osvrnem na nešto drugo. Mislim da je sa stanovišta proizvodnje znanja, prilično važno da se razume kako neka ideja nastaje, kako narasta i kako se modifikuje. Samorazumevanje intelektualnog puta pospešuje proces učenja, jer ukazuje na čvorišne tačke koje iz nekog razloga predstavljaju „okidač” za nastajanje neke ideje, i koje obično sadrže neku vrstu

¹ Ova monografija je nastala kao rezultat rada na projektu IKSI, (projekat No 47011), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. Takođe, zahvaljujem se GEXcelu, centru izvrsnosti za istraživanje roda na Univerzitetu u Linšepingu (Linköping), u okviru kojega radim na dva projekta: „Deconstructing the Hegemony of Men and Masculinities: Contradictions of Absence”, i „Gendered sexualised transnationalisations, deconstructing the dominant: Transforming men, „centres”, knowledge/practice”, pod rukovodstvom profesora Džefa Herna (Jeff Hearn).

napetosti koja mora da se razreši odgovarajućim skokom, odnosno inovacijom. Društveni naučnici, naročito u našoj sredini, za razliku od umetnika ili naučnika iz prirodnih nauka, nisu navikli da prate put razvoja neke svoje ideje. Njihovi motivi i „pokretači” im, zato, često ostaju skriveni. Feministički pristup, međutim, podrazumeva jasno pozicioniranje onoga/one koji/piše, i obično se kao deo tog pozicioniranja javlja i deo lične istorije, ili intelektualne istorije, koji je u vezi sa predmetom o kome se piše. Ovaj proces „rašćaravanja” procesa stvaranja znanja, njegove demistifikacije, je zapravo metod borbe protiv androcentričnog znanja koje simulira naučnu objektivnost kroz nereflektovanu naučnu praksu i autoritativan stav, dok istovremeno potiskuje perspektivu onih koji/koje nemaju moć da govore, da se izraze ili da budu vidljive/i. Međutim, ne samo zbog skrajnutosti feminističke tradicije na ovim prostorima², već i zato što bavljenje društvenim naukama najčešće podrazumeva stvaranje znanja kroz dugi i kontinuirani proces akumulacije i učenja, a ne iznenadnih „skokova” ili „eureka”, potrebno je identifikovati nešto složenije saznanje trajektorije u ovom konkretnom projektu povezivanja poluperiferija i rodnosti. Zato što je ovaj proces stvaranja znanja i ličnog pozicioniranja bio nešto složeniji i komplikovaniji, od „običnog” biranja neke istraživačke teme, odlučila sam da se time detaljnije pozabavim na ovom mestu.

² Početak rada na stvaranju takve zajednice, bar u sociologiji, svakako predstavlja tekst Dragice Vujadinović: „Feministička perspektiva u sociologiji u Srbiji” (2012), kao i tekst Ankice Šobot: „Utemeljivanje rodnog pitanja u srpskoj sociologiji” (2012).

U društvenim naukama se jako puno uči iz same istorije ideja, na kolektivnom, ali i na individualnom nivou. „Novo” znanje je uvek jako dobro „uklopljeno” u „staro”, i ono je najčešće sa njim u direktnoj komunikaciji, odnosno „debati”. Ali, što je još važnije, to „novo” i ne može da se artikuliše izvan diskursa koji deli jedna epistemička zajednica, pa i šira kulturna zajednica. Zato je utoliko važnije da postoji oslonac u razumevanju individualnog puta u stvaranju znanja, jer se iz toga mogu bolje iščitati moje autorske namere³.

Moj put je bio više usamljenički nego što bi to bio da nisam pokušavala da radim u Srbiji i da se bavim temom koja uporno ostaje na marginama, i tretirana kao političko opredeljenje, a ne oblik kritičkog znanja koje zauzima dostojno mesto u savremenoj istoriji društvenih nauka. Štaviše, pokušavala sam da se tom temom bavim iz perspektive kritičkog mišljenja, kritike realnosti, a ne da povlađujem dominantnim ukusima i jeftinom kvazi/patriotizmu. U feminizam sam, što je pomalo ironično, ipak ušla iz epistemičkih, a ne političkih razloga. Naime, potreba da se bavim prvo ženskim, a potom i rodnim studijama, bila je kod mene pokrenuta još u periodu pisanja magistarskog rada kada sam shvatila da me ništa, apsolutno ništa, nije pripremio da se bavim problemom društvene stratifikacije žena, iako sam bila najbolja studentkinja u toj generaciji. Kada sam identifikovala tu ogromnu „rupu” u tadašnjoj sociologiji, kada sam shvatila kako

³ Ovo je utoliko važnije što sam, paradoksalno, i pre nego što sam u Srbiji postala akademski prihvaćena feministička autorka (što bi značilo neko čiji radovi su ušli u „redovnu nastavu”) uspela da budem izložena žestokim antifeminističkim napadima. Naime, iako feminizam nije postao deo legitimnog naučnog diskursa, antifeminizam jeste, i to je, zapravo, sve više.

su neki od osnovnih pojmova u sociologiji, kao što su, „klasa”, „sloj”, „vertikalna pokretljivost”, „profesija” ili „karijera”, pa i „porodica”, „rađanje” u stvari samo delimično upotrebljivi, ako ne i neupotrebljivi kada se uzme u obzir rodnost, više jednostavno nisam mogla da odustanem od feminističkog pristupa znanju. Problem se još više komplikovao time što sam pokušavala da obavim empirijsko istraživanje koje se odnosilo na profesionalno uspešne žene. Nemoć tadašnje sociologije mi se u sudaru sa realnošću iskazala u punom svetlu. Moja perspektiva se zato ubrzano menjala, i ja sam ubrzo pronalazila sve više „praznih mesta”, ili neupotrebljivih „opštih mesta” koja su bila neprimenjiva na žene. Androcentričnost znanja otkrivala mi se u punom sjaju. Morala sam da prođem kroz proces „raz-obrazovanja”, odnosno usvajanja nove aparature za mišljenje, istraživanje i razumevanje društvenog sveta. To se sve događalo kasnih 80-tih godina, kada nije bilo ničeg na šta bih mogla da se oslonim, niti bilo koga ko bi mogao da me vodi u tom procesu. O grupi „Žene i društvo” koja se okupljala u Studentskom kulturnom centru⁴ doznala sam tek pred kraj svog doktorata, a u međuvremenu sam prošla put izolovanog, mukotrpnog rada i traganja bez ičije pomoći ili stvarnog mentorstva.

Koliko god da je ovaj put bio težak, on mi je omogućio da postepeno izgrađujem svoj autentičan pristup i da uspostavim povezanost između različitih elemenata, koja je rezultirala u jednom specifičnom sistemu mišljenja. U tom procesu sam se jako puno oslanjala na empirijska istraživanja koja sam u

⁴ Više o tome videti u Vušković, Trivunac (1998).

kontinuitetu sprovodila. U nizu kretanja od istraživanja, ka teoriji i nazad, izrastala je spiralno čitava jedna nova teorijska postavka, ono što ću u ovoj knjizi nazivati „teorija poluperiferijalnosti”, ali takođe, nastajali su i mnogi drugi potpuno originalni naučni uvidi koji su mi pomagali da znanje iz ženskih i rodnih studija prenosim u različita polja, i da proširujem perspektivu uključujući ono što bi se savremenim teorijskim jezikom moglo nazivati: „perspektiva interseksionalnosti” (intersectionality), ali i „roda i diverziciteta” (gender and diversity).

Ovu knjigu sam odlučila da napišem na srpskom jeziku upravo zato što sam je namenila javnosti koja može da čita na ovom jeziku. U prikazu moje knjige *Knowledge Production at the Semiperiphery: A Gender Perspective*, prof. Anđelka Milić je prokomentarisala da je šteta što je neće čitati studenti, jer oni baš i ne čitaju knjige na engleskom (Milić, 2010a). Bez obzira na krhku i marginalizovanu feminističku naučnu zajednicu u Srbiji, koja je fragmentirana, koja ne uspeva da se stabilizuje i koja je stalno izložena udarima agresivnog antifeminizma, mislim da ima smisla pisati ponekad i na ovom jeziku i žrtvovati nagrade i priznanja koje su potencijalno daleko veće kada se tekstovi objavljuju na engleskom jeziku. Feministička zajednica i uranjanje u tekst i pisanje, pomaže mi da zadržim osećanje svrhe i korisnosti, čak i kada aktuelno društveno okruženje odbacuje kao strano telo sve što može da liči na kritičko mišljenje i autentičan stav. Dakle, upravo iz ove perspektive, želim da pogledam unazad i analiziram genezu svog bavljenja poluperiferijom, na kojoj živim, sa koje sam potekla, koja je ujedno i moja inspiracija i laboratorija, ali i mesto čiji me

dominantan provincijski mentalitet neprijatno ograničava u mukotrpnom putu bavljenja naukom.

Poluperiferiju sam prvi put počela da pominjem pre više od deset godina kada sam se suočila sa problemom veoma različitog položaja naučnica na „Istoku” i na „Zapadu”, odnosno u centru i na poluperiferiji Evrope. Kao članica ekspertskeg tima koju je osnovala Evropska komisija 2003. godine bila sam u prilici da sa grupom naučnica iz Istočne Evrope (10 zemalja koje su tada bile u procesu prisajedinjenja EU) detaljno razmatram odakle sve te razlike proizilaze i zašto nije ni malo jednostavno preuzeti pojamovnu aparaturu i saznanja iz centra i primeniti ih na zemlje Istočne Evrope (Enwise Report, 2003). I dok sam postepeno saznavala, kroz timski rad sa koleginicama, kako stvari izgledaju iz druge perspektive i koliko toga zajedničkog postoji u položaju žena u postsocijalističkim društvima, postepeno je izranjala slika koja je u mnogome bila drugačija od vladajuće slike o „zaostalim ženama” na Istoku Evrope.

Danas ima sve više publikacija koje se bave konstruktima proizvodnje „Balkana” (Wolff, 1994; Todorova, 1997; Bjelić and Savić, 2002; Goldsworthy, 1998)) pa i „istočnosti” (Zarycki, 2014). Ono što je posebno zanimljivo to je svojevrsno „zamrzavanje” podele na „Istok” i „Zapad” koja se sada lako reaktivira u novom hladnom ratu koji je na delu. U momentu kada, od početka 90-tih, počinje da se stvara talas feminističkih organizacija, već postoji formiran referentni okvir koji je proizvod podele Zapad-Istok, u periodu „hladnog rata”, i on se više ili manje održava do danas. Međutim, Enwise izveštaj je, možda prvi

u tako širokom komparativnom potezu, pokazao da su žene na Istoku Evrope veoma rano dobijale pravo glasa kao i pravo na školovanje, da njihovo uključivanje u nauku nije puno zaostajalo, ako je uopšte i zaostajalo za mnogim zemljama zapadne Evrope, jer se u suštini radilo o pojedinačnim slučajevima, a agrarni patrijarhatski su bili prilično slični među sobom. Enwise izveštaj je pokazao da iako su rodne razlike u nauci, na istoku Evrope, veoma bitne i izražene, one su manje naglašene od rodničkih razlika koje su postojale u centru. A što je posebno bilo važno, razlike u položaju žena i muškaraca naučnika među sobom su bile daleko manje iskazane od razlika koje su postojale u položaju naučnika u zemljama centra i periferije. Potvrdilo se ono što je izrečeno u odgovoru na pitanje koje sam postavila jednoj naučnici u Srbiji krajem 80-tih godina. Upitala sam je: „Da možete da birate, koji biste pol izabrali kada biste se ponovo rodili?“ A ona mi je odgovorila: „Svejedno koji pol, izabrala bih drugu zemlju.“ (Blagojević, 1991).

Od ovog tematskog bloka koji se odnosio na naučnice, postepeno sam sve više širila temu na problem proizvodnje znanja. Enwise izveštaj je pokazao i da osnovni problem na Istoku Evrope predstavlja ne mala kvantitativna zastupljenost naučnica, već veoma nepovoljan položaj nauke i naučnika uopšte. Rodna hijerarhija je i dalje bila izražena, ali su u suštini razlike između rodova bile manje bitne od razlika Zapad-Istok, i naročito centar-poluperiferija. Postojala je druga vrsta hijerarhije koja je ostajala skrajnuta zbog bavljenja rodnom nejednakostima. To je bilo veoma vidljivo, npr. u bibliometrijskim merenjima, i u čitavoj usmerenosti izdavačke delatnosti u centru ka engleskom jeziku.

Problemi malih zemalja su ostajali skrajnuti i nebitni u odnosu na velike zemlje, smenjivala se popularnost tema u zavisnosti od aktuelnih političkih tema. Kako mi je postajalo sve više jasno da je težište problema na nekoj drugoj strani, tako su izranjali novi tekstovi, novi uvidi, nove prezentacije na mnogobrojnim naučnim konferencijama. U Berlinu, na konferenciji o rodnoj jednakosti u visokom obrazovanju (2007) na kojoj sam imala uvodno izlaganje o novim hijerarhijama⁵, prilazile su mi kolegice i kolege ne samo da mi čestitaju na, kako su govorili „hrabrom izlaganju”, već i da mi ukažu na različite slučajeve hijerarhija i isključivanja u njihovim naučnim ustanovama, koje su sledile logiku podele Zapad-Istok. Što sam se više kretala, i što sam više javno govorila o globalnim naučnim hijerarhijama koje isključuju i žene i manjine i one koji nisu u centru, to je do mene dolazilo više svedočanstava ove vrste. Sve to, kao i uključenost u nekoliko evropskih projekata koji su se bavili naučnicama na poluperiferiji, ili mladim naučnicama migrantkinjama koje u centru pokušavaju da naprave naučnu karijeru⁶, vodilo mojoj produbljenoj analizi proizvodnje znanja na poluperiferiji koja je, na kraju, rezultirala u knjizi *Knowledge Production at the Semiperiphery: A Gender Perspective* (2006). U toj knjizi sam se posebno bavila različitim aspektima rodnosti, poluperiferije i proizvodnje znanja, ali je fokus bio na naučnicama i na znanju u društvenim naukama i

⁵ 5th European Conference on Gender Equality in Higher Education, Berlin 2007, Humboldt-University Berlin, August 28-31, 2007, keynote speech: Gender and Excellence: Hierarchies, Exclusions and Illusions.

⁶ Radi se o još dva ekspertska projekta: CEC-WYS projekat o ženama i mladima u nauci (2005-2006)⁴, i NEWS projekat o manjskim ženama u nauci u EU (2006-2007), oba finansijski podržana od strane Evropske komisije.

rodnim studijama. U knjizi sam ponudila i naznake paradigmatškog obrta, u različitim oblastima, od proizvodnje znanja do međuetničkog pomirenja. Ova knjiga je dobila odlične naučne kritike i imala je uticaj na neke naučnike i naučnice, o čemu ću napisati poseban tekst. Međutim, kako je pisana na engleskom, ona nije, kao što je to primetila moja koleginica i prijateljica Dubravka Đurić, ni bila pisana za naš diskurzivni prostor. Iako se ja u toj knjizi posebno bavim problemima „ko, kako i za koga” pravi znanje, ova knjiga, nažalost, nije uspjela da izbegne problem srpskog provincijskog kulturnog, pa i naučnog prostora, i ostala je da „visi”, više prihvaćena i citirana izvana, nego iznutra.

Međutim, od 1994. godine do danas odvija se još jedan, paralelan tok, u mom pomeranju u saznanju koje vodi „otkriću realnosti” poluperiferije i njenom jasnom imenovanju zadnjih desetak godina. Pre svega, 1994. godine iniciram „Prvu post-komunističku⁷ feminističku” konferenciju, pod nazivom „Šta možemo same za sebe da uradimo?” (What Can We Do for Ourselves?), kako bih naglasila potrebu samorazumevanja nas, feministkinja, iz postsocijalističkih zemalja, samorazumevanja koje prethodi aktivizmu i čini ga delotvornijim. Naime, već tada postaje veoma jasna diskrepanca između „naših” iskustava i „Teorije” koja treba da ih objasni. Takođe, snažan podsticaj u razumevanju značaja „nekog supstrata” koji tada još nisam umela da objasnim, a koji će kasnije voditi formulaciji „teorije poluperiferijalnosti”, predstavlja i studija koju sam radila za

⁷ Umesto termina „post-komunistički”, sada radije koristim termin „postsocijalistički”.

Evropski parlament, 2003. godine, a koja se odnosila na zemlje Balkana (10 zemalja, Blagojević, 2003). Ova studija je, na moje iznenađenje, pokazala da postoje jako duboki slojevi koji čine društva Balkana, kada je reč o položaju žena, mnogo više sličnima nego različitima, bez obzira na sve druge pokazatelje, vezane npr. za razvijenost ili za status u odnosu na EU (članice, ili na različitim tačkama prisajedinjenja). Dakle, taj tok, tok bavljenja „realnošću” kroz studije i istraživanja, tekao je paralelno sa onim prvim tokom kritike hijerarhija u proizvodnji znanja. Bilo je samo pitanje vremena kada će se ta dva toka međusobno povezati i rezultirati u nečem novom.

Od 2006.godine do danas, ja sam se još intenzivnije okrenula istraživanjima poluperiferije, kao i aktivnostima vezanim za međunarodne konsultacije, pre svega u zemljama poluperiferije. Kritika znanja koju sam prethodno dostigla u svojim radovima, jako mi je pomagala da kritički čitam i „teorije” i zakone, i politike, i istraživanja i dominantan diskurs koji se odnosio na rodnost, i posebno, na žene na poluperiferiji. Od kritike znanja, sve sam se više pomerala ka kritici „realnosti”. Oslanjanje na istraživanja produbilo je moju kritiku znanja, i osnažilo me za formulaciju „teorije poluperiferijalnosti”, koja će se, verujem, razvijati i u sledećih nekoliko godina. U ovom trenutku, ova knjiga je presek onoga do čega sam došla, ali i dalje radim na formulaciji novih pravaca istraživanja, i već vidim sledeće logične korake.

Prijem ove knjige, kao i svake druge, u jednoj maloj intelektualnoj sredini na poluperiferiji, zavisi jako puno od

trenutka u kome se ona objavljuje, ali i od naučne oblasti. Ova knjiga se pojavljuje u trenutku kada je iskrivljenost znanja iz oblasti društvenih nauka, zloupotrebljenost naučnih pojmova i ad hoc „teorija” u javnom diskursu u Srbiji, regionu i u Evropi, postala veoma očigledna. Posebno je izražena marginalizacija sociologije, a sociolozi se, prateći opšti pravac deprofesionalizacije, i sami često predstavljaju kao „politički analitičari”. Medijska popularnost, više od bilo čega određuje „naučni rejting”. Bavljenje površinom, a ne dubinom, je i trend i lakši put, i profesionalno više nagrađujuće. U hijerarhiji značaja tema, svakodnevnica ostaje skrajnuta⁸, a dominiraju teme koje se odnose na političke stranke i površna istraživanja političkih stanovišta, kao i apstraktna kritika „globalizacije” i „Zapada”. Ipak, sudar „realnosti koja vrišti” i sistema pravila i procedura koji se uvijaju u „znanje” i „nauku” kako bi lakše potčinili tu realnost, je tako jak i očigledan, da lako raskrinkava svaku nameru.

„Poluperiferija” kao termin postaje prijemčiva, ali još uvek koncentrisana dominantno na pojedinačne slučajeve pojedinih zemalja, njihovih ekonomskih i političkih problema, kao i njihov položaj u EU ili na brzinu približavanja EU. Sagledavanje celine poluperiferije, skoro da nikom nije potrebno, ni malim zemljama koje se međusobno takmiče za najuticajniji položaj i poseban status, ni centru koji fragmentiranost poluperiferije neguje i podstiče. U mnoštvu drugih geografskih i geopolitičkih pojmova, pojam „poluperiferije” postaje apstraktan i nema kritički naboje, ili

⁸ Izuzetak predstavlja napor nekolicine koleginica sa Odeljenja za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, koje ostaju dosledne u svom istraživačkom interesovanju vezanom za svakodnevicu.

se koristi ovlaš u geopolitičkim analizama. Iako bujaju razni kursevi i centri, koji se, na primer, bave Jugoistočnom ili Istočnom Evropom, njihov fokus nije na društva poluperiferije, već na političku sferu i na podvođenje svih ostalih društvenih fenomena pod „političko”, i najčešće su i sami u funkciji proizvodnje diskursa o različitosti između centra i poluperiferije koju treba pokoriti i disciplinovati, i u krajnjoj liniji „civilizovati”.

Na kraju, želim da kažem, da je i ova knjiga, kao i sve ranije moje knjige, sasvim sam sigurna, napisana u pogrešno vreme, i to je prosto neizbežno tako. Jer, poluperiferija koja je ispresecana dijahronicitetima nije u stanju ni da proizvede ni da primi bilo šta u „pravo vreme”. Ono što je ovde „popularno” je uveliko u centru prevaziđeno, a ono što ovde korespondira sa centrom u smislu inovativnog znanja (u oblasti društvenih nauka), ovde nije još priznato, niti to može da bude. I još gore, ono što je ovde proizvedeno, a ide „ispred” centra, nema mogućnosti da se bilo gde „ukotvi”. Imam dosta primera za sve ove pogrešne „tajminge”. Nikad na vreme, uvek prekasno ili prerano, ni u centru, ni na poluperiferiji. U tom vakumu i sa tim saznanjem pišem i ovu knjigu.

Ipak, izazov za pisanje leži u tome što, po mom mišljenju, postoji veoma veliki i upražnjen prostor u razumevanju društvenih obrazaca funkcionisanja poluperiferije kao celine, i kao takve. Iako je neimenovana kao posebna, ona nastavlja da zaokuplja naučnike širom sveta, baš kao posebna.⁹ Verujem da

⁹ U momentu dok završavam ovu knjigu, na primer, u Stanfordu se organizuje: „39th Annual Stanford-Berkeley Conference The Collapse after a

je teorijski model koji ovde eksplicitno formulišem, „teorija poluperiferijalnosti”, obrazlaganje modaliteta rodnih režima koji su empirijski utvrđeni, kao i zalaganje za odgovarajući metodološki pristup, kontekstualnu analizu, ono što može da disciplinuje i razvije dalje naučno bavljenje poluperiferijom.

Kao feministkinja, proizvodnju znanja smatram procesom osveščivanja, individualnog, grupnog i kolektivnog, ali i neophodnim uslovom društvene transformacije. Nadam se da će ova knjiga bar nekog inspirisati i ohrabriti da ne odustane od sticanja znanja i proizvodnje znanja, kao i od zalaganja za pozitivnu društvenu promenu, iako na momente ti napori izgledaju besmisleno.

1. UVOD

Ova monografija i predstavlja razrađenu ideju o potrebi *zasnivanja teorije poluperiferijalnosti* i implikacijama takve teorije u oblasti rodnih studija. Sama teorija, međutim, ostaje primenljiva i na istraživanja ostalih oblasti društvenog života u „tranziciji”, odnosno društvenog života na poluperiferiji”. Artikulacija, *teorije poluperiferijalnosti*, počiva na empirijskim istraživanjima rodnih režima i iskustvima vezanim za sprovođenje javnih politika u zemljama na poluperiferiji Evrope. Ova monografija ide nekoliko koraka dalje u odnosu na ono što sam prethodno objavljivala, jer ona predstavlja sintezu različitih istraživačkih nalaza, i to u longitudinalnoj perspektivi, što omogućuje još čvršće i pouzdanije zaključke o tome šta se događa sa rodnim režimima u periodu „tranzicije”. Ali, važno je naglasiti da su rodnost i svakidašnji život u kome se rodnost konstruiše, upravo prava mera te „tranzicije”; oni nisu neki sporedni kolosek, već ključ za razumevanje „velike slike”, za dekonstrukciju i dezideologizaciju velikog projekta „tranzicije”.

„Teorija poluperiferijalnosti” se pre svega oslanja na sociološki pristup, ali uključuje i druge pristupe, u širokom spektru multidisciplinarnosti na kojoj počivaju rodne studije. Radi se pre svega o „grounded theory”, jer ona predstavlja uopštavanje zasnovano na obilju istraživačkih podataka, prikupljenih kvantitativnim i kvalitativnim, kao i participativnim, metodima tokom dugog niza godina, i to u različitim društvenim kontekstima u različitim zemljama „tranzicije”. U saznanjima sam se oslanjala na izvore koji su bili vezani za moje veoma raznorodne, ali međusobno čvrsto povezane uloge: istraživačice, univerzitetske profesorke, međunarodne i lokalne rodne ekspertkinje, kao i aktivistkinje. Moj ekspertski i istraživački rad pokriva 15-ak zemalja Istočne, Centralne i Jugoistočne Evrope. Ali, isto tako, i ne manje važno, moji uvidi su se oslanjali na moje vlastite različite životne uloge i situacije, koje su me često stavljale u poziciju marginalnosti u odnosu na „mainstream”, ali koje su mi omogućavale da dodatno imam „epistemičku prednost”, odnosno da realnost vidim „odozdo”, sa pozicija nemoći, izolacije, isključenosti, vulnerabilnosti. Iz mnoštva ovih uvida, a potkrepljena „tvrdim” i „mekim” podacima, u „laboratoriji tranzicije” u kojoj živim, posmatram i analiziram, izranja ova studija, koja u suštini predstavlja svojevrsnu sintezu kroz uspostavljanje „teorije poluperiferijalnosti”. Ona nastoji da popuni očiglednu prazninu koja se može identifikovati u „teoriji”, a za koju već postoji jako puno fragmentarnih znanja, koja jasno ukazuju na veliki jaz između ideološkog mišljenja o tome šta je „tranzicija” navodno trebalo da bude, a šta je zapravo bila i postala.

Dok se u Predgovoru razmatrao intelektualni put koji je prethodio razvoju teorije poluperiferijalnosti, poglavlja koja slede detaljnije razrađuju osnovnu ideju. U sledećem poglavlju pod nazivom „Čemu teorija poluperiferijalnosti?” objašnjava se kako je i zašto Istočno-zapadna feministička debata još uvek aktuelna i zašto je neophodno da se formuliše teorija koja omogućuje generalizaciju iskustava poluperiferije. U trećem poglavlju se iznose osnovne koordinate teorije poluperiferijalnosti, dok se u četvrtom poglavlju razmatraju rodni režimi na poluperiferiji, i objašnjava kako su i zašto njihove karakteristike pod dejstvom poluperiferijalnosti. Poslednje poglavlje predstavlja jedan nov i originalan pristup analizi rodnih javnih politika na poluperiferiji, i to na osnovu detaljne komparacije velikog broja zemalja Istočne i Jugoistočne Evrope. Podnaslov knjige „pobuna konteksta”, upućuje na problem prilagođavanja javnih politika kontekstima koji ih „odbijaju”, a sama „teorija poluperiferijalnosti” koju ovde formulišem i razrađujem, objašnjava razloge takvog odbijanja.

2. ČEMU TEORIJA POLUPERIFERIJALNOSTI?

2.1. Debata koja još uvek traje...

Zanimljivo je kako je ono što je bilo aktuelno još 1994. u vidu Istočno-Zapadne feminističke debate (East-West Feminist Debate) godine kao saznajni i akademski problem ostalo važno do danas. Debata je započela početkom 90-tih godina, sa Slavenkom Drakulić i njenom knjigom *How we survived communism and even laughed* (1992) i Nanette Funk koja je predstavljena kao osoba koja postavlja neumesna pitanja ženama iz Istočne Evrope. Nanette Funk je u međuvremenu objavila razne inspirativne tekstove, uključujući i tekst „Feminist Critique of Liberalism: Can They Travel East? Their Relevance in Eastern and Central Europe and the Former Soviet Union” (2004) u kome jasno pokazuje kako je značenje liberalizma veoma različito na Zapadu i na Istoku. Ipak, iako je ovaj tekst ukazivao na mogućnost da se dublje razumeju razlike između centra i poluperiferije, Nanette Funk, nije ostala dosledna svojim nalazima, već je kao tipična feministička teoretičarka iz centra

nedavno objavila tekst u kome je jasno artikulirala svoje pravo da definiše šta je „pravi feminizam” i kakvo je bilo iskustvo žena koje su živele u socijalizmu (Funk, 2014).¹⁰ U tom tekstu, Nanette Funk napada grupu istoričarki iz Istočne Evrope, nazivajući ih „revizionistkinjama”, jer se usuđuju da govore o pozitivnim stranama socijalističkog projekta i njegovim emancipatorskim efektima. Ono što Nanette Funk smatra da je feminizam je definisano na Zapadu. Ono, međutim, u šta ja verujem, kao i narastajući broj teoretičarki u postsocijalističkim zemljama, je da postoji *mnoštvo autohtonih feminizama*, da ne postoji jedan „ispravan” i „pravi” feminizam, i da sasvim sigurno ne postoji ni jedan i jedinstven „autoritet” koji to treba da definiše. Taj autoritet se čak ne može ni braniti, kao što Nanette Funk to čini, vlastitom pripadnošću nekim levičarskim pokretima i grupacijama, jer je to irelevantno. Drugim rečima, ne postoji nikakav „Komitet” za utvrđivanje ko jeste, a ko nije „prava feministkinja” i šta je „pravi feminizam”¹¹.

Onda se postavlja i logično pitanje, ako su intelektualne tradicije već toliko različite, kako pokazuje i sama Nanette Funk, kako se neko uopšte usuđuje da tvrdi da „zna” šta je istina, i šta je

¹⁰ Ne spadam u one koji smatraju da „outsajderima” nije moguće da izvrše objektivnu analizu nekog konteksta, i moja kritika ne dolazi sa tih pozicija, jer bih onda zapala u jednu vrstu nacionalnog esencijalizma, što bi bilo blisko rasizmu. Osim toga, kao neko ko je relativno često imao ulogu „međunarodne ekspertkinje”, videla sam i različite prednosti „pogleda od spolja” u odnosu na „pogled iznutra”. Ja se zapravo uvek zalažem za kombinaciju oba pristupa.

¹¹ Pitanje „pravovernosti” je veoma prisutno i u klanovskim borbama koje vladaju u Srbiji, kao i pitanje povezivanja feminizma sa političkim aspektima ratnih sukoba. O upotrebi i zloupotrebi politike u feminizmu, i feminizma u politici, biće potrebno da se napiše još mnogo studija, pre svega sa pozicija kritike postojećeg oblika globalizacije i manipulacije „tranzicijom”.

„ispravno”? Kako, suprotno svojim vlastitim nalazima o svojevrsnoj pojmovnoj „izokrenutosti”, Nanete Funk smatra da može da uđe u jedno diskurzivno polje i procenjuje ga aršinima centra? Stvar, naravno, komplikuje upotreba engleskog jezika, jer teoretičarke iz istočne Evrope koje nužno pišu na engleskom jeziku, oslanjajući se na akademsko znanje centra, ulaze u svojevrsnu zonu neodređenosti koja nastaje u pokušaju da se premosti njihovo razumevanje „iznutra” i uspostavi veza sa teorijskim diskursom „spolja”. Upravo bi Nanette Funk, na osnovu svog sopstvenog uvida o različitosti značenja liberalizma, morala da ima svest o ovoj napetsosti. Ali, njen stav ipak nadvladava činjenica da je ona realno, egzistencijalno, interesno, pa i teorijski smeštena unutar centra, i da samim tim ima moć da tumači i sudi o „pravovernosti” feminizma. Srećom, teoretičarke iz Istočne Evrope su se u međuvremenu dovoljno osnažile, da bi olako popustile pred napadom koji se pojavljuje u vreme oživljavanja „hladnog rata”, i koji nosi negativnu konotaciju „revizionizma”. Ali, možda upravo taj „revizionizam” sa poluperiferije treba iščitavati u pozitivnom kodu, jer je on ukazivanje na jednu vrstu *odstupanja* koja je prosto nužna. Istoričarke iz Istočne Evrope, iako možda nisu međusobno potpuno povezane, bivaju tako povezane, od spolja, ovom kritikom Nanette Funk, što je svakako dobro. Činjenica je da posle nekoliko decenija feminističkih istraživanja na Istoku Evrope, više nije moguće da se olako ukine znanje koje već postoji u čitavom nizu istraživanja i publikacije koje su proizvele Istočnoevropske feministkinje, i koje je svakako doprinelo i njihovom individualnom i kolektivnom osvešćivanju. I što je

najvažnije, radi se o znanju koje dobro korespondira sa iskustvom i diskursima iz njihovih konteksta.

Dakle, to znanje koje proizvode Istočnoevropljanke o Istočnoj Evropi, će nastaviti da raste, sve donde dok za njim postoji autentična potreba.¹² Ali, ono što je svakako zabrinjavajuće to je da nikakva akumulacija znanja nije pomogla u bitnijem pomeranju razumevanja *o čemu to zapravo govore* istočnoevropske feministkinje, i to one koje su i same bile na strani demokratije i borbe protiv jednodimenzionalnog socijalizma. Nije postalo jasno *koju razliku one pokušavaju da izraze i zašto*. Razlika je mogla da bude konstruisana isključivo od spolja, iz centra, ali ne i od samih Istočnoevropljanki. Ona je, tako, i iz centra, jedino i mogla da bude negirana. Zato, *pravo na razliku*, postaje ključno pravo poluperiferije. Ovo je utoliko vidljivije kada se uzme u obzir čitav niz tehnika i tehnologija koje se primenjuju na poluperiferiju iz centra, a koje zapravo svoju snagu grade na zvaničnom odbacivanju postojanja razlike. Priča o razlici, tako,

¹² U najnovijem talasu antifeminizma u Srbiji, koji je usko povezan sa desničarski shvaćenim „patriotizmom”, feminističko znanje i istraživanja se površno interpretiraju kao nešto što je „naručeno” i „plaćeno” od strane neprijatelja koji pokušavaju da „destabilizuju” Srbiju. Nevladin sektor se *ad hoc* tretira kao „neprijateljski” i „izdajnički”, a celokupna ideja da je postojala, ili da još uvek postoji autentičan feminizam, kao i potreba za izražavanjem različitosti, i na kraju krajeva, potreba za demokratijom, koja se izražava kroz samoorganizovanje građana, se negira. Sejanje nepoverenja, skepse i cinizma rezultira u daljem urušavanju poverenja kao ključnog društvenog resursa. Ovo je utoliko opasnije u zemlji u kojoj „izdajnici” i „patriote” lako zamenjuju mesta, i gde su granice između jednih i drugih potpuno propustljive, situacione i oportune. Ono što ostaje u javnom prostoru je samo visok nivo animoziteta koji je ispražnjen od sadržaja (ne zna se kome je više namenjen i zašto), ali se lako pretvara u agresivan govor i agresivno ponašanje u javnom i privatnom domenu. Stvara se naboj negativnog elektriciteta za koji je, uz narastajuće siromaštvo, samo pitanje kada i protiv koga će biti usmeren.

postaje ključna: da li ima ili nema strukturalne razlike između centra i poluperiferije, i ako ima, kako se ta razlika izražava? Isto tako, važno pitanje postaje i ono o tome ko zapravo ima pravo da definiše razliku? Da li je to pravo centra (koji prema potrebi ukida ili konstruiše razliku, jer ima moć da to čini) ili to pravo treba da imaju oni koji imaju manje moći ili koji su u poziciji objekata? Za feminizam, kao projekat suštinske društvene transformacije i emancipacije, koji je duboko povezan sa razumevanjem društvenog diverziteta, ovo pitanje nikako ne bi trebalo da bude sporno ili sporedno. Drugim rečima, dosledno zauzimanje feminističke pozicije podrazumevalo bi da poluperiferija ima pravo da sama definiše svoju razliku u odnosu na centar, i to utoliko više ukoliko je ta razlika u funkciji omoćavanja, emancipacije i zalaganja za društvenu pravdu.

Pitanje koje godinama visi kao Damoklov mač između Zapadnih i Istočnih feministkinja, naročito onih koje se bave društvenom realnošću, je pitanje: zašto je tako teško „sestrama” priznati pravo da definišu svoju različitost, i da to ne učine nužno u ključu inferiornosti? Iako su u međuvremenu objavljeni bezbrojni zbornici (od kojih je verovatno najuticajniji, Gal and Kligman, 2000b) i iako su organizovani nebrojeni susreti i razmene, iako je proizvedeno jako puno proizvoda znanja na obe strane, čini se da još uvek nedostaje nešto veoma bitno. Nedostaje „pogled odozgo” koji bi objedinio različita stanovišta, tretirajući ih pre svega kao proizvode znanja koji su doboko kontekstualizovani.

Kako pokazuje najnoviji tekst Nanette Funk, razvoj feminističkog znanja upravo u pravcu kvaliteta, a ne kvantiteta, je zaustavljen, iako je taj razvoj bio očekivan, i iako smo početkom 90-tih, mi feministkinje i aktivistkinje, očekivale taj napredak. Iako je taj napredak trebalo da proizađe iz naše komunikacije tokom nekoliko proteklih decenija. Očekivale smo da će doći do svojevrsnog novog amalgama, kada se „ukrste” znanja iz centra i sa poluperiferije. To se, međutim, nije dogodilo. Umesto toga, mi smo postale „potrošači” znanja, kroz publikacije i studiranje na Zapadu, dobijanje diploma koje su po pravilu počivale na kombinaciji: teorijski okvir sa Zapada i empirijski podaci iz neke zemlje sa poluperiferije. Čak i snažan afinitet prema postkolonijalnoj teoriji koji su često gajile postsocijalističke feministkinje nije mogao u potpunosti da otkloni duboki jaz između „Teorije” i „realnosti”. Istočnoevropske feministkinje su dobile sporedne uloge u međunarodnim projektima, koji su po pravilu „promašivali temu”. Ne retko su bile suštinski nosioci ideja, ali marginalizovane od strane svojih moćnijih i uticajnijih „sestara” sa Zapada. Formula uspeha, ako je to uopšte bio uspeh, sastojala se u pronalaženju „zaštitnice” - osobe koja će imati ulogu promoterke nečijeg rada, ali samo u okviru dozvoljenih granica koje su podrazumevale da se ne ugrozi primat i autoritet one koja ima institucionalnu moć. Pristajanje na takav poredak omogućavalo je proizvodnju znanja koje je velikim delom „visilo”, odnosno koje čak i kada je imalo faktografsku vrednost, nije imalo sposobnost povezivanja sa kontekstima, koji su bili „objekti” tog znanja. Bio je prekinut tok koji je, u feminističkoj tradiciji mišljenja, veoma bitan i uslov osvešćivanja i

transformacije: tok u kome „objekat” postaje „subjekat” znanja i tako može da postane delatan i da menja svet.

U kvantitativnom smislu, naravno, došlo je do enormne produkcije, ali u smislu kvaliteta i dubine, nije došlo do očekivanog „skoka u znanju”, niti do očekivanog konsenzusa o tome kakva je bila veza između socijalizma i feminizma, i šta to u krajnjoj liniji znači za globalnu feminističku intelektualnu i aktivističku scenu. Bilo je svakako veoma bitno ispuniti praznine u znanju u čitavom nizu istraživanja o ženama i rodnim odnosima na Istoku Evrope, ali ta istraživanja su ostala nepovezana. Istraživanja su, takođe, veoma često bila iskorenjena, jer su više korespondirala sa potrebama naručilaca, ili ritualima akademske zajednice, ili potrebom da budu publikovana, nego sa kontekstom u kome su nastala.¹³

Posle više od dve decenije, može se reći da ne postoji i nije uspostavljeno znanje koje bi posmatralo centar „okom” poluperiferije, iako je obrnuto svevažeca norma. Posebno je zanimljivo i to da akademski feminizam na Zapadu nije uspeo da prevaziđe svoju „centričnost”, iako je to trebalo da bude logična posledica zalaganja za projekat sveobuhvatne socijalne transformacije. Ali, ako se feminizmu pristupi kao profesiji, i to profesiji koja se najviše odvijala u kompetitivnom akademskom okruženju, a ne kao pokretu, onda postaje jasno zašto unutar feminističke zajednice nije više bilo moguće da postoji otvorenost pristupa i ravnopravno uključivanje „mlađih sestara” sa poluperiferije. Umesto produbljenog dijaloga koji bi omogućio

¹³ Vidi npr. Petrić, *Citation practices in student academic writing* (2005).

dublje razumevanje problema upravo na tačkama nesporazuma, nametnut je model „pravovernosti” koji se, poduprt institucionalnom i simboličkom moći centra, do danas neupitno održava. Da ironija bude još veća, opet će centar da „nam” otkrije ono što smo o sebi i „tranziciji” znale svih ovih godina, ali što je uporno ostajalo marginalizovano¹⁴. Poluperiferija nema moć da artikuliše znanje o sebi, niti da ga plasira „u pravo vreme”, a još manje da to znanje postane deo opšteprihvaćenog sistema znanja, zasnovanog na nekoj vrsti naučnog konsenzusa. Ta mogućnost se u suštini još više umanjuje u kompetitivnom i veoma hijerarhizovanom modelu koji dominira u neoliberalnom kapitalizmu, i koji fundamentalno menja suštinu znanja, pomerajući fokus ka čistoj utilitarnosti, komercijalizaciji i sistemu „medijskih zvezdi”.

Kada dvadeset godina kasnije pročitam svoje uvodno izlaganje na Prvoj feminističkoj postsocijalističkoj konferenciji (1994), vidim da je već tada bilo jasno ono što će do danas ostati predmet nerazumevanja, odnosno odbijanja zapadnih, pre svega američkih, feministkinja da razumeju.¹⁵ Otvarajući

¹⁴ Napred pomenuta konferencija na Stanfordu.

¹⁵ Ideju o sazivanju Prve feminističke postsocijalističke konferencije, koju je finansijski pomogao Fond za otvoreno društvo, dobila sam posle druge godine kurseva u Centru za ženske studije, u kome sam predavala i bila jedna od osnivačica. Predajući kurs Sociologije roda, postalo mi je veoma uočljivo da „naša iskustva”, iskustva „nas” lokalnih žena i feministkinja, ne mogu da budu adekvatno „pokrivena” znanjem iz centra. Ovo mi je bilo jasno već tokom rada na doktoratu, ali je postajalo još uočljivije tokom predavanja jer je postojala aktivistička potreba da znanje učinim „korisnim” i „osnažujućim”. „Život” je uporno nametao teme za koje nisam mogla da nađem odgovor u onome što je tada bilo dostupno kao „feminističko znanje”, odnosno onome što je „nama” bilo dostupno. Ono što se „nama” događalo bilo je nešto novo, nešto što još nije našlo

konferenciju navela sam listu *inverzija* koje su se, za nas, Istočnoevropske feministkinje, neočekivano dogodile u društvenoj realnosti, posebno u onom delu te realnosti koji je obuhvaćen rodnim režimima. Inverzije su označavale izvrtnje realnosti u odnosu na očekivanja, i ona su već tada predstavljale subverziju nadanja koja je zahvatila Istočnu Evropu posle pada Berlinskog zida. Rekla sam, između ostalog:

„Nekako ne prepoznamo inverziju očekivanja i realnosti. Blokirane smo u analizi svojih realnosti, jer smo uhvaćene u mrežu koncepata koji imaju snažan ideološki naboj, koji proizilazi iz različitosti duštava, kultura, istorijskog nasleđa. Mi jednostavno ne možemo da primenimo te koncepte na svoje realnosti. Mnogi koncepti i paradigme jednostavno „ne rade” na ovoj teritoriji. Čak i jezik koji koristimo u ovom trenutku, engleski, često ne odgovara našim potrebama da sebe izrazimo. (...) Paradigme, koncepti, jezik su već sami po sebi refleksija moći. Nedostatak znanja o sebi čini san nemoćnima... Mi treba da demistifikujemo i Zapad za Istok i Istok za Zapad...Iskustvo žena sa Istoka treba da bude kritički evoluirano sa Zapada i obrnuto – iskustvo svakodnevnog života, rada, porodice, konflikta uloga, donošenja odluka, zdravlja...Identitet nastaje iz

svoj izraz ni u teoriji, a ni u istraživanjima. Zato, iniciram Prvu feminističku „postkomunističku konferenciju” pod nazivom „Šta možemo da učinimo same za sebe?” (What Can We Do for Ourselves?). Naziv je očigledno bio usmeren na aktiviranje „naših resursa”, uključujući i stvaranje znanja. U sam koncept konferencije dosledno ugrađujem ideju da feministkinje iz postsocijalističkih zemalja, „teoretičarke”, govore same među sobom, odnosno da „Zapadnjakinje mogu da slušaju, ali ne i da govore”. Bio je to trenutak kada je već postajalo jasno da naš umor od odgovaranja na „pogrešna pitanja” koje su postavljale zapadne feministkinje raste, baš kao i potreba da same pronađemo svoj put znanja i aktivizma.

komunikacije (...). Moramo sebe da oslobodimo od koncepata koji ne objašnjavaju naše iskustvo, od paradigmi koje nas porobljavaju i oslepljuju, i da uspostavimo neke nove". (Blagojević, 1995b:5).

Ono što sam tada rekla, lako mogu da ponovim i danas. I „Zapad” i „Istok” i „Sever” i „Jug”, ne samo da su zadržali svoje konotacije, već su u njih upisana značenja koja ih još više diferenciraju. Iako se, svakako, šire nove paradigme, koje upućuju na drugačiji odnos ljudi među sobom, i ljudi prema okruženju, kao i nova znanja o razvoju, kvalitetu života, pa i sreći, „nama” i „našim” životima „u realnosti” dominiraju stare razorne paradigme, koje se u toj istoj realnosti pretvaraju u oruđa socijalnog inženjeringa koji se na „nas” primenjuje. „Naše znanje o nama samima” ne da se nije bitno povećalo, već je njegova smislenost umanjena, jer ubrzano gubimo okvir tumačenja mnoštva informacija koje nam se prezentiraju kao „znanje”. I još više od toga, „znanje” nam postaje suvišno, ono što ometa da se „savršeno” prilagodimo onome što se od „nas” očekuje. Ovo je vreme trijumfa „veština” nad „znanjem” sa svim implikacijama koje iz toga proizilaze. Više nije ni potrebno da „znamo”, već da se bezuslovno prilagodimo. Iz ove, sadašnje perspektive, postaje i sasvim jasno zašto znanje nije potrebno, i zašto je osvešćivanje suvišno. Ono što je možda u tom trenutku kada sam izgovarala navedene reči (1994) bilo naslućivanje problema, u međuvremenu je postajalo nova strukturacija moći i nemoći.

S druge strane, od momenta kada sam pre dvadeset godina izgovorila reči ovog uvodnog izlaganja do danas, „naša” moć, moć

žena sa poluperiferije, da razumemo svet u kome živimo povećala se zahvaljujući *našem neposrednom iskustvu, našoj sopstvenoj ontologiji i ontologiji konteksta* u kojima živimo. Na sazrevanju „našeg” znanja više je radilo „naše” *iskustvo* nego sve „teorije” koje su nas preplavljivale - zajedno. A Teorija koja bi ta iskustva uopštila, i koja bi uspela da ih iznese na viši nivo, onaj koji nije podložan prizemnim političkim podelama (levo-desno; izdajnik-patriota; evrofil-evroskeptik) još uvek nedostaje. I dok god nedostaje takva teorija, nedostajće i naša sposobnost da imenujemo, da generalizujemo, da učinimo vidljivim ono što je bitno, da se međusobno prepoznamo kao slične, da se solidarišemo, organizujemo, i da eventualno nađemo rešenja. Teorija koja nedostaje, međutim, nije ona koja je fantazmagorična priča o tome da svet postaje virtuelna halucinacija, pa i mi sa njim, već ona koja nas povezuje sa našom ontologijom, kao i ontologijom konteksta. Ta teorija nije ona koja proizvodi znanje dok je udobno pozicionirana u centru, već ona koja dolazi sa margina (bell hooks, 1984).

Ovakvo znanje je zato nužno i kritika androcentričnosti znanja, ali i kritika centričnosti (core-ness) znanja, odnosno ono razobličava podjednako i patrijarhalne privilegije, ali i privilegije onih koji proizvode znanje u centru i imaju moć da ga učine „opštevažecim” znanjem. Zato je pravi epistemički izazov usko povezan sa etičkim izazovom, i sastoji se u uspostavljanje *sistema skromnosti* koji stoji pred onima koji u centru proizvode znanje i uživaju sve privilegije svog položaja, naročito ukoliko pišu na engleskom jeziku. Oni treba da u ovom novom kodu razumeju *sopstvene privilegije i time ograničenost svoje perspektive i*

znanja koje proizvode. Odličan primer takve *pozicije skromnosti* predstavlja rad Rejvin Konel, koja se postepeno pomera od briljantne „Južne teorije”, ka *policentričnom znanju*, i na kraju „*znanju koje u centar stavlja svet*” (world-centered) (Connell, 2014).

Ista vrsta logike može se primeniti, naravno, i na proizvođače znanja koji uživaju privilegije toga što su muškarci, kao i toga što proizvode androcentrično znanje. Prva privilegija se odnosi na čitav dobro razrađen sistem nagrađivanja koji muškarcima, pogotovo u zemljama gde su univerzitetska zanimanja još uvek neka vrsta privilegija i moći, omogućava da lakše dobijaju položaje, da obavljaju značajnije funkcije, da budu tamo gde je koncentracija fondova i novca veća (honey bee indicator, Enwise Report, 2003). I dok su, na primer, naučnice na Zapadu ipak u velikoj meri osveščene o svom položaju i svojim pravima, i preduzimaju čitav niz koraka kako bi omogućile popravljanje svog položaja, naučnice na poluperiferiji u najvećoj meri ovaj problem još nisu ni „otkrile”, one ga „ne osećaju”, jer nisu senzibilisane, i jer je situacija u kojoj se podrazumeva da „žena mora dva puta više da radi” za istu poziciju normalizovana i društveno prihvaćena (Blagojević, 1991, Blagojević, Hjuson 2013). Dva sinhronizovana sistema isključivanja, onaj po liniji roda, i onaj po liniji centar/poluperiferija, uspevaju da istiskuju ženske resurse (znanje, energiju, entuzijazam, inovativnost i kreativnost, saradljivost...) do granica izdržljivosti (Blagojević, 2005; 2009). Spremnost žena sa poluperiferije da u takvom sistemu učestvuju, iako su objekat dvostrukog isključivanja, ipak opstaje kao strukturalni antipod ne-skromnosti koja dolazi iz

centra, jer su žene na poluperiferiji disciplinovane i naučene da prihvataju svoju poziciju bez pobune. Naučnice i feministkinje iz centra zato stoje pred imperativom skromnosti, koji podrazumeva da je upravo njihov zadatak, zato što su u privilegovanom položaju i zato što su više osveščene, da dekonstruišu (kroz diskurse i prakse) sisteme privilegija i moći, i time podstaknu promene paradigmi, koje će nužno uslediti.

2.2. Rodne studije i prenošenje znanja

Rodne studije su multidisciplinarne, interdisciplinarne, transdisciplinarne i supra-disciplinarne (što znači da one idu i izvan nauka i naučnih disciplina i uključuju različite vrste znanja, od svakodnevnog, filozofskog do spiritualnog). Od multidisciplinarnosti, preko interdisciplinarnosti, transdisciplinarnosti, pa do supra-disciplinarnosti, pojačava se stepen razmene između disciplina i saznanjnih polja, otvaraju se nove, sve šire perspektive. Nova tendencija u razvoju istraživanja je otvaranje tematskih polja, kao što su na primer „sport studies”, „media studies”, „development studies”, ili „life sciences”. Međutim, polje rodni studija nije na isti način, istim putevima, razvijano u različitim zemljama i kulturama. Kada se porede zemlje centra i poluperiferije može se jasno uočiti da su zemlje „tranzicije” bile izložene upravo onoj vrsti znanja koja je predstavljala „cultural turn” u razvoju ženskih i rodni studija. Dve stvari su se, naime podudarile, „cultural turn” u ženskim

studijama i pad Berlinskog zida¹⁶. Zemlje „u tranziciji” i feminističke teoretičarke i istraživačice nisu imale istu istoriju „otkrivanja problema” kao što je to bio slučaj sa zemljama „u centru” pre svega u anglosaksonskim zemljama koje su i izvršile najveći uticaj na feminističku teoriju na Istoku Evrope.

Ali, ni sami „problemi”, ono što je bilo u fokusu istraživanja nije imalo istu istoriju. Zato je projekat prenošenja znanja iz rodni studija na liniji centar-poluperiferija bio mnogo komplikovaniji nego što je u početku bilo pretpostavljeno. Nije se radilo samo o tome da se obezbede fotokopije najpopularnijih feminističkih knjiga na seminarima koji su se odvijali na CEU u Budimpešti, niti da se samo obezbedi prostor za slušanje i eventualnu razmenu mišljenja. Problem je bio na mnogo dubljoj ravni. Postojala je *praznina* u komunikaciji, *praznina* u pojmovima koji kada se primene na istočnoevropsko iskustvo jednostavno više ne funkcionišu na odgovarajući način. Nije nedostajala samo osvešćenost, iako je ona jako mnogo nedostajala. Problem je bio dublji. Nedostajala je *kontekstualizovana osvešćenost*. Niko nije ni mogao znati kako bi izgledala ta *kontekstualizovana osvešćenost*, jer prethodno nije postojao tok razmene i osveščivanja u lokalnim kontekstima, a nije postojala ni ideja o njenoj potrebi¹⁷. Ona je

¹⁶ Konferenciju su organizovale Teresa Kulawik i Renata Ingbrant. Naziv konferencije je bio: „Why is there no Happiness in the East? The Making of European Gender Studies”. Konferencija je održana 8-10 septembra 2011. godine u Stokholmu. Organizatori su bili: Department of Gender Studies and the Centre for Baltic and East European Studies. Uskoro izlazi knjiga sa radovima sa ove konferencije.

¹⁷ Ja sam se više puta zalagala za odvojenu komunikaciju feministkinja u vlastitim kontekstima na poluperiferiji, a tek potom za umrežavanje i razmenu unutar

jednostavno preskočena, prenebregnuta, zatajena. Ali, ona je upravo kao *praznina* sve vreme bila prisutna i oblikovala komunikaciju, tačnije „šumove” u komunikaciji. Čak i kada je izgledalo da postoji direktno prenošenje ideja i teorija iz centra na poluperiferiju, i kada se zahvaljujući odgovarajućim politikama citiranja stvarao takav utisak, ipak se pre svega radilo o mimikriji, kojom se prikrivala stvarna i duboka odvojenost „istočne realnosti” od „zapadnih teorija”¹⁸. Tu mimikriju razotkrila je, na primer, Petrić koja je pokazala kako sudenti i studentkinje CEU ubacuju zapadne teorije u istraživački okvir, tek kada završe svoje istraživanje (Petrić, 2005). Oni se povinuju akademskim pravilima, ali u meri u

poluperiferije, pre nego što bi se uspostavio „dijalog” sa centrom. Verovala sam da je taj redosled neophodan da bi se artikulisalo znanje i razumevanje „odozdo”. Bila sam ubeđena da „nama” na poluperiferiji nije dato vreme da stvari sagledamo i da se prema njima odredimo. Ali, svaki put kada sam iznosila ovakvo mišljenje na nekom međunarodnom forumu, ono je odbacivano, kao previše „uskogruđo” i politički nekorektno. Učitavana su mu različita značenja: od „straha” u odnosu na Zapad, do „srpskog nacionalizma”. Istočnoevropske feministkinje koje su bile željne komunikacije sa centrom, nisu želele da ih bilo šta koči i usporava. Individualne strategije su prednjačile u odnosu na kolektivne. Ponekad su neke ideje i bivale prihvaćene, ali, naravno tokom vremena, de-autorizovane, što za društvene pokrete nije neobično. Ali, da bih ukazala na svoju doslednost, koja je proizlazila, očigledno, iz sociološkog obrazovanja i posmatranja stvari u njihovim dubljim slojevima, navešću jedan „pozitivan” primer. Početkom 90-tih na jednom od sastanaka Saveta Centra za ženske studije, na izveštaj Lepe Mladenović o tome kako su uspostavljene međunarodna mreže feministkinja koje uključuju i Srbiju, ja sam prokomentarisala da je logično da lokalno umrežavanje prethodi međunarodnom. Tada je uspostavljena mreža „ženska posla”, koja postoji do danas.

¹⁸ Zahvaljujući svojim međunarodnim ekspertskim projektima imala sam prilike da se stalno uveravam koliko jezik i pojmovi zamagljuju različitost realnosti u centru i na poluperiferiji. Na primer, poseta državnom univerzitetu u Ulanbatoru, Mongolija, 2002. godine, bilo je osvešćujuće iskustvo, koje mi je ukazalo na to koliko dijapazon postoji u tome šta podrazumevamo pod pojmom „univerzitet”.

kojoj je neophodno. Tada je već uspostavljena i odgovarajuća politika citiranja koja je podrazumevala da jedino valjano znanje je ono koje ekstenzivno citira zapadne autore. Autori iz lokalnog konteksta, odnosno iz zemalja poluperiferije, su imali ulogu samo kao „činjenički izvori”, i to samo kada je zaista bilo neophodno. Ovo se sve događalo u vreme u kome počinju da se uspostavljaju bibliometrijski indikatori, kao ključni u potvrdi vrednosti nekog naučnog doprinosa. Dakle, takav pristup u politici citiranja direktno vodi marginalizaciji „malih” jezika, „malih kultura”, itd.

Znači, već od početka „tranzicije” potrebe tih zemalja, pa i žena u tim zemljama, nisu lako korespondirale sa onim što je do njih stizalo u formi dominantnih intelektualanih proizvoda sa Zapada. Zillah Eisenstein govori o „feminizmu za izvoz” (Eisenstein, 1998). Vremenom je postajlo sve više jasno ne samo da to znanje ne korespondira sa potrebama, već da čak i „zamagljuje” razumevanje, jer je na specifičan način dekontekstualizovalo i one koji proizvode znanje, „subjekte znanja” i one na koje se to znanje odnosilo „objekte znanja”, tj. žene iz Istočne Evrope. Iako je nemoguće, a možda i nepotrebno, ići unazad i pokazivati kakva su sve iskrivljavanja proizvedena, jako je važno razumeti srž problema, i to upravo u ključu koji povezuje kolonijalizam, svaki kolonijalizam, sa dominacijom putem znanja. Connell, 2007; Santos, 2003).

Ipak, ja odbijam da *celinu* ovog procesa vidim isključivo kao specifičnu nekolonijalnu strategiju, iako je velikim delom upravo o tome reč. To ne mogu da učinim zato što je „žeđ za

znanjem” koja se artikulisala naročito u prvim godinama otpora Miloševićevom režimu, kada je reč o Srbiji, jasno bila povezana sa učenjem, upijanjem ideja, kao i sa ličnim i grupnim rastom koji se odvijao u nekolicini centara¹⁹. Ženski pokret u Srbiji je u 80-tim i 90-tim razvijao i negovao ideju bliske veze između „teorije”²⁰ i pokreta

(Blagojević, 1998; Blagojević, 2010). U zemljama poluperiferije, žeđ za feminističkim znanjem je bila usko povezana sa emancipatorskim projektima koji su iznutra proizvodili naboj za promenu, pre svega sa potrebom uspostavljanja demokratije i oslabađanja od autoritarnih komunističkih režima. Žene i ženski pokreti su bile važne saveznice u „osvajanju slobode”, da bi, onda, ubrzo po uspostavljanju višepartijskih sistema, one ponovo bile marginalizovane.

Kao neko ko je bio jedna od akterki i liderki u ženskom pokretu u tom periodu, nije mi teško da razumem u kojoj meri je „Teorija” mogla imati oslobađajuću i transformativnu ulogu, ma odakle da je ona dolazila, čak i bez oslanjanja na naše iskustvo, iskustvo rata, straha i oskudice od koga smo tada u suštini bežale. Iz mnogobrojnih dugogodišnjih kontakata, prijateljstava i razmene sa feminističkim autorkama iz Istočne Evrope, jasno mi je i koliko je važnu emancipatorsku ulogu imalo feminističko

¹⁹ Više o tome videti u knjizi o ženskom pokretu *Ka vidljivoj ženskoj istoriji: Ženski pokret u Beogradu 90-tih* (Blagojević, 1998).

²⁰ U našem društvenom kontekstu se termin „teorija” primenjuje u stvari na akademsko znanje, koje, naravno, obuhvata i istraživanja. Ovakva upotreba pojma „teorija” izaziva prilične zabune.

znanje koje je preplavljivalo sa Zapada. Iako smatram da je ideja o „traveling feminist thought” (Cerwonka, 2010) preterana jer zamagljuje očiglednu asimetriju u moći koja postoji na nivou artikulacije i širenja znanja, ipak, ne mogu i ne želim da tvrdim da se radilo o jednostavnim i isključivo neokolonijalnim strategijama, i to utoliko pre što poluperiferija ima tendenciju samo-kolonizacije (Kovačević, 2008).

Dakle, bilo je u tom prihvatanju znanja „preko reda” jako puno i spontanosti i kolektivne i individualne žeđi za razbijanjem okoštalih sistema znanja i mišljenja na poluperiferiji. Ali, postojala je i još jedna veoma bitna dimenzija u tom širenju znanja, a ona se odnosila na činjenicu da je Istočna Evropa sa svojom „tranzicijom” predstavljala novu, neotkrivenu teritoriju, koja je pozivala i na istraživanja i na širenje mreža i pokreta, pri čemu su zapadne feministkinje imale osećanje svojevrsne feminističke misije, čije ispunjavanje daje novi smisao usahlim pokretima, u to vreme, na Zapadu.²¹ U takvoj konstelaciji, u kojoj obe strane imaju jaku potrebu za komunikacijom, nije bilo mnogo ni potrebe, a ni želje, da se insistira na razlikama, već na „sestrinstvu”.

Smeštene između „pravovernosti” zapadnih feministkinja i agresivnog antifeminizma kod kuće, koji ih manje ili više direktno proglašava „stranim plaćenicama” i antipatriotkinjama (Antonić, 2011), a akademija ih uporno marginalizuje i odbacuje,

²¹ Danas je, međutim, čini se situacija obrnuta. Posustali su feministički pokreti u Istočnoj Evropi, ali se artikuliše „četvrti talas feminizma”, npr. u Velikoj Britaniji, koji se može nazvati interseksionalističkim feminizmom.

feminističke teoretičarke²² u postsocijalističkim zemljama imaju veoma sužen prostor za vlastito naučno i teorijsko delovanje. Priklanjanje jednoj školi mišljenja zato postaje najjednostavniji metod opstanka. Kako sam napisala u svom tekstu: *Creators, Transmitters and Users* (2004a) postoje zapravo tri uloge koje feminističke teoretičarke na poluperiferiji mogu da preuzmu. Te tri uloge su: kreatorke znanja, prenositeljke znanja ili korisnice znanja. Feminističkim istraživačicama i teoretičarkama sa poluperiferije je od samog početka bila namenjena uloga prenositeljki, i korisnica znanja (kroz javne politike). Na primer, na jednoj konferenciji u Beču 2005.²³ Gabriela Griffin...rekla da „nema potrebe da se izmišlja rupa na saksiji”, tvrdeći da sve što je bitno je u stvari već „izmišljeno”. Kako se radi o autorki koja je veoma cenjena u evropskim krugovima, i koja ima uvid u razvoj ženskih studija u Evropi (Griffin, 2002), ovakav stav je zapravo jako iznenađujući. On kristalno jasno ukazuje na stanje svesti onih koje su „ranije ušle u feminizam” ili koje su ga već „osmislile”, koje su završile odgovarajući put, i „ostalih”, koje više ništa nisu imale da kažu i dodaju. Iako se u principu može tvrditi da je svaka oblast znanja i istraživanja „iscrpljiva”, da posle određenog vremena ona dostigne zasićenost i svoje granice, kada je reč o konkretnom slučaju, takva pretpostavka bi bila ne samo potpuno pogrešna, već i fundamentalno štetna za feminizam kao saznanji, ali i aktivistički projekat. Jer, upravo najveća pokretačka

²² Pod „feminističkim teoretičarkama” podrazumevam različite istraživačice koje se bave različitim disciplinama, iz feminističke perspektive, ili uvažavajući tu perspektivu. Istraživanja u tom ključu obuhvataju i teorijska i empirijska istraživanja, bez razlike.

²³ Konferencija: Canon of Our Own? Vienna, 28.11.2005-29.11.2005.

energija u feminizmu ide iz sazajnog procesa, procesa koji je ujedno i osvešćivanje, a potom i osnaživanje. Oduzeti to „pravo” na bavljenje proizvodnjom znanja, tako ne samo da je naučno kratkovidno (u konkretnom slučaju), već je potpuno suprotno suštini feminističkog projekta, jer ne ostavlja prostor *nekim drugim ženama*, ali i *muškarcima*, koji stižu „na scenu” malo „kasnije”, da učestvuju u onome što je suština, a to je stvaranje znanja. Poseban problem, naravno, predstavlja kvalitet onog sistema znanja koji je toliko okoštao da ne uspeva da se „otvori” za nova iskustva, uvide, uopštavanja, razumevanja koja stižu sa nekog drugog mesta, iz nekih drugih „realnosti”.

Valja napomenuti da nisu sve naučne discipline i sva istraživačka polja imale istu vrstu nelagode sa „realnošću”, iz jednostavnog razloga što je njihov dodir sa „realnošću” različit, i zato što imaju posla sa raznim „realnostima” koje pokrivaju posebne naučne discipline (Koen i Neigel, 1965). Različiti nivoi i aspekti realnosti, ili te posebne „realnosti” nisu u podjednako meri zavisni od podela na centar i poluperiferiju. Zakoni fizike, na primer, važe podjednako i u centru i na poluperiferiji i bilo bi neumesno insistirati na lokacijskoj razlici. Različite realnosti ne podležu istim kriterijumima valjanosti u pristupu. Različito je, na primer, istraživanje filma, i istraživanje nekog psihološkog instrumenta, od istraživanja neplaćenog rada, ili feminističkog istraživanja poezije. Ostajanje u sferi studija kulture, teorije književnosti ili feminističke filozofije omogućavalo je relativno udobnu koegzistenciju sa različitim „realnostima” centra i poluperiferije, i relativno lako prenošenje teorijskog aparata na istraživanje specifičnih studija slučajeva na poluperiferiji.

Odvajanje od društvene realnosti poluperiferije u takvim istraživanjima, mogao je biti i eskapizam, ali i strategija drugačijeg sagledavanja te realnosti: sa distance, sa visine, iz drugog ugla. Feministička istraživanja na poluperiferiji u sferi kulture su jako doprinela da se i kulturno nasleđe i aktuelno žensko stvaralaštvo vidi iz druge perspektive, ali čak su i ona posle početne fascinacije „Teorijom” proizvedenom u centru, ipak težila da se „ukotve” u kontekst poluperiferije (Dojčinovic, 2010; Đurić, 2013; Tomić, 2014).

Međutim, kada je reč o uže shvaćenoj društvenoj realnosti stvar je još složenija. Društvena realnost zemalja u tranziciji, od početka „tranzicije” postaje sve manje bitna, kao uostalom i sam sociološki pristup²⁴. Umesto celovitog pristupa „tranziciji” i sa njom povezanih promena u domenu rodnosti, počinje da prevladuje fragmentarno predstavljenje realnosti sa izrazitim fokusom na antropološki ili politikološki pristup. Realnost zemalja u „tranziciji” i rodni režima u njima, biva „prisilno uvučena” u teorijski aparat i konceptualni okvir koji se i u samom centru stalno menjao. S druge strane, dijahronicitet poluperiferije čini da je potreba za različitim „talasima” feminizma izražena simultano, u savremenosti, odnosno da je potreban i dijahronijski pristup u znanju. Potrebni su simultano i premoderni feminizam, i moderni i postmoderni feminizam, jer je populacija žena izdiferencirana po ovim različitim vremenskim linijama i njihovi realni životi korespondiraju bolje ili lošije sa veoma različitim

²⁴ Valja napomenuti da sociološki pristup postaje marginalizovan od momenta kada Margaret Tačer izjavljuje „da ne postoji društvo, već samo pojedinci”.

konceptualnim okvirima (Blagojević; 2009). *Haotično prenošenje znanja, uz haotičnost promena u samoj realnosti, proizveli su sistem nedovršenih analiza, nereflektovanih istraživačkih nalaza, neusaglašene upotrebe pojmova, preklapajućih značenja, neuspostavljenih konsenzusa, kakofoničnih diskursa i nikad dovršenih reformi u realnosti.* Tako su i rodnost i društveni kontekst postepeno sve više uranjali u nesporazum između različitih društvenih aktera. Sve je teže bilo da se pronađe jezik kojim bi se govorilo, a sve je bilo teže i da se razume razlika između centra i poluperiferije, jer je sama razlika sve više bila prekrivena nanosima neadekvatnog „znanja”. Uostalom, ta razlika između centra i poluperiferije, koja je konstruisana kao „politički nekorektan govor”, jer navodno oduzima i umanjuje „evropejstvo” evropskoj poluperiferiji, bila je skrivana i izbegavana čak i od onih koji/e su i same bile žrtve nepriznavanja te razlike. Društvena realnost poluperiferije je mogla da se iskazuje samo u ključu negativnog odnosa prema socijalizmu i pozitivnog odnosa prema „tranziciji”. Samo u taj okvir je mogla da se smešta društvena realnost poluperiferije i položaj žena u njoj, i sve što je negativno je moglo i trebalo da bude interpretirano sa stanovišta rodnih razlika i, naravno, patrijarhata. Realnost razlika između društvenih konteksta kao celina je bila, i još uvek je, redukovana na njihove političke profile (stranke na vlasti i u opoziciji i „lidere” i političke programe, posmatrane isključivo kroz vizuru odnosa sa centrom). Ovako skućen prostor za analizu je neizbežno doprinosio distorziji interpretacija o tome šta je zapravo problem sa rodnim režimima na poluperiferiji.

U međuvremenu se na globalnom nivou intenziviralo praćenje i poređenje između različitih društava, uz pomoć masovnih, standardizovanih međunarodnih istraživanja i standardizovanih statističkih anketa, koje lako korespondiraju sa različitim redukovanim ili iskrivljenim interpretacijama²⁵. Skoro nikog, u ovom valu „otkrivanja novih teritorija” i uspostavljanja transnacionalnih „sestrinstava”, nije preterano brinulo to što su pojedinačne činjenice istrgnute iz konteksta, i što sam kontekst i njegova realnost postaju sve više apstraktni, kada prođu kroz postupke generalizacije ili „teoretizacije”²⁶. Naime, gubile su se veze između različitih karakteristika konteksta i pojedinačnih činjenica vezanih za njega. Međunarodne ankete i sistem pokazatelja, sasvim udobno korespondiraju sa jazom koji postoji između definicija i realnosti (Blagojević, 2012), ili čak zadržavaju i obnavljaju patrijarhalne konstrukte, tipa „starešina domaćinstva”²⁷. U suštini, upravo u ovom jazu se najčešće krije potencijal za prikrivanje raznih „mračnih istina” o realnosti, kao što su, na

²⁵ Odličan primer ovakvog iskrivljavanja suštine i distorzije realnosti imala sam prilike da vidim, na primer, u Azerbejdžanu, kada je reč o anketama o potrošnji domaćinstava, a čiju metodologiju osmišljava Svetska banka.

²⁶ O naivnoj ili zlonamernoj politizaciji raznih vrsta „teoretizovanja”, naročito u kontekstu balkanskih ratova 90-tih neću govoriti, jer to nije predmet ove studije, ali svakako jeste bitan element za razumevanje dinamike unutar feminističke zajednice na Balkanu, kao i međunarodnih feminističkih hijerarhija. Isto tako, zanimljiva je i upotreba „teorije” u konstrukciji političnosti feminističkih aktivnosti i intelektualne produkcije na Balkanu, u ključu „politički korektnog” osuđivanja svuda-prisutnog, pa i u feminizmu, „srpskog nacionalizma”.

²⁷ To je na primer, slučaj sa HBS anketama (Household Budget Survey) koje finansira WB u zemljama poluperiferije.

primer, neformalna ekonomija, ilegalne migracije ili ropstvo.²⁸ Apsurdnost ove situacije se ogleda u tome što postoji očigledna manipulacija brojevima. Odličan primer za to je, na primer, definicija zaposlenosti koja apsolutno prikriva stvarnu nezaposlenost (Blagojević, 2012).

Takođe, činjenica je da je fundamentalna karakteristika svetske ekonomije njena *informalizacija* (Young, 2005). To dokazuju i natrastajući brojevi o trafikovanju ljudi, ropstvu, ilegalnim migracijama, pa i korupciji, kao sastavnom delu ovakvog oblika finansijskog kapitalizma. Ipak globalne i lokalne elite uporno „planiraju razvoj” kao da se radi o privremenom odstupanju, a lažnu sliku realnosti proglašavaju odgovarajućom osnovom za razmišljanje o budućnosti. Drugim rečima, globalni centri moći, otelotvoreni u organizacijama poput WB, IMF ili određenih evropskih institucija, iskazuju potrebu za „horizontalizacijom” veoma različitih društava, uz potpuno ili značajno prenebregavanje njihovih razlika, odnosno strukturalnih karakteristika koje te razlike proizvode. To postižu uvođenjem sistema indikatora koji prilično površno odražavaju kontekstualne razlike različitih društava. Istovremeno, ovi indikatori nameću odgovarajući vrednosni okvir koji korespondira sa potrebama neoliberalnog modela globalnog

²⁸ Brojke koje cirkulišu u različitim forumima a koje se odnose na ove „neprijatne” činjenice su ili preuveličane od strane onih koji se zalažu da se problem ozbiljno shvati, ili podcenjene od strane onih koji su odgovorni za rešenje konkretnog problema. Radi se, naravno, najčešće o procenama. Ali, što je najvažnije, metodološki problemi koji postoje u prikupljanju podataka o različitim ilegalnim aktivnostima se najčešće zanemaruju.

kapitalizma.²⁹ Iako brojevi stvaraju privid egzaktnosti i sofisticiranosti, valjanost podataka je često problematična s obzirom na čitav niz strukturalnih i kontekstualnih ograničenja, ali narastuća kvantofrenija je nezaustavljiva, jer olakšava upravljanje iz globalnih centara moći. Istovremeno, sve teže razumljiv jezik vezan za indikatore razvoja, znatno doprinosi demokratskom deficitu pogotovu nerazvijenih društava, odnosno pasivizaciji većinskog stanovništva.

U istom pravcu zamagljivanja deluje i upotreba nekih koncepata u naučnim, javnim i političkim diskursima koji stvaraju iluziju da je svet mnogo više „horizontalan” nego što zapravo jeste, odnosno koji prikrivaju fundamentalne nejednakosti između društava i unutar društava. Tri pojma se nameću kao jako bitna u tom stvaranju sveopšte iluzije. Pre svega, pojam „globalizacije”, koji se najčešće upotrebljava i percipira kao „globalizacija odozgo”, nešto što je neumitno i neizbežno i odvija se izvan kontrole pojedinačnih, malih, nemoćnih individualnih i kolektivnih društvenih aktera. Iako „globalizacija” u Srbiji ima izrazito negativnu konotaciju, jer je još 90-tih bila proglašena nečim što ugrožava „srpske interese”, ona je u ostatku sveta, pogotovu njegovog razvijenog dela, doskora označavala nešto pozitivno, jer je percipirana kao logičan nastavak multikulturalnosti i tehnološkog napretka. Sa ekonomskom krizom i zaoštaravanjem problema u razvoju na osnovu

²⁹ Poseban problem predstavlja činjenica da neretko metodologija kojom se prikupljaju podaci u suštini ostaje netransparentna, pa tako „objekti” posmatranja nemaju čak ni moć da razumeju kako su svrstani u određenu kategoriju.

dominantnog modela finansijskog kapitalizma, i u svetu se postepeno menja pozitivna slika „globalizacije”. Ipak, važno je naglasiti da u naučnoj literaturi preteže razumevanje globalizacije kao procesa koji se odvija „odozgo na dole”, dok se uveliko prenebregava proces „globalizacije odozdo”, koji se očitava u nizu mreža, tokova, razmena, stvaranju epistemskih i etičkih zajednica koje se suprotstavljaju „globalizaciji odozgo” i koji nose naboj progresivne i demokratske društvene promene (Santos, 2003; 2004). Drugi pojam kojim se takođe značajno iskrivljuje slika realnosti sveta, je pojam „transnacionalizacije”, koji stvara privid horizontalnosti čak i tamo gde je zapravo nema (Blagojević, 2013b). Transnacionalizacija deluje na tri nivoa, na nivou iznad pojedinačnih društava, na nivou između društava i na nivou unutar društava (Hearn, Blagojevic, 2013). Međutim, svaki od tih nivoa, kada se operacionalizuje i kada se empirijski istražuje je unutar sebe obeležen hijerarhijama moći. Transnacionalizacija doprinosi gubljenju jasnih obrisa država i društava, kao i različitih društvenih fenomena koji se sada moraju smestiti u sasvim drugačiji i nov pojmovni aparat (vidi: Hearn and Blagojevic; 2013). Naivno razumeti transnacionalizaciju, kao nešto što je „trans” pa samim tim implicira ravnopravne aktere i razmenu među njima, znači ignorisati realnost, prihvatiti slepilo, i time ojačavati postojeće strukture moći. Na kraju, treći pojam koji doprinosi stvaranju distorzije kada je reč o stvarnim efektima postojećeg tipa globalizacije, jeste pojam „virtuelnosti”, koji služi da se materijalni svet marginalizuje i da se ukaže na njegovu „prevaziđenost” u svetu novih tehnologija i novih tehnoloških mogućnosti. Pored toga što pre naglašava značaj korišćenja novih

tehnologija, koje jesu bitne, ali koje ni na periferiji, ali ni na poluperiferiji nisu još uvek ni približno toliko u upotrebi kao u centru, upotrebom ovog pojma se stvara iluzija da je prevazilaženje materijalnog siromaštva moguće ostvariti svojevrsnim „tehnološkim skokom”, opet prenebregavajući odnose moći, koji su čvrsto strukturirani i na lokalnom i na globalnom nivou.

Osim toga što se i u političkim i u naučnim diskursima koji se odnose na aktuelne globalne procese neguju pojmovi koji iskrivljuju stvarne tokove, i koriste indikatori koji neretko zamagljuju realnost, u konceptualnom smislu postoji još jedan problem. Naime, u novom međunarodnom sistemu koji naročito ojačava od 90-tih naovamo, postoje razlike koje su legitimne, dozvoljene, kao što su razlike „Sever-Jug”, ali i one druge razlike, koje ostaju nebitne, „politički nekorektne”, kao što su razlike „Zapad-Istok”. Zato postoji problem sa imenovanjem poluperiferije, pa time i uspostavljanjem njene vidljivosti. To šta je dozvoljeno i nedozvoljno, politički korektno i „politički nekorektno”, je naravno promenljiva kategorija. Na primer, zemlje na jugu Evrope, koje su izrazito uvučene u ekonomsku krizu, poslednjih godina se imenuju kao PIGS (Portugal, Italija, Grčka i Španija), čime se evocira njihova negativna konotacija. Drugim rečima, znanje i interpretacija činjenica se zasnivaju na privremenim konsenzusima o „političkoj korektnosti”, što ugrožava dublje razumevanje strukturalnih razlika koje postoje između različitih delova sveta, a koje jesu relativno trajne. Zamagljivanje ovih razlika predstavlja, stalno iznova, i saznanji, i politički, ali i problem

javnih politika, koje pod uticajem „globalizacije odozgo” ostaju nedovoljno senzibilisane za kontekstualne razlike.

Razlike se mogu identifikovati i aktivirati kada za tim postoji potreba. Suština je uvek u tome ko i sa kojim razlogom imenuje razliku. Koje razlike između društvenih konteksta, kada i koliko će biti bitne i „glasne”, zavisi, dakle, ne od realne i merljive veličine tih razlika, već od njihovih konstrukata u sferi političkih diskursa i realnih odnosa moći. Sa padom Berlinskog zida, želja istočnih zemalja da sebe vide kao „Zapad” bila je toliko jaka, da je potirala sve razlike, ili ih tumačila kao „istorijsku nepravdu”, odnosno kolonijalizam SSSR-a.³⁰ Posebno je bilo i ostalo komplikovano, u tako izmenjenoj kartografiji, tumačenje položaja bivše u Jugoslavije. Do danas se, zato, održava veliki raspon u tumačenju i razumevanju raspada Jugoslavije, jer su promenljivi politički interesi, neprimenljive definicije, s jedne strane, i realna patnja i realno osećanje nemoći, s druge strane, stvorili nerazpeditivo klupko različitih istina i perspektiva koje se sapliću jedna o drugu³¹. No, ako se ostave po strani svi politički razlozi i strasti koji uslovljavaju ovakva ili onakva imenovanja razlika, ili negiranje tih razlika, ipak ostaju fundamentalne činjenice o

³⁰ Na primer, jedan od zanimljiv uvida u ove različite perspektive imala sam tokom svog boravka u Mongoliji. Iako je oficijelna ideologija insistirala na negativnoj ulozi SSSRa, u kontaktima sa različitim akterima izranjala je drugačija slika koja je obuhvatala: širenje obrazovanja, zapošljavanje, planiranje i sl. Mnogi od mojih sagovornika su isticali ulogu SSSR-a u modernizaciji mongolskog društva. Slične uvide i iskustva sam imala i unutar ekspertskih misija u Jermeniji i Azerbejdžanu.

³¹ Utoliko je pažnje vredan pokušaj: Ingrao, Ch. and Th. Emmert (2009) (eds.) *Confronting the Yugoslav Controversies: a Scholar's Initiative*. Ipak, ni on nije uspeo da uspostavi konsenzus oko toga šta je „istina”, ukoliko uopšte postoji „jedna” istina.

stvarnim, merljivim, bitnim, ali i strukturalnim razlikama između društava centra i poluperiferije, koje ne mogu lako da se prenebregnu.

Na primer, populacione promene koje se događaju poslednjih decenija u Istočnoj Evropi, se ne mogu uporediti sa bilo čim u pređašnjoj istoriji čovečanstva. Ipak, i pored očiglednih negativnih pokazatelja u populacionom razvoju, UNFPA tek 2010. godine u publikaciji pod nazivom *Emerging Population Issues in Eastern Europe and Central Asia: Research Gaps on Demographic Trends, Human Capital and Climate change*, (UNFPA 2010) konstatuje da postoji neka vrsta „problema”. Po UNFPA ovaj region prolazi kroz veoma neobične populacione promene koje predstavljaju kombinaciju: niskih stopa nataliteta, visokih stopa mortaliteta, intenzivnog starenja stanovništva i intenzivne emigracije. Ovakva kombinacija očigledno predstavlja ozbiljnu prepreku za razvoj, a naročito za razvoj zasnovan na novim tehnologijama koje, po pravilu, lakše „hvataju koren” tamo gde je populacija mlada (Indija, npr). Karakteristike populacije su fundamentalno važne za ekonomski i društveni razvoj, pa je prenebregavanje da se vidi šta se to „neobično” događa sa stanovništvom na poluperiferiji, više nego ozbiljan previd. Može se, naime, tvrditi da postoji jasna veza između „slepila” vezanog za nepovoljan razvoj stanovništva, koje vlada decenijama, i odsustva pojma „poluperiferije”, koji bi omogućio lakše uočavanje strukturalne sličnosti među zemljama koje su na poluperiferiji, ali i odsustva teorije koja bi omogućila dublje razumevanje strukturalnih ishoda u vidu nepovoljnog populacionog razvoja (Blagojević-Hughson, Bobić,

2014) . Nepostojanje pojma, nepostojanje teorije, nepostojanje generalizacije i razumevanja, najozbiljnije ometaju bilo kakvo konstruktivno rešenje, u smislu definisanja adekvatnih populacionih politika. Kako je demografski pristup po definiciji zasnovan na opisu, nedostajući teorijski okvir da se ove promene razumeju, očigledno seže izvan demografije, i ide na teritoriju sociologije ili socijalne demografije.

Nedostatak teorije koja bi objasnila šta se dešava sa poluperiferijom, pa i sa rodnim režimima na poluperiferiji ili sa njenim populacionim razvojem, ne može da se nadomesti obiljem pojedinačnih istraživanja koja samo parcijalno uranjaju u jedan deo te stvarnosti. Ipak, sada već dugotrajan proces „tranzicije”, sa svim društvenim posledicama, ukazuje na sistem pravilnosti, na sličnosti, koje ne mogu da se olako prenebregavaju. Čak i usvajanje različitih ideja o „zaverama”, ili različitih geopolitičkih objašnjenja, pa i ideje da je sve posledica „globalizacije”, u suštini ne omogućuje da se razume šta se dešava sa poluperiferijskim društvima u njihovoj dubini, kako se ona menjaju, i kako se ona istovremeno opiru promeni, kako se re-strukturiraju, ili kako ne uspevaju da uspostave novu strukturaciju.

Primer sa početka ovog poglavlja otkriva ono što je svakoj obrazovanoj feminističkoj teoretičarki sa „Istoka Evrope” bilo jasno još početkom 90-tih. Naime, ista vrsta logike koja se primenjuje *na kritiku androcentričnog znanja, može se primeniti i na kritiku feminizma koji dolazi iz centra.* Taj feminizam, kao korpus znanja, uključujući i određene

kanonizovane autorke i autore, sebe je razumeo ne samo kao model znanja, već i kao model kritike patrijarhalne realnosti koja je u suštini bila i ostala realnost centra. Centar je formirao *svoju kritiku prema svojim potrebama*, i izvezio je kao apsolutnu istinu.³² Zašto je, onda, važna teorija poluperiferijalnosti? Zato što ona direktno doprinosi projektu stvaranja znanja koje stavlja u svoj centar „svet kao celinu”, ili ono što Rejvin Konel naziva, „world-centered” znanje. Takva teorija razume poluperiferiju iz perspektive sveta-kao-celine.

2.3. Kakva teorija?

U rodnim studijama dominira shvatanje „Teorije” koje se u velikoj meri oslanja na shvatanja koja postoje u humanističkim naukama i studijama kulture. U tom smislu, „Teorija” može da bude formulisana i da opstaje u prilično „opuštenom” odnosu prema društvenoj realnosti. Nju društvena realnost kao takva ne obavezuje preterano, ona čak može da ide „ispred” te realnosti i da je transformiše, da joj pokazuje put promene, pa i da podstiče tu promenu. Ona, takva „Teorija”, može od svoje virtuelnosti da „pravi” realnost. Ali, da li može da objasni tu realnost?

³² Uobičajen komentar kada god bi se na različitim forumima povel rasprava o dominaciji zapadnog feminizma bila je, od strane feministkinja iz centra, da ne postoji jedan, već mnoštvo feminizama na Zapadu, pa bi se primedba obično odbacivala kao neutemeljena i isuviše pojednostavljen komentar. Ali, u realnosti ulaska znanja sa Zapada na Istok, nisu svi feminizmi bili podjednako ravnopravni, niti vidljivi. Tome su svakako doprinele i donatorske politike. Za donatore su mnoge bitne teme bile nebitne, i obrnuto.

Konstelacija međunarodne feminističke akademske zajednice je eventualno tolerisala neku vrstu kritike koja se zasnivala na postkolonijalnim teorijama. Međutim, iskustva žena i muškaraca sa poluperiferije nisu mogla lako da se smeste u ovaj okvir. Istočno-Zapadna debata među feministkinjama, je poprimala različite oblike i narastajući broj publikacija se bavio ovim nesporazumom. Međutim, čitava debata bi ostala „na površini” i izgledala kao puko intelektualno nadmetanje u borbi za „vlastiti prostor”, i bez pravih „dobitnica”, u opštem valu dekonstrukcije, i logike „svi su podjednako u pravu”. da se relativno skoro nije pojavila jedna važna „metateorija”, odnosno „Južna teorija” (Southern Theory, Connell, 2007) Rejvin Konel. Rejvin Konel se ne bavi ovom debatom, ali teorija koju formuliše ima dalekosežne posledice, jer samu debatu stavlja u drugačiji kontekst. Konelova, koja je sociološkinja, ipak vraća stvari u konkretan tok istorije sociologije, i u konkretne odnose moći, i ubedljivo dokazuje kako je ta nauka bila u službi kolonijalizma. Takođe, baveći se drugim sistemima znanja, onima izvan centra, Konelova otkriva čitav jedan skriven, ili bar skrajnut, univezum znanja (Afrika, npr.). Tek iz perspektive ove teorije postaje jasno šta je problem i zašto je jedino moguće razrešenje jednostavno razumevanje da se u ljudskim zajednicama uvek, nužno i neminovno, *proizvodi znanje na način koji odgovara tim društvima, njihovim potrebama i mogućnostima, i koje je često izvan jezika, diskursa, pojmova koji centar može da razume*. Konelova je, takođe, do dna dekonstruisala „metropolitansku teoriju”, kao znanje koje se pravi da bi bilo u skladu sa kolonijalnim ciljevima. U tekstovima

koji su sledili za objavljivanjem ove knjige, Konelova razrađuje pojmove „policentričnog znanja” (Connell, 2013) kao i znanja kome je svet-u-centru. (Connell, 2014). Zaključak koji se nameće na osnovu čitanja Konelinih tekstova je da, iako feministička „Teorija” ima tendenciju da sebe vidi kao kritičku teoriju, ona u suštini ima još mnogo toga da se uradi da bi se dekonstruisala njena suštinska „metropoličnost”, odnosno „centričnost”.

Teorija poluperiferijalnosti, koju ovde formulišem, pored Konolove „Južne teorije” se oslanja na još nekoliko relevantnih teorija, koje međusobno povezane omogućuju da se „sklope kockice” u pravcu koji logično vodi ka pristupu za koji se zalažem. Važan kamen temeljac teorije poluperiferijalnosti je „teorija stajališta” (*standpoint theory*) koja u feminističkoj epistemologiji ima gotovo aksiomatsko značenje (Hartsock, 1983; Harding, 1987; 2004). Teorija stajališta se odnosi na afirmaciju raznolikih uslova i iskustava različitih društvenih grupa, koji moraju da nađu svoj izraz i u znanju, i zato, u širem smislu ona može lako da bude primenjena i na kontekstualne razlike, kao i na razlike u moći u procesu proizvodnje znanja. Feministička teorija stajališta polazi od postavke da je društvo strukturirano odnosima moći i da su razlike generisane različitim socijalnim lokacijama, što bi onda značilo i da centar, poluperiferija i periferija takođe mogu da budu uključeni u ovu formulu. Ovo je utoliko više značajno što postojeće sile globalizacije uvode nove hijerarhije i isključenosti na scenu (Young, 2005; Klein, 2007). Društvene grupe i društvene lokacije mogu sve više, u analitičkom smislu, da se sagledavaju izvan nacionalnih granica, u sferi transnacionalnih

procesa (Hearn and Blagojević, 2013). U tom smislu, *lokalnost*, u svim njenim izrazima (od mikro nivoa do makro nivoa) može da se stavi na listu drugih mnogo poznatijih i više upotrebljivanih *intersekcionalnosti* (Blagojević, 2013b). Postoji stvarno poluperiferijsko iskustvo rodne dinamike, zbog čega poluperiferija može da bude istovremeno i mesto artikulacije znanja, kao i lokacija na kojoj se reafirmiše veza između ontologije i epistemologije roda (Wickramasinghe, 2006; Blagojević, 2009).

Na kraju, treća linija kritičkog teorijskog mišljenja na koju se oslanjam u formulaciji teorije poluperiferijalnosti povezana je sa idejom o multiplim modernostima i multiplim trajektorijama modernizacije (Eisenstadt, 2002). Ova vrsta pristupa se lako povezuje sa mojim insistiranjem na kontekstualnoj analizi, koju redovno ugrađujem u svoje istraživačke projekte, ali i koju razvijam kao metodološki postupak koji je usko povezan sa teorijom poluperiferijalnosti. Teorija multiplih modernosti pokazuje ne samo da ne postoji jedan i jedinstven proces modernizacije na Zapadu, već i da, na primer, poluperiferiju možemo da vidimo kao mesto/teritoriju koja je prošla kroz „neuspešan proces modernizacije”, što sve dodatno komplikuje pristup u izučavanju realnih društvenih konteksta poluperiferije i njihove transformacije. Uvođenje ove teorijske perspektive otvara mogućnosti za bolje razumevanje različitih modernizacijskih projekata na poluperiferiji, uključujući i onaj koji se odnosi na rodnu jednakost, koji je funkcionisao pre „tranzicije”. Još jedan veoma relevantan aspekt ovog teorijskog pristupa je povezan sa pitanjem šta zapravo konstituiše „modernost” kada se posmatra

iz šire komparativne perspektive. Drugim rečima, kriterijumi za „modernost” i naročito za „progres” variraju sa širenjem komparativne osnove. Takođe, zbog njene veoma naglašene procesualnosti poluperiferija, kako je već pomenuto, sadrži kompleksne temporalnosti (pre-modernost, modernost i post-modernost) koje su uvezane u socijalno tkivo, i koje dodatno hibridizuju i povećavaju kompleksnost društava o kojima je reč (Blagojević, 2009).³³

Na kraju, teorija poluperiferijalnosti se suštinski oslanja na teoriju svetskih sistema. „Poluperiferija” je pojam koji vodi poreklo iz te teorije, po kojoj postoje zemlje koje predstavljaju centar, periferiju ili poluperiferiju, i koje imaju veoma različit položaj i uloge u svetskom kapitalističkom sistemu (Wallerstein, 1979, 1991; Arrighi, 1985; Adam F., Makarovic M., Roncevic B., Tomsic M., 2005).

Međutim, iako preuzimam pojam „poluperiferije” iz ovog teorijskog kruga, meni je stalo do značajnog proširivanja njegove upotrebljivosti, kako bi se što bolje objasnile različite društvene varijacije u odnosu na različite društvene lokacije, uključujući i rodne režime na poluperiferiji. Dakle ja upotrebljavam pojam poluperiferije tako što ga proširujem, u odnosu na njegovu dominantno ekonomsku primenu. Ono što uzimam iz teorije svetskog sistema su uglavnom tri osnovne ideje: da su različiti delovi sveta međusobno povezani i da među

³³ U realnosti poluperiferijskih društava ovi dijahroniciteti su često povezani sa klasnim i urbano-ruralnim, ili čak regionalnim podelama. S druge strane, transnacionalna elita je sve manje i manje povezana sa bilo kojom specifičnom lokacijom.

njima postoji svojevrsna podela rada; da su ekonomske sile iza većine društvenih fenomena, i 3. da postoje u fizičkom smislu lokacije, svetski regioni, koji se mogu nazvati „poluperiferijom”, i da oni sadrže karakteristike i svetskog centra i svetske periferije.

Tokom godina ja razvijam koncept i njegovo značenje, kako bih mogla da ga primenim na različite društvene fenomene, uključujući proizvodnju znanja i rodne režime. Iako sam i do sada naglašavala da se radi o „strateškom konceptu” (Harding, 1997), ili nekoj vrsti „idealnog tipa”, ipak, sam ga upotrebljavala na način koji je podrazumevao materijalnost lokacije i teritorijalnosti. To je značilo, da se u geografskom smislu mogu označiti određene teritorije, regioni, političke i ekonomske celine, kao „poluperiferija”. Ovo se pokazalo naročito zgodnim u evropskom kontekstu jer pojam „poluperiferije” korespondira na određen način sa pojmom EU i Proširenja. Naime, on je omogućavao da se ukaže na strukturalne sličnosti društava koje se nalaze na periferiji Evrope, bez obzira na tačku na kojoj se ona nalaze u svom „približavanju” EU, odnosno čak i bez obzira na činjenicu da li su već članice EU ili nisu. Pojam „poluperiferije” je, dakle, omogućavao da se uoče sličnosti, a posebno sličnosti između rodnih režima u ovim društvima. Taj nalaz je onda, logično, vodio sledećem koraku. Umesto da fokus bude na teritorijalnom, lokacijskom, geografskom, geostrateškom razumevanju položaja pojedinih zemalja, postojala je mogućnost da se pređe na još dublji nivo, nivo koji sada imenujem „*poluperiferijalnost*”, a koji podrazumeva *sistem strukturalnih dispozicija društava na poluperiferiji, koji stoji u vezi sa njihovom lokacijom i*

teritorijalnošću, ali koji seže u dubinu njihovog načina funkcionisanja. Pri tom, upravo zato da bih zadržala mogućnost da odredim karaktersitike „poluperiferijalnosti”, u što jasnijem obliku, zadržaću se na evropskoj poluperiferiji i njenoj poluperiferijalnosti. Ovim, naravno, ne isključujem mogućnost da se teorija poluperiferijalnosti primenjuje i na druga poluperiferijska društva izvan Evrope. Ipak, s obzirom na obim varijacija ovih društava, kao i na činjenicu da u ovoj fazi svog istraživanja nemam uvide o globalnim poluperiferijama, već samo o evropskoj, odlučila sam da se zadržim na Evropi. U striktnom smislu, valjanost teorije u društvenim naukama ne podrazumeva njenu univerzalnu primeljivost, već upravo obrnuto: jasno ocrtavanje uslova njenog važenja.

Moj pokušaj određivanja „poluperiferijalnosti” stoji u vezi i sa dva aktuelna teorijska pravca koji postoje u savremenoj kritičkoj feminističkoj teorijskoj misli. Prvi je vezan za narastajuću upotrebu koncepta i pristupa koji se označava kao „intersekcionalnost”, i koji funkcioniše na više nivoa paralelno: teorijskom, metodološkom i političkom³⁴. Drugi pravac mišljenja, kome pripadam spontanano i na osnovu najdubljih vrednosnih i

³⁴ Važno je napomenuti da je mnogo pre imenovanja „intersekcionalnosti” kako bi se označila potreba povezivanja različitih individualnih karakteristika u analizi, u sociologiji i demografiji na Odeljenju za sociologiju, Filozofskog fakulteta u Beogradu, već uveliko bila razvijena praksa onog što bismo mogli da nazovemo „intersekcionalna analiza”. Profesorka Ruža Petrović je redovno ukrštala različita demografska obeležja (pol, starost, etnicitet, vrsta naselja, religioznost, bračnost...) u svojim radovima (Petrović, 1987; 1991.). Kao njena učenica i sama sam primenjivala slične „intersekcionalističke” postupke (npr, Blagojević, 1996). Nažalost, u opštem valu potiskivanja nauke i znanja koji dolaze sa poluperiferije, kao i provincijske svesti koja preovlađuje u nauci, i „samo-kolonizacije”, i ove činjenice su ostale nevidljive.

teorijskih opredeljenja, je fokusiran je na dekonstruisanje onog što je „dominantno”, onog što dominira („muškaraca” kao i svih ostalih „centara”), „što ima moć da konstruiše Drugost” (Hearn, 1998). Dominantne kategorije koje su subjekti „urođenih seksualizovanih transnacionalizacija” postaju „centri” kritike i dekonstrukcije. Suštinsko pitanje u ovom projektu postaje pitanje o tome kako je moguće transformisati „centre”, i koje su implikacije ovih mogućih procesa za znanje, javne politike i prakse. Zato Jeff Hearn predlaže da se umesto različitih termina upotrebljava jedan: *znanje/politike/prakse*, koji bi se odnosio na jedinstveno polje realnosti. Sledeći ovu liniju mišljenja, teorija poluperiferijalnosti za koju se ovde zalažem je, *istovremeno i teorija (znanje) i javna politika (pristup koji omogućava intervenciju u realnosti) i praksa (učenje i razumevanje iz konteksta i osvešćeno delovanje u kontekstu).*

3. OSNOVNE KOORDINATE TEORIJE POLUPERIFERIJALNOSTI

Ako se pođe od jednostavne premise da je svako znanje zapravo konstrukt koji odražava konstelaciju nekih interesa, onda je sledeći korak osveščivanje *prava na proizvodnju znanja* i to iz vlastitog društvenog konteksta i za potrebe tog konteksta. Konelova predlaže stvaranje „policentrične društvene nauke”, one koja bi razumela potrebu postojanja različitih centara u kojima se formira znanje o različitim kontekstima (Connell, 2013). Međutim, ideja o tome da postoji znanje koje ima „svet-u-centru” (world-centered knowledge), koji je Konelova nedavno formulisala, ide još korak dalje, jer pretpostavlja da „policentričnost” može izrasti do svojevrsnog novog sistema, onog koji bi iz perspektive sveta, dakle celine, video pojedine delove sveta, ili pojedinačna društva. Ta situacija je bitno različita od one u kojoj se celina sveta vidi „odozgo”, iz centra moći. Ona podrazumeva da se različite perspektive nastale u različitim kontekstima međusobno povežu i to tako da omogućće sagledavanje celine. Postoje mnoge kompleksne, haotične i

ambivalentne promene u savremenim društvima širom sveta, ali one se pretežno objašnjavaju iz perspektive centra, ili u odnosu na teorije centra. U svojoj dubini preovlađujuće i najuticajnije socijalne teorije još uvek odražavaju kolonijalizam ili neokolonijalizam. Čak su i postkolonijalističke teorije prečesto zatvorene u sistem znanja i akademske debate koje pretežno formuliše centar.

Da bi se napravio iskorak ka stvaranju znanja koje-u-centru-ima-svet, nije, po mom mišljenju, više dovoljno čak ni da se razume podela rada (i sa njom povezana eksploatacija prirodnih i ljudskih resursa) koja vlada na planeti. Ovo je pogotovu nedovoljno zato što se, kao što sam već objasnila, u suštini izmiče „realnost” različitih društvenih konteksta, što zbog načina na koji oni bivaju predstavljeni (statistički i/ili teorijski), tako i zbog njihove realne transformacije. Društvena realnost se menja po tri ose koje sve više izmiču aktuelnoj konceptualizaciji:

- *po osi transnacionalnih tokova* na različitim nivoima (koji „omekšavaju”, „buše” ili „brišu” granice teritorijalnih i političkih entiteta),
- *po osi materijalno/virtuelno* i
- *po osi biološko/tehnološko*.

Otuda sledi i paradoks: samo zadržavanje na teritorijalnosti, je istovremeno i neophodno, kako bi se na nju skrenula odgovarajuća pažnja (kako bi se teritorijalnost/lokalnost eksplicitno uključile u intersekcionalnost), ali je i preusko, jer se

teritorijalnost kao takva i sama menja. Ovu izrazitu kompleksnost je moguće razumeti i disciplinovati samo fokusiranjem na pojedine elemente i njihove odnose.

Upravo zato moj pristup pokušava da apstrahuje ono što je bitno iz ugla teritorijalnosti, definisanjem *teorije poluperiferijalnosti*. Pomeranje od pojma „*poluperiferija*” ka pojmu „*poluperiferijalnost*” u stvari označava pomeranje od „tvrde” materijalne realnosti društvenog konteksta ka nešto složenijoj realnosti koja se može razumeti kao konstelacija različitih datosti, koje će pod određenim uslovima proizvoditi odgovarajuće rezultate. Na taj način, može se izaći iz zarobljenosti geografskim razumevanjem problema, uz istovremeno zadržavanje značaja istog tog geografskog, prostornog, lokacijskog ili resursnog kvaliteta. Time prevazilazim slabost koju su mi neki zamerali, a koja se sastojala u tome što nisam dovoljno „precizno” definisala na koje zemlje se odnosi termin „*poluperiferija*”, i izbegavam, još jednu zamku – da se kao kontraargument iznosi navođenje nekih konkretnih karakteristika pojedinih zemalja poluperiferije i njihovog odstupanja od eventualnog modela.

Za potrebe moje analize, u suštini, preterano vezivanje za geografski pojam je više smetnja nego dobit, jer se ovde bavim društvenim pojavama i njihovom suštinom, a ne njihovom fizičkom smeštenošću. S druge strane, uvođenjem pojam „*poluperiferijalnosti*” ja upravo želim da istaknem *fizičku i materijalnu dimenziju društvenog konteksta*, ali apstrahovano, oslobođeno od preterane konkretizacije koja

ometu razumevanje dubljih pravilnosti i veza. Ipak, valja napomenuti, da je „poluperiferijalnost” o kojoj ovde govorim bila „otkrivena” tek posle prolaska kroz ciklus koji je sadržavao povezivanje čitavog niza analiza koje su se odnosile ne konkretne društvene kontekste, odnosno zemlje koje se nalaze na poluperiferiji Evrope. Zato se i radi o „grounded theory”, dakle o teoriji koja je utemeljena na istraživačkim i analitičkim uvidima, i sve širem saglasju o tome šta je „problem sa tranzicijom”, tj. zašto je ona u toj meri „izneverila očekivanja”. Pri tom je posebno inspirativno bilo ukrštanje znanja iz studija kulture, sociologije, političke ekonomije, te rodnih studija.

Pod „poluperiferijom” sam u svojim ranijim radovima podrazumevala globalne regione, države ili subregione, koji se jednostavno nalaze između centra i periferije. Poluperiferijalnost je, otud, *skup strukturalnih dispozicija koje su povezane sa lokalnošću*, i koje proizilaze iz samog položaja „između”. U postojećem procesu intenzivne transnacionalizacije, lokalizacija više i ne može da bude samo jednostavan geografski pojam, već mesto u globalnoj hijerarhiji, koje oblikuje i taj položaj i njegova sopstvena teritorijalnost, obeležena pre svega *resursima i povezanošću sa centrima, na raznim nivoima*. U stvari, značaj teritorijalnosti se čak i pojačava usled povećanog značaja geostrategije kojom se ostvaruje neoliberalna globalizacija (Klein, 2007). Lokalnost je, takođe, povezane sa čitavim nizom strukturalnih mogućnosti, „oportunih struktura” (opportunity structures), kao i strukturalnih ograničenja, i ona predstavlja *materijalni medijum* kroz koji se povezuje globalni/makro nivo i individualni/mikro nivo. Lokalnost u svojoj materijalnoj

dimenziji, slično kao i stanovništvo u demografskom smislu, nosi inerciju, usporava promenu, i određuje obim, kvalitet i domet te promene.

Poluperiferijalnost ne samo da je određena mestom, prostorom, teritorijalnošću, već je ona nosilac i *specifične temporalnosti* u odnosu na centar. Na poluperiferiji je veoma izražena procesualnost, promena, *pokušaj dostizanja centra*, i istovremeno prisutnost *nemogućnosti* da se centar ikada dostigne, jer je on i sam u pokretu. Vreme koje karakteriše poluperiferijalnost je, otud, vreme konstantnog raspona između „onog što jeste” i onog „što može ili treba da bude”, u kome ono „što jeste” gubi svoje obrise i ne uspeva da se strukturira i ustali. Proces „tranzicije” se, iz perspektive poluperiferije, može razumeti upravo kao proces „postajanja centrom”, ali proces koji je u potpunosti neodređen i po trajanju, i po kvalitetu³⁵. Kako se centar stalno iznova rekonstituiše kao centar, poluperiferija je stalno suočena sa svojom nemogućnošću da postane centar. Ovaj beskrajni napor vodi i tendenciji *samo-kolonizacije* (Kovačević 2008), koja predstavlja još jednu bitnu razliku između poluperiferije i centra, ali i poluperiferije i periferije.

Mnogi drugi procesi na poluperiferiji su oblikovani ovim odnosom sa centrom. A „dostizanje centra” („catching-up”), s druge strane, stvara utisak da poluperiferija „stalno zaostaje” i da

³⁵ Iako je postojala iluzija da će prisajedinjenje EU označiti „kraj puta” za neke zemlje i njihovo konačno proglašenje za „centar”, to se nije dogodilo. Raspon između centra i poluperiferije se u Evropi, po raznim indikatorima, u suštini povećava.

je „nikad dovršeni projekat”. U kojoj meri je ovakav odnos poluperiferije stvar izbora same poluperiferije, a u kojoj meri je indukovano „od spolja”, iz centra, jeste otvoreno pitanje. Takođe, analizi ovih odnosa mora da se pristupi istorijski, jer je i globalni kontekst u stalnoj promeni, kao i potrebe i mogućnosti poluperiferije. Međutim, tek kada se stvari posmatraju iz perspektive teorije poluperiferijalnosti, postaje vidljivo da se radi o celovitom fenomenu, stanju, strukturaciji, koja nadilazi moć individualnih ili kolektivnih aktera na poluperiferiji, pogotovu u aktuelnom razvojnom momentu, a da se u većoj meri radi o globalnoj konstelaciji. Ako bi se stvari posmatrale u širokom istorijskom potezu, moglo bi se reći da *opadaju moć i sposobnost poluperiferije da odlučuje o sopstvenom razvoju*, što je povezano sa opadanjem suvereniteta država i porastom dužničkog ropstva, dakle, narastajućim demokratskim deficitom, te nepostojanjem novog globalnog razvojnog i demokratskog modela.

Drugim rečima, poluperiferija ne samo da ne može sebe da razume iz sebe same, već to ne može da učini ni iz svog odnosa sa centrom, već isključivo ako stanje poluperiferijalnosti sagleda kao deo proizvodnje marginalnosti, ekonomske zavisnosti i eksploatacije resursa, te *vlastite nedostatnosti* u globalnim okvirima. Samorazumevanje ne može da se zasniva na „nemogućem projektu” dostizanja centra, već na razumevanju *društvene cene takvog projekta*. U tom samorazumevanju najveću zamku predstavlja upravo ideja da je razlika između centra i poluperiferije „mala razlika”, te da je nju moguće prevazići. U stvari radi se o razlici koja se, u postojećoj globalnoj konstelaciji moći, uspešno proizvodi i obnavlja, pa i povećava, i

koja uporno zadržava negativnu konotaciju, jer obezbeđuje privilegovan položaj centra. Ovaj mehanizam je veoma sličan proizvodnji patrijarhalnosti, kao sistema koji obnavlja patrijarhalne privilegije tako što proizvodi „nedostatnost” žena, čime omogućuje „upotrebu” i eksploataciju žena. Poluperiferija je „nedostatan centar”, „slična, ali ne baš”, kao što su i žene u patrijarhalnoj kulturi „nedostatni muškarci”. Ako je centar mera stvari u odnosu na poluperiferiju, kao što je muškarac mera stvari u patrijarhatu, onda je odstupanje od modela uvek negativna razlika čiju težinu nosi onaj/ona Drugi/Druga.

Poluperiferijalnost je relativno stabilna konstelacija karakteristika društvenih entiteta koji se nalaze na različitim nivoima teritorijalnosti (od mikro lokacija do svetskih regiona), koja proizilazi iz njihovog odnosa sa „centrom”. Poluperiferijalnost ima onoliko dimenzija, koliko ima sama društvenost, ali neke su više, a neke su manje pod uticajem odnosa sa centrom. Ono što je „centar” je takođe promenljivo i varijabilno, ne samo u smislu lokacije i istorijski, već i u smislu karakteristika koje ga čine „centrom”. „Centričnost” neke lokacije proizilazi iz specifične „ponude” i sadržaja koji ta lokacija nudi i njene privlačne snage kojom deluje na okruženje, kao i iz realne moći kojom proizvodi svoj odnos dominacije i/ili eksploatacije drugih lokacija u okruženju. Između „centra” i „periferije” je poluperiferija koja ima osobine i jednog i drugog, i centra i periferije. U suštini, prostor između centra i periferije treba razumeti kao kontinuum na kome se nalazi poluperiferija. Poluperiferijalnost proizvodi centar kao centar, i simbolički i

materijalno, ali je ova proizvodnja uglavnom nevidljiva i skrajnuta u naučnom diskursu.³⁶

Kako je val deindustrijalizacije zahvatio i veliki deo centra poslednjih nekoliko decenija, centar se i sam usložnjava, i u njemu samom postoji narastajući *prostor periferijalizacije*. Zato je jedna od primedbi koje sam dobijala kada sam se tokom godina zalagala za vidljivost poluperiferije bila, da i u samom centru ima siromaštva, kao i deindustrijalizovanih zona; da ima beskućnika, socijalnih slučajeva ili nasilja. Činjenica je da centar ni sam nije homogen, a unutar poluperiferije takođe postoji centar, ili više njih. Zato je pristup za koji se sada zalažem i za koji verujem da potencijalno proširuje razumevanje problema, nešto što nazivam „*fraktalni sistem centara i poluperiferija*”. Znači, postoji, ne jedan, već mnogo centara, poluperiferija i periferija, na različitim nivoima teritorijalnosti, od mikro do makro. Centri, poluperiferije i periferije postoje unutar pojedinih zemalja, kao i unutar pojedinih regiona. Ali, bez obzira na ovu „razdrobljenu” sliku, postoji sistem koji jasno ukazuje na snagu gravitacije i moć pojedinih centara u odnosu na okolna područja, o bilo kom prostornom nivou da se radi.

³⁶ Postoje mnogobrojni primeri ove proizvodnje. Na primer, migracija jeftine obrazovane ženske radne snage iz Istočne Evrope je omogućila da se obezbedi jeftin rad u oblasti ekonomije staranja/nege, koji je onda, za uzvrat omogućio ženama u centru koje žele da budu profesionalno angažovane, ali i da imaju porodicu, da razreše svoj konflikt uloga (Lutz, 2002; Misra and Merz, 2004). Tako je nepovoljan položaj žena u Istočnoj Evropi, zapravo doprineo boljem pozicioniranju žena u centru. Drugi primer je „odliv mozгова”, pri čemu siromašne zemlje poluperiferije ulažu u obrazovanje mladih kadrova koji emigriraju u zemlje centra. Ovo je i ekonomsko i demografsko osiromašivanje i oslabljivanje poluperiferije, odnosno prelivanje resursa u inače već bogatiji i moćniji centar.

Paradoksalno, poluperiferija može biti čak i više zavisna od centra, nego što je to slučaj sa periferijom, upravo zato što mu je bliža i što sa centrom ima jače veze, dok periferija može biti toliko udaljena da je „centar” samo ovlaš dotiče. Oblasti koje nisu uključene u transnacionalne tokove postaju periferija, čak i kada se nalaze u centru ili na poluperiferiji (vidi na primer: Blagojević, 2013b).

Postoji, međutim, još jedan bitan aspekt razlikovanja evropskog centra od evropske poluperiferije o kojoj ovde govorim. A to je činjenica da je „tranzicija” otpočela ne jednim događajem (rušenje Berlinskog zida), već da je ona rezultat prethodnog višedecenijskog *urušavanja razvojnog modela i institucija* socijalističkih društava (Heinrich, 1999). Zato je ona još u većoj meri izložena problemu „krize”, deindustrijalizacije ili „uspostavljanja vladavine prava”. Startne pozicije su različite, konteksti su različiti. Prividno isti procesi, kao što je deindustrijalizacija, u suštini imaju različite odlike u društvima poluperiferije i centra.

Slično je, na primer i sa niskim fertilitetom u centru i na poluperiferiji. Zbog odsustva svesti poluperiferije o vlastitoj razlici, ona je sklona da olako pribegne tumačenjima i „teorijama” centra. U srpskoj demografiji se, tako, ustalilo tumačenje da je nizak fertilitet rezultat „emancipacije žena”, a ne u suštini *nedostatka prave emancipacije i izrazito nepovoljnih uslova života* (vidi npr. Blagojević, 1997). Međutim, svi naponi da se ukaže na besmislenost prihvatanja objašnjenja koja dolaze iz drugog konteksta i odnose se na drugačije uslove, ostaje

decenijama na marginama naučne zajednice, koja olako i mizogino proglašava žene „krivcima” za nizak natalitet i „belu kugu” (videti npr. Drezgić, 2010).

U odnosu na centar, evropska poluperiferija se ispostavlja kao „različita”, ali ne i „dovoljno različita”, fenomen koji sam ja nazvala „Non-white Whites” (Blagojević, 2009). Ovo doprinosi tome da centar stalno pokušava „da popravi” poluperiferiju, a ne da je „jednostavno” kolonizuje. Zato je u odnosu centar i poluperiferija uobičajeno paternalističko ponašanje, u neokolonijalnim manru - „mi znamo najbolje šta je za vas dobro, jer smo to već prošli”. Ovo je logika koja je u osnovi procesa prisajedinjenja EU. Ovakav pristup počiva na implicitnoj, ne nužno i eksplicitnoj, teorijskoj pretpostvci o unilineranosti modernizacije (sve zemlje prolaze isti put), kao i na pretpostavci o neograničenoj mogućnosti različitih društvenih konteksta da se prilagode onome što se očekuje. Efekat koji se u suštini postiže, je sve veći jaz između „normativnog i stvarnog”, jer se jednostavno ne priznaje ono što je materijalna realnost poluperiferije. Upravo ovakav odnos formira klimu u kojoj se poluperiferija vidi kao ona koja uvek „zaostaje” i koja je odgovorna za svoje „zaostajanje”.

Sledeća karakteristika poluperiferijalnosti, kada se radi evropskoj poluperiferiji, a naročito o Jugoistočnoj Evropi, je da njen razvoj u stvari ima odlike „raz-razvoja”. Evropska poluperiferija je prolazila kroz proces „tranzicije” čiji su efekti krajnje upitni, a pozitivna konotacija „razvoja” neodrživa. Zato je potrebno imenovati ono što je iz perspektive razvoja u stvari obrnut proces. Čak se ne radi o „jednostavnom” kretanju unazad,

već „u stranu”, u jednu vrstu novog i još nestrukturiranog prostora, koji ima karakteristike visokog stepena neuređenosti i anomičnosti. Tako, na primer, i re-tradicionalizacija nije „vraćanje” tradicije, već stvaranje surogata tradicije, reciklaža tradicije, na način koji odgovara novom tržištu i novim odnosima moći.

Negativni efekti „tranzicije” se ne mogu spoznati bez jasnog komparativnog uvida, i bez jasnog imenovanja „poluperiferije”. U realnosti upravo dominira obrnut pristup, u kome se uspostavljanjem kompetitivnog odnosa između zemalja poluperiferije, onemogućuje da se vidi celina problema. Ako se posmatraju izdvojeno, društva poluperiferije izgledaju kao manje ili više uspešna u sprovođenju reformi, odnosno približavanju centru. Međutim, ako se vizura promeni, i evropska poluperiferija se vidi *iz perspektive sveta-kao-celine*, odnosno uzimanjem u obzir čitavog niza veoma sličnih, gotovo identičnih, procesa koji su poslednjih decenija događali na različitim tačkama zemljine kugle (Klein, 2007), onda postaje jasno zašto „uspešnost reformi” suštinski ne korespondira sa društvenim i ekonomskim razvojem koji bi obezbedio viši kvalitet života. Tretiranje pojedinačnih slučajeva, kao nepovezanih, u stvari ne doprinosi da se razume obrazac.

Teorija poluperiferijalnosti dobija svoje puno opravdanje, upravo kroz uspostavljanje veze između poluperiferije i globalnih promena, između „tranzicije” i „globalizacije”. Evropska poluperiferija je procesom „tranzicije” upletena, u velikoj meri, u mnogo dublje promene, koje su takođe zasad ostale bez

zajedničkog imena i imenitelja. Iako postoji fragmentarno i parcijalno znanje o mnogim „negativnim” aspektima „tranzicije”, za to ne postoji zajedničko ime, niti se „to” sagledava u međusobnoj povezanosti. Osnovna karakteristika procesa „tranzicije” je proizvodnja siromaštva u društvima poluperiferije tako što se u neoliberalnom okruženju potcenjuju i velikim delom devastiraju njihovi razvojni potencijali. Zato je neophodno uvođenje pojma kojim bi se mogao označiti čitav niz kompleksnih razvojnih promena i kojim bi se stanje stvari na evropskoj poluperiferiji moglo opisati bolje nego što se to može upotrebom visoko ideologizovanog pojma „tranzicija”.

Umesto pojma „tranzicija” koji zamagluje suštinu promena, ja se zalažem za upotrebu pojma „*raz-razvoj*”. Pojam „*raz-razvoj*” su neki ekonomisti koristili da označe strukturnu promenu koja vodi podcenjivanju ljudskog, institucionalnog i infrastrukturnog kapitala (Meurs and Ranasinghe, 2003) u tim zemljama. Ali, njegovo značenje, slično kao i značenje same „poluperiferije”, se može proširiti i izvan ekonomije, tako da obuhvati i različite karakteristike društvenog „*raz-razvoja*” na poluperiferiji (Blagojević, 2009; 2012), kao što su:

- Deindustrijalizacija i nedovoljna ili usporena postindustrijalizacija
- Povećano siromaštvo
- Povećane socijalne razlike/nejednakosti
- Intenzivna informalizacija ekonomije

- Smanjena socijalna zaštita i povećanje socijalne nesigurnosti
- Institucionalna destrukcija, institucionalni vakuum
- Nedostatak „vladavine zakona”, endemska korupcija
- Anomija, društvena atomizovanost
- Niska participacija građana, osećanje nemoći
- Povećane stope kriminala i nasilja, smanjena bezbednost, „mafizacija” države, srastanje mafije i državnih institucija
- „Barbarizacija” kroz ratne konflikte
- Populaciona kriza (problem obnavljanja stanovništva, intenzivno starenje stanovništva, visoka sklonost ka emigraciji, u nekim slučajevima povećanje mortaliteta)
- Devastacija prirodnih resursa, „grabljenje resursa”, uključujući zemljište i vode
- Zatvaranje društvene strukture, visoka klasna reprodukcija na „vrhu”, osiromašenje srednje klase i porast potklase (underclass)
- Snižavanje kvaliteta života, odnosno dominacija „ekonomije preživljavanja”
- Brisanje pozitivne memorije, reinterpretacija tradicije, stvaranje nestabilnih identiteta i agresivnih nacionalizama

- Re-patrijarhalizacija i re-tradicionalizacija, manipulacija tradicijom
- Urušavanje obrazovnih, zdravstvenih, naučnih i institucija kulture čime se značajno umanjuju i kvalitet života, ali i razvojne mogućnosti zemalja poluperiferije
- Hroničan demokratski deficit, oligarhijska politička struktura

Raz-razvoj nije jednostavan „put unazad”, nije jednostavan regres, već je proces kojim se kreira neko novo stanje, neka nova društvena struktura. „Zarobljenost” konceptima „razvoja”, „modernosti”, „progrsa”, i nepostojanje novih teorijskih koncepata ometa da se sagleda suština procesa koji su na delu. Tome doprinosi i nepostojanje saglasnosti unutar epistemičke zajednice na poluperiferiji, jer je ona tek u nastajanju. Svi ovi elementi raz-razvoja na mikro nivou, na kojem se odvija svakidašnji život, imaju svoju rodnu rezonancu, i na mikro (porodičnom) i na makro (društvenom) nivou.

Raz-razvoj je usko povezan sa još jednim specifičnim fenomenom koji je deo stanja poluperiferijalnosti, a to je „*višak ljudi*”. On je u sinergiji sa mnogim drugim karakteristikama raz-razvoja, i iskazuje se kroz sledeće:

- strukturnu i hronično visoku nezaposlenost, podzaposlenost i deprofesionalizaciju
- informalizaciju tržišta rada, nezaštićenost radnika na sekundarnom tržištu radne snage

- umanjivanje radničkih prava i slabost radničkih sindikata
- „ispadanje” velikih grupa stanovništva iz sistema socijalne i zdravstvene zaštite, ili njihova formalna, ali ne i realna „uključenost”
- trgovina ljudima i jačanje komodifikacije žena i dece, kao i širenje raznih oblika dužničkog i radnog ropstva
- pojačana kriminalizacija koja izlaže opasnosti sve veći broj ljudi i normalizuje nesigurnost, strah i nasilje
- širenje ratnih konflikata na poluperiferiji i gubljenje ljudskih života
- kriza staranja (carework), jer postoje udruženi negativni efekti intenzivnog starenja stanovništva, sa intenzivnom emigracijom mladih i dugotrajno niskim natalitetom, uz nisku emigraciju, usled nerazvijenosti.

Ono što je posebno zanimljivo je što ovaj „višak ljudi” na poluperiferiji veoma različit od „viška ljudi” na globalnoj periferiji, koju karakterišu mlada starosna struktura i relativno visok natalitet. Takođe, neki indikatori razvijenosti zemalja poluperiferije su daleko povoljniji u odnosu na zemlje periferije, ali to ne doprinosi promenama u fertilnom ponašanju, na primer, koje bi išle u pravcu povećanja nataliteta.

Zbog veoma izražene procesualnosti, i to pre svega u obliku promena koje su „nikad završene reforme”, poluperiferija ima ozbiljna ograničenja vezana za strukturaciju. Procesualnost, uz specifičnu temporalnost poluperiferije koja je sadržana u procesu

raz-razvoja, proizvodi izražen *dijahronicitet* poluperiferije. Drugim rečima, jedna od ključnih karakteristika poluperiferijalnosti je *dijahroničnost*, koja uz *hibridnost*, proizvodi *izuzetno kompleksne društvene realitete*, u kojima ne samo da je teško „od drveća videti šumu”, već se otvaraju drugačiji epistemički izazovi. Naime, istinitost uopštavanja postaje izrazito kondicionirana nivoom uopštavanja. Upravo zato, teorija poluperiferijalnosti omogućuje da se uopštavanje vrši iz perspektive sveta-kao-celine, uz razumevanje aktuelnih globalnih procesa, i primeni na region evropske poluperiferije i/ili postsocijalističkih zemalja. S druge strane, uopštavanje na nivou pojedinačnih društava postaje narastajuće proizvodljivo, upravo zato što su obrisi i kvalitet društava narastajuće neodređeni.

Uvođenje perspektive poluperiferijalnosti, kao i pojmova „raz-razvoja” i „viška ljudi” omogućava da se mnoge stvari u našem razumevanju problema, ali i rešenja postave „obrnuto” od onog što je trenutno dominantna matrica. Ako, naime razumemo da globalizacijski procesi rade u pravcu stvaranja „viška ljudi” i „raz-razvoja”, onda je moguće i razumeti zašto poluperiferija bez promišljanja svoje pozicije i imenovanja svoje razlike nema načina da izađe iz „zatvorenog kruga”. Na početku svakog rešenja, naime, mora da postoji jasno *imenovanje, umesto lažnog koncepta*. U tom smislu su lekcije iz feminističke epistemologije i razvoja feminističkog pokreta veoma jasne. Početak rasplitanja je u imenovanju onog što nema ime, kao što su to „poluperiferija i „višak ljudi”, i razobličavanju onog što to nije, kao na primer „razvoj”.

Na kraju, za svrhu ove analize pomenuću još jedan epistemski izazov koji nameće teorija poluperiferijalnosti. Radi se o adekvatnoj primeni *kontekstualne analize* (Blagojević, 2013b), koja treba da omogući da znanje „odozdo” bude integrisano sa znanjem „odozgo”, odnosno da obezbedi upotrebu „stajališta”, na najproduktivniji način. Kognitivni skok ne može da se ostvari, naravno, samo jednostavnim sabiranjem različitih stajališta, već razumevanjem kako određene strukture i procesi deluju na dubljem nivou, i kako je sve to povezano, preko poluperiferije, sa globalnim sistemom moći. Pravi izazov je da se razume kako centar proizvodi poluperiferiju, ali i kako poluperiferija proizvodi centar, i kako su oni međusobno povezani, konkretnim materijalnim i virtuelnim procesima. Potrebno je uporno sagledavati „oba kraja” kako bi se razumela ne samo dinamika između centra i poluperiferije, već i dinamika unutar same poluperiferije. Važna odlika poluperiferijalnosti je *ambivalencija prema centru*, istovremeno odbijanje i privlačenje, koje u vidu ciklusa zahvata poluperiferiju i određuje njenu unutrašnju strukturu, kao i dobitke i gubitke različitih društvenih i političkih aktera. Konkretni društveni konteksti poluperiferije su na različite načine, i po različitim osama, „uvučeni” u odnos sa centrom. Kao što ću pokazati u sledećem poglavlju, i rodni režimi na poluperiferiji su jednim delom oblikovani upravo ovim odnosom.

4. RODNI REŽIMI NA POLUPERIFERIJI

Rodni režimi su „relativno strukturirani odnosi između muškaraca i žena, muškosti i ženskosti, u institucionalnom i vaninstitucionalnom okruženju, na nivou diskursa i na nivou praksi. Ova strukturacija je opredmećena u različitim rodnim ulogama, različitim identitetima i različitim rodnim reprezentacijama (uključujući i različit rodni performans),„ (Blagojević, 2002: 311). Rodni režim je društveni obrazac koji je dominantan način uređenja odnosa među rodovima u jednom društvu. Rodni režim se formira u zavisnosti od različitih ekonomskih, društvenih, istorijskih i kulturnih karakteristika jednog konteksta i on je duboko funkcionalan za to društvo.

Rodni režimi nisu jednostavno odnosi muškaraca i žena, već su oni sistem moći, očekivanja, uloga, ponašanja, stavova, diskursa, i prikazivanja, vizualizovanja i hijerarhizovanja rodnih razlika. Problem, dakle, nije u tome što razlike postoje, već što se rodne osobine različito vrednuju, što se između njih uspostavlja

hijerarhija. Rodni režim uređuje odnose između muškaraca i žena, formira individualna očekivanja i ponašanja koja su u skladu sa društvenim kontekstom. Uronjeni u rodne režime, individualni muškarci i žene imaju ograničene mogućnosti iskoraka, i to uvek uz određenu cenu. Individualne mogućnosti i slobode su ograničene postojanjem *opšteg obrasca rodnosti*. Ipak, različita društva se veoma mnogo razlikuju po meri u kojoj se nad pojedincem vrši prinuda prilagođavanja, za šta je najbolji primer različit odnos prema homoseksualnosti.

Rodnost se proizvodi, uvežbava i potvrđuje na nivou svakidašnjeg života. Karakteristike svakidašnjeg života neke individue su utoliko više određene rodom ukoliko je neko društvo više patrijarhalno. Rodnost je utoliko važnija ukoliko je društvo patrijarhalnije, i to upravo u mikro sferi, u sferi privatnosti. Lakše je uticati na uspostavljanje jednakosti u javnoj nego u privatnoj sferi, jer je ova druga ne samo podložnija inerciji i osetljivija na porodične i životne cikluse, već je i centar preživljavanja individua. Ne samo da se rodnost proizvodi u sferi svakidašnjeg života, već prakse i diskursi svakodnevice stalno iznova proizvode rodne režime karakteristične za određeni društveni kontekst. Nezavisno od deklarativnih i normativnih stavova, jednakost ili nejednakost između rodova se očituje upravo na nivou svakodnevice. Otud je i najveći izazov za kreatore rodnih politika upravo promena obrazaca svakodnevice, promena obrazaca privatnosti.

Na poluperiferiji se formiraju specifični rodni režimi, s jedne strane pod uticajem istorijskih i društvenih uslova u

određenom kontekstu, a s druge strane, pod uticajem odnosa sa centrom. Poluperiferijska pozicija podrazumeva veoma dubok i aktivan odnos prema centru, jer je poluperiferija je egzistencijalno, identitetski i ontološki nemoguća bez centra i sopstvenog određivanja prema centru. Moguće je čak i pojedine društvene pojave, kao što su rodni režimi, iščitavati iz poluperiferijalnosti.

Na primer, nije nimalo slučajno to što su žene u Istočnoj Evropi, pa i na Balkanu, relativno rano dobile pravo na školovanje i pravo glasa (ENWISE report, 2003). Naime, poluperiferija se razvija uvek u živom i aktivnom odnosu prema centru, i pošto „kaska za centrom” (lagging behind) potrebno je da dodatno koristi ženske resurse u naporu da dostigne centar (Blagojević, 2009; 2012). Postoji nekoliko ključnih, međusobno čvrsto povezanih, karakteristika rodni režima na poluperiferiji:

- intenzivno trošenje ženskih resursa i u javnoj i u privatnoj sferi
- postojanje „*samo/žrtvujućeg mikro-matrijarhata*” (SŽMM)
- postojanje „krize maskuliniteta”
- izrazito jake patrijarhalne ideologije

Evropska poluperiferija o kojoj je ovde reč je sastavljena od društava koja su tokom novije istorije kasnije prošla kroz industrijalizaciju, i to pre svega za vreme socijalizma. Visoka zastupljenost agrarnog stanovništva, kao i velika angažovanost

žena u poljoprivredi učinile su da ova društva smatraju ženski rad „normalnim”, kao i, kasnije, visoku žensku zaposlenost. Zaposlenost žena je normalizovana u već nekoliko generacija, kao i visoka prihvaćenost ideje da žena zarađuje, i da je podjednako odgovorna za materijalnu situaciju domaćinstva. Otud, istiskivanje ženskih resursa, koje je čak bilo olakšano za vreme socijalizma, egalitarnom ideologijom, postoji na visokom konsenzusu unutar ovih društava. Rano prihvatanje školovanja, kao i glasačkih prava samo je dodatno olakšalo korišćenje tih resursa, koji su u razvojnom smislu, služili „približavanju” centru.

Poluperiferija obiluje nacionalnim likovima „jakih”, „požrtvovanih” žena koje sve čine za svoju porodicu i svoju naciju. Malo odmaknut pogled, sa mikro, na makro i globalni nivo, lako može da razotkrije da je upravo veoma intenzivno trošenje ženskih resursa, ili ono što sam ja svojevremeno nazvala „*nadeksploatacija žena*” (Blagojević, 1991) omogućilo ubrzan razvoj u Istočnoj Evropi, pa i u bivšoj Jugoslaviji. Žene, zahvaljujući visokom stepenu zavisnosti svih članova porodice od roba i usluga koje one proizvode u privatnoj sferi, postaju veoma moćne na mikro nivou. Pri tome, njihova privatna moć biva pojačana njihovim javnim ulogama (npr. visokom zaposlenošću za vreme socijalizma), ali i „žrtvovanjem” za bližnje, odnosno intenzivnim radom staranja (care work). Pojam „*samo/žrtvujućeg mikro-matrijarhata*” sam prvi put definisala 1994. (Blagojević, 1994) pokušavajući da objasnim zašto nema pobune protiv Miloševića, iako je Srbija bila suočena sa neverovatnim padom standarda i najvišom

mogućom, u suštini nemerljivom, stopom inflacije. Odgovor sam našla u činjenici da mikro sfera, sfera svakodnevne teži vlastitoj reprodukciji, da je ona ciklična i da je preživljavanje u najtežim uslovima omogućeno zahvaljujući intenzivnom trošenju ženskih resursa u toj mikro sferi. Taj fenomen sam tada nazvala SŽMM kako bih opisala situaciju u kojoj žene sebe samo/proizvode kao „žrtvu”, odnosno u kojoj one postaju „heroine sopstvenog žrtvovanja” Bez mogućnosti da ovom prilikom ulazim u objašnjenje koji istorijski i kontekstualni faktori pogoduju uspostavljanju ove matrice, reći ću samo da je koncept SŽMM široko prihvaćen u srpskoj sociologiji i empirijski potvrđen u različitim istraživanjima različitih autora. Kada je reč o radu žena u privatnoj sferi, podaci pokazuju da žene troše više vremena na neplaćeni rad (u porodici), a manje vremena na neplaćeni rad (na tržištu), kao i da je ukupna količina rada koji troše u proseku jedan sat duža u odnosu na muškarce (Blagojević, 2012).

Koncept SŽMM sam prvobitno povezala sa „tranzicijom”, ratom i „krizom”, kao i sa procesima re-tradicionalizacije i re-patrijarhalizacije. Međutim, u svom najnovijem istraživanju *Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakidašnji život* (Blagojević, 2013a) otkrila sam, potpuno neočekivano, da SŽMM nije „retro” oblik uređenosti rodnih odnosa u mikro sferi, već je u stvari *prelazni oblik* ka uspostavljanju egalitarnijih odnosa. Dakle, on nije „korak unazad”, već „korak napred” ka jednakosti. Ono što se dogodilo to je da su žene koje su prethodno akumulirale i znanje i moć, i privatno i javno, u stvari svojim intenzivnim „žrtvovanjem” samo dodatno ojačale svoje pozicije, odnosno „hod ka

jednakosti”. To je naročito vidljivo u mladim generacijama žena, koje su prihvatile model *samo/investiranja*, nasuprot modelu *samo/žrtvovanja* (Marody, Poleszczuk, 2000). Muški identiteti se, dakle, formiraju unutar matrice rodnog režima koga dominantno određuje SŽMM.

Muški identiteti se, kao i svi drugi identiteti, formiraju *relaciono*. S jedne strane su žene kao Druge, ali u kompleksnoj matrici SŽMM, a s druge strane je centar, ili muškarci-susedi. Koliko je upravo poluperiferijska pozicija važna vidi se najbolje kada se dekonstruiše mit o „srpskoj muškosti”. U diskurzivnoj analizi koju sam sprovela krajem 90-tih (Blagojević, 2000) pokazala sam da je matrica unutar koje se samodređuje srpski muški identitet 90-tih apsolutno „obrnuta” u odnosu na matricu rodnih konstrukata koja dominira u kulturama centra.

Na Zapadu je karakterističan niz opozicionih metafizičkih konstrukata, kulturnih konvencija, koji vezuju muški identitet za „kulturu” i ženski za „prirodu” (Papić, 1997). To je, onda, u vezi sa nizom drugih metafizičkih dualnih konstrukata:

Ženskost – muškost

Priroda - kultura

Primitivno – civilizovano

Instinktivno – ono što se rukovodi zakonom/pravilom

Telo - Razum

Osećanja – Razum/Racio

Srpska matrica rodnih dihotomija, međutim, potpuno je obrnuta.

Muškost – ženskost

Priroda – kultura

Instinkt, spontanost – reči, promišljenost

Tradicija- modernost

Balkan, srpstvo – Evropa, Zapad

Priroda – tehnologija

Autentičnost- izveštačenost

Superiornost - inferiornost

Ruralnost – urbanost

Ratništvo, hrabrost – poštovanje ratnika, podrška, nega

Seksualna moć - seksualna zavisnost

Ova matrica je razotkrivena diskurzivnom analizom nekih od ključnih tekstova koji su 90-tih pokušali da utvrde šta je to „srpska muškost” (Blagojević, 2000). Bez ulaženja u detalje, na ovom mestu je važno utvrditi da su muški identiteti na Balkanu, u Srbiji posebno, formirani ne samo u odnosu prema ženama, već i odnosu prema Zapadu, i da je to jedna od posledica poluperiferijskog položaja Balkana, koji ima duboko ambivalentan odnos prema centru: i odnos privučenosti, divljenja, i odnos otpora, negacije, pokušaja da se, upravo iz osećanja inferiornosti, odbrani neka vrsta „superiornosti”. U ovom slučaju, srpski *muški identitet je konstruisan kao otpor*

modernosti koju donosi centar. Ako se ovoj matrici rodnih identiteta, koja je već dovoljno usloženjena, jer je u nju umetnuto određivanje ka centru, doda i odnos prema vlastitom etnicitetu i drugim etnicitetima, onda slika postaje još kompleksnija. Kako je to obrazložio istoričar Predrag Marković (Marković, 2003), stereotipi o drugima na Balkanu se pomeraju sa Zapada ka Istoku, i sa Severa ka Jugu. Oni koji su na Zapadu su uvek „uredniji”, „vredniji”, „čistiji”, „civilizovaniji” od svojih suseda na Istoku ili Jugu. Mislim da razotkrivanje ove jednostavne društvene pravilnosti, upravo potvrđuje, na svoj način, u kojoj meri su stereotipi na poluperiferiji oblikovani upravo pozicijom u odnosu na centar.

Poluperiferijska pozicija balkanskih društava, dakle, višestruko usložnjava formiranje muških identiteta. Upravo zato, u tim identitetima postoji jako puno protivrečnosti, ambivalencija, ambigviteta, različitih hijerarhija, koje dodatno komplikuju odgovor na pitanje: „Šta to znači biti muškarac na Balkanu, Srbin, Hrvat, Bošnjak, Crnogorac itd.?” Iz takve situacije, na individualnom, grupnom i kolektivno-psihološkom nivou, postoje dva moguća izlaza. Prvi, koji vodi *nužnom pojednostavljivanju*, pri čemu se odustaje od bilo kakve logičke doslednosti ili argumenata, a vlastiti identitet se u nedostatku „jakih razloga” podržava pojačanim emocijama, sve do nivoa agresivnosti, ili tvrdnjama o vlastitoj superiornosti. Drugi put, se sastoji u *prevazilaženju*, nadilaženju, redefinisanju muškog, pa i svakog drugog identiteta kao takvog.

Rezultati mog najnovijeg istraživanja o rodu i svakodnevnom životu u Srbiji³⁷ pokazuju nekoliko veoma bitnih stvari kada je reč o rodnim odnosima u privatnoj sferi, problemima formiranja identiteta i svakodnevnim praksama i diskursima. Izneću samo neke od zaključaka iz obimne studije, i to one koji su u neposrednoj vezi sa prethodno iznetim teorijskim postavkama:

- Najveće razlike u stavovima muškaraca i žena su one koje se odnose na vrednovanje položaja jednih i drugih. Oni pokazuju *asimetričnu sliku*, u kojoj muškarci vide sebe kao veće „žrtve” i u nepovoljnijem položaju, dok žene vide sebe u tom položaju. Asimetrija stavova je velikim delom refleks patrijarhalne ideologije koja predstavlja *reakciju na realno jačanje položaja žena*. (Da je „ženama teže u životu” slaže se 33% muškaraca i 61% žena. Da su „muškarci veći gubitnici u tranziciji” slaže se 38% muškaraca i 25% žena.).
- Iako na nivou stavova i diskursa postoji patrijarhalizam, istovremeno postoji, na nivou realnosti, i sve veće pomeranje u pravcu egalitarnosti. Na primer, podaci pokazuju da sve veći broj aktivnosti vezanih za kuću i decu, žene i muškarci obavljaju „zajedno”. Uspostavljanje egalitarnog modela sledi

³⁷ Radi se o istraživanju koje je rađeno za UN Women, Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakidašnji život (Blagojević, 2013a). Istraživanje je sprovedeno na reprezentativnom uzorku žena i muškaraca 20-50 godina starosti. Pored kvantitativnog dela, imalo je i kvalitativni deo (32 intervjua i 33 fokus grupe) kojim su ispitivani rodni diskursi u svakodnevi.

prethodno urušavanje muškog, patrijarhalnog autoriteta u gotovo svim oblastima porodičnog života i jačanje ženskog autoriteta, odnosno omoćavanja žena, po modelu samo/žrtvujućeg mikromatrijarhata.

- „Samo/žrtvujući mikromatrijarhat” je *prelazni oblik* u jačanju opšteg egalitarnog trenda, koji je bio uslovljen procesima „tranzicije” i doprineo jačanju položaja žena u privatnoj sferi (na primer, dok je 2006. čak 84% ispitanica izjavljivalo da roditelji sve treba da čine za dete, to je sada slučaj sa 66% ispitanica).
- Muškarci su u priličnoj meri *traumatizovani* dodeljenom ulogom „hranilaca porodice” u valu retraditionalizacije i repatrijarhalizacije. Oni se nalaze u paradoksalnoj situaciji da podjednako kao i žene vrednuju porodicu, ali da istovremeno nemaju još uvek dovoljno izraženu ulogu u porodičnom životu, kao i da imaju veoma ograničene mogućnosti u javnoj sferi da ostvare svoju ulogu „hranilaca”. Znači, ni u javnoj, ni u privatnoj sferi, muškarci ne mogu da se realizuju. Na primer, muškarci bi, kao i žene u podjednako često ostavili posao kada bi imali dovoljno novca (43% ž i 42% m).
- Frustracija se ogleda u stavovima o tome da je „muškarcima teže”, i u opštoj „krizi maskuliniteta”, koja se očituje u mnogo različitih aspekata. U velikoj meri ispražnjena i uzdrmana rodna uloga muškaraca, uz realno jačanje egalitarnosti u privatnoj i javnoj sferi, uz

sve oscilacije, doprinosi jačanju patrijarhalnih ideologija, kao reakcije. Ipak, promene na nivou ponašanja odvijaju se u pravcu uspostavljanja egalitarnosti, čak i kada stavovi reflektuju patrijarhalnu ideologiju. Muškarci su, kao oni koji se odupiru promenama rodnih odnosa, ujedno i oni koji iskazuju konzervativnije stavove u odnosu na žene. (Da u „svakoј porodici mora da se zna ko je glava porodice” slaže se, ili se veoma slaže, 71% muškaraca i 58% žena. Da „abortus treba zabraniti”, slaže se, ili se veoma slaže, 36% muškaraca i 30% žena.)

- Neprikladnost muškaraca, „kriza maskuliniteta”, ispoljava se intenzivno u različitim aspektima vezanim za partnerstvo, a naročito za roditeljstvo: od nemanja dece, do nepreuzimanja podjednake odgovornosti za roditeljstvo (kroz obavljanje aktivnosti vezanih za decu, kao i kroz nepreuzimanje starateljstva nad decom u slučaju razvoda, neplaćanja alimentacije i sl.). Nepreuzimanje odgovornosti u partnerstvu i roditeljstvu od strane muškaraca vodi veoma različitim ocenama vezanim za zadovoljstvo partnerskim odnosima: muškarci su, naravno, mnogo zadovoljniji od žena.
- Krizu maskuliniteta pojačava činjenica da muškarci osećaju obavezu da budu „hranioci porodice”, uz istovremeno *jako visoko vrednovanje porodice u odnosu na posao*. Na pitanje: „koliko im je porodica važna u odnosu na posao?”, samo 4% muškaraca i 2%

žena je odgovorilo da im je posao važniji. Da su podjednako važni smatra 32% muškaraca i 34% žena.

- Sa retradicionalizacijom i repatrijarahalizacijom je pojačan pritisak upravo na muškarce da budu „hranioci” (breadwinners), a na žene da budu „one koje se staraju” (caregivers). Paradoks je u tome što je kod žena, pod pritiskom „tranzicije” i siromaštva, došlo do određenog usklađivanja ideološkog i realnog (one i rade i zarađuju i prisutne su u porodici), diskurzivnog i opipljivog, dok je kod muškaraca taj raskorak postao dramatičan, proizvodeći tako „krizu maskuliniteta”. Samo oko 27% muškaraca i 26% žena sebe doživljavaju kao „dobitnike tranzicije”.
- Kriza maskuliniteta pojačava *autodestruktivno* i *destruktivno* ponašanje muškaraca. Čak 44% žena i 56% muškaraca puši. Čak 55% muškaraca sa najnižim obrazovanjem redovno konzumira alkohol, nasuprot 26% muškaraca sa visokim obrazovanjem. Ipak, velika većina muškaraca (83%) smatra da nasilje u porodici treba oštro kažnjavati.
- Promene partnerskih odnosa u pravcu dostizanja veće jednakosti se događaju postepeno, *iz generacije u generaciju*, osim ako okolnosti ne deluju drastično u nekom drugom smeru (npr. 90- te godine na teritoriji bivše Jugoslavije). Važno je uočiti da je do promena tvrdog patrijarhalnog modela došlo još pre nekoliko

generacija, i to prvenstveno u krugovima visokoobrazovanih i žena.

- Jačanje određenih (kvazi) tradicionalnih i patrijarhalnih vrednosti u javnom diskursu, koje se iskazuju kroz prihvatanje desničarskih ideologija ili izrazit nacionalizam, *nema jednostavan transfer na mikro nivo*, pogotovu ne na nivo aktuelnog ponašanja. Mikro nivo, najčešće, zadržava svoju vlastitu „logiku”, dok javni diskurs, naročito onaj koji je zastupljen u medijima, samo delimično korespondira sa tom „logikom”. „Tradicionalno” se često konstruiše kroz brisanje memorije o onome što je stvarno postojalo.
- Opšti nalaz diskurzivne analize kada je reč o rodnim identitetima je da su oni u najvećoj meri u procesu *duboke transformacije, koja ide u pravcu njihove relativizacije*. Relativizacija identiteta se odvija na više nivoa: relativiziran je eksplicitno identitet kao takav (ako je ikada i bio uspostavljen kao jasan doživljaj sebstva, s obzirom na izrazito kolektivističku i familijarističku prirodu društava „u tranziciji”), relativizirane su različite grupne pripadnosti, uključujući i rodnu; i postoji, kod velikog broja ispitanika, jedna vrsta „diskurzivne šupljine” kada je reč o identitetu, koja se nadomešta pričom o životnom toku i događajnosti.
- Na individualnom nivou rod deluje na nivou *praksi*, po automatizmu, u *nereflektovanoj svakodnevici*. Iz ovoga, dalje, sledi da se rod diskurzivno konstruiše i

obnavlja upravo na nivou *metadiskursa*, onog koji je dominantno prisutan u medijima i uopšte u javnosti, a ne u toj meri na nivou praksi u svakidašnjici. Individualni, grupni i kolektivni identiteti su pod uticajem upravo metadiskursa, iako se prakse menjaju. Ali, prakse ne mogu da utiču na formiranje identiteta ukoliko postoji „diskurzivna šupljina”. *Sistem praksi*, kao što su pokazale i kvantitativna i kvalitativna analiza u suštini je *daleko više simetričan pa i kooperativan*, nego što se to može iščitati iz metadiskursa o rodnosti.

- *Diskurs konfliktnosti* prožima veliki deo diskursa o rodnosti, uključujući i konfliktnost među samim ženama. Diskurs konfliktnosti se često preslikava sa makro nivoa na mikro nivo, kao što su već pokazale mnogobrojne analize povezanosti naracija o rodu sa naracijama o nacijama. Postoji odsustvo diskursa o saradnji, solidarnosti, kooperaciji, povezanosti, razmeni. Individualnim naracijama o rodnosti nedostaje metadiskurs kooperativnosti u koji bi mogle da se smeste.

Dakle, može se zaključiti da i položaj poluperiferije u odnosu na centar, ali i promene kroz koje poluperiferija prolazi za vreme „tranzicije” suštinski utiču na rodne režime. Evidentno je da je „tranzicija” potencirala „*krizu maskuliniteta*”, kao što je i repatrijarhalizacija pojačala pritisak na muškarce da budu „hranioci porodice”. Agresivna patrijarhalna ideologija se

pojačava, upravo da bi nadomestila realnu ispražnjenost muške rodne uloge. Ona ima za cilj da domestifikuje i pacifikuje žene koje baš preko SŽMM uspevaju da ojačaju privatno, dok je njihovo osnaživanje u javnosti podržano obrazovanjem i „ulaganjem u sebe”. Javni diskursi potenciraju visok nivo nerazumevanja i konfliktnosti među rodovima, bez obzira što u realnom životu, kako podaci pokazuju, postoji porast egalitarnosti, naročito kod mlađih generacija.

Posmatrano iz perspektive teorije poluperiferijalnosti, nameće se pitanje da li je ova vrsta „modernizacije” rodnih odnosa na poluperiferiji više u funkciji razvoja centra ili poluperiferije. Ta nova vrsta „modernosti” (nova u odnosu na socijalističku modernost) koja je obeležena neoliberalnom etapom globalnog razvoja i dominacijom multinacionalnih korporacija se uspešno infiltrira kao novi model „savremenog života”, unutar kojeg se oblikuju i rodni odnosi i rodni identiteti. Ta vrsta „modernosti” je obeležena „tolerancijom” prema „različitosti”, deklarativnim prihvatanjem „rodne ravnopravnosti” i instrumentalizacijom najbližih i najintimnijih odnosa (Milić, 2010b). Jednom rečju, radi se o vrednosnom modelu koji često prikriva nedostatak ljubavi, brige i solidarnosti sa Drugim/Drugom. Rodni režim koji počiva na ovakvoj vrsti izranjajućih subjektiviteta i žena i muškaraca može, na prvi pogled, predstavljati „korak napred”, u smislu uspostavljanja veće jednakosti između muškaraca i žena, ali on je u suštini „korak nazad”, jer dubinski instrumentalizuje najbliže odnose, proizvodi kompeticiju iako ukida hijerarhiju, i ne podržava solidarnost i razmenu. On doprinosi daljoj atomizaciji društva i stvaranju

atmosfere „čovjek je čoveku vuk”. Pri tom se i ženska ljudska prava instrumentalizuju u korist razvojnih politika koje pogoduju neoliberalnom kapitalističkom razvoju. Neoliberalni vrednosni model se normalizuje na nivou najintimnijih odnosa i individualnih identiteta, i time se stabilizuje i na višim nivoima društvene organizacije.

Istraživanja u regionu su već pokazala da dolazi do izvesne *bifurkacije dominantnog rodnog režima* (Blagojević, 1997, 2008; Milić, 2010b; Bobić, 2010). „Dobitnici i dobitnice tranzicije” (visokoobrazovani, urbani, mlađi, prilagodljiviji, tehnološki pismeniji) više inkliniraju savremenom modelu rodnih odnosa, koji podrazumeva veći stepen egalitarnosti, veću fleksibilnost rodnih uloga i eksperimentisanje sa različitim seksualnim i porodičnim odnosima, pa i identitetima. S druge strane, „gubitnici i gubitnice” se okreću, nužno, „ekonomiji preživljavanja”, retradicionalizaciji, repatrijarhalizaciji (više na ideološkom nivou i na nivou stavova nego u praksi); konzervaciji resursa, „ukotvljavanju” u lokalne i rodbinske veze. I jedni i drugi preispituju dominantni model rodnih uloga, ali je kod „dobitnika” to preispitivanje više zasnovano na ideološkom kodu „modernosti” i „evropejstva”, dok je kod „gubitnika” tvrda patrijarhalna ideologija često samo pokriće za duboko uzdrmane muške rodne identitete, odnosno za „krizu maskuliniteta” (Blagojević, 1997; Somach, 2011).

5. RODNE POLITIKE NA POLUPERIFERIJI: POBUNA KONTEKSTA

Evropsko angažovanje na polju rodne ravnopravnosti u zemljama poluperiferije je u stalnom porastu. EU je pored UN jedan od najvažnijih međunarodnih aktera na polju politika rodne ravnopravnosti. Takođe, EU pojačano uključuje rodnu ravnopravnost u svoju spoljnu politiku i međunarodnu kooperaciju³⁸. Iako nekim političkim akterima u Srbiji, uglavnom onima koji pripadaju desnoj političkoj sceni, to izgleda kao preterano i neumesno mešanje u unutrašnje stvari država (Antonić, 2012), a onima koji se nalaze na suprotnom kraju, kao nedovoljno mešanje, jer je potreba za uspostavljanjem rodne ravnopravnosti objektivno veoma velika (Blagojević Hjuson, 2012), činjenica je da je čitavo polje intervencije u suštini *nedovoljno teoretizovano*. Kada kažem

³⁸ Videti npr. EU plan of action on Gender Equality and Women's Empowerment in Development 2010-2015 (http://ec.europa.eu/development/icenter/repository/SEC_2010_265_gender_action_plan_EN.pdf)

„teoretizovano” mislim da iskustva koja su proizašla iz različitih i mnogobrojnih intervencija nisu adekvatno poopštena, odnosno da ne postoji teorija srednjeg obima, ili „uzemljena teorija” („grounded theory”) koje bi omogućile da se „od drveća vidi šuma”. Intervencije javnih politika su najčešće polje delovanja različitih ekspertkinja i eksperata koji dobijaju veoma specifično znanje, i koji „implementiraju” projekte, bez adekvatnog teorijskog oruđa za razumevanje problema. Javne politike u ovoj oblasti se najčešće vide, naročito od strane kritičara (Antonić, 2012), kao serija poteza koja pokušava da „društvenim inženjeringom” nametne ono što je datim društvima strano i što ona „prirodno odbacuju”. Kritičari rodnih politika iz konzervativnog političkog spektra obično laviraju između paternalističkog odnosa prema ženama (žene treba „štiti” jer su majke), i okrivljavanja žena (one su upropastile muškarce, one ugrožavaju muškarce, one su sebične i neće da rađaju - Blagojević, 1997; Drezgić, 2010). Branioci ženskih prava, s druge strane, vide tu problematiku, pre svega, kao problematiku ljudskih prava, a instrumente i institucije kao nužne u ostvarivanju tih prava. Dva pola u ovoj debati se međusobno isključuju i među njima nije moguće za sada uspostaviti ozbiljan i konstruktivan dijalog. Razlog leži u činjenici da se rodnom ravnopravnošću, feminizmom, i naročito ostvarivanjem prava gej populacije, jako politički manipuliše i u javnom prostoru i na univerzitetu. Sav otpor prema „evropeizaciji”, koji je na poluperiferiji velikim delom opravdan i racionalan, se simbolički fokusira na rodnu ravnopravnost, i posebno na ostvarivanje prava seksualnih manjina. Ovo je

rezultat, između ostalog, i odsustva kritičkog evro-skeptičnog diskursa, koji ne bi bio desničarski i konzervativan, i koji ne bi tražio lažna rešenja u konzervaciji ili retrogradnim kretanjima (npr. romantiziranje seoskog života). Tako se teorijski i diskurzivno upražnjeno mesto popunjava konzervativnim ideologijama koje se lako aktiviraju u društvima poluperiferije.

Akteri koji sprovode rodne politike uglavnom te politike posmatraju kao logičnu posledicu potrebe da se umanje nejednakosti između žena i muškaraca, a ne kao *polje koje ima svoje specifičnosti* i koje i samo treba razumeti unutar nekog konteksta, lokalnog ili globalnog. Rodne politike na poluperiferiji, se sprovode na način koji često ima ozbiljne kontra-efekte, uključujući i jačanje antifeminizma. U kojoj meri antifeminizam nije naivna politička retorika možda najbolje govori podatak da je norveški masovni ubica Anders Breivik, bio inspirisan upravo srpskim nacionalističkim teoretičarima za pisanje svog „Manifesta mizoginije”, a time i za masovni zločin koji je počinio u Norveškoj.

Poseban problem u sprovođenju politika rodne ravnopravnosti predstavlja i činjenica da se one ne samo *de-kontekstualizuju*, odnosno unose kao neka vrsta globalnih politika (naročito pod uticajem UN, WB i EU), već i da se one prilikom unosa u neki kontekst *de-historizuju*. „Unos” politika „od spolja” stvara utisak da *nema unutrašnjih aktera*, da ih nikada nije ni bilo, što antifeministi koriste kao „dokaz” da se radi o „stranim plaćenicima”. I ovde se u suštini lako proizvodi zabuna, koja se dalje širi u opštem narastajućem konzervativnom

okruženju. Zaboravlja se i potiskuje znanje o *autentičnim i autohtonim ženskim pokretima*, o tome da „feminizam” nije jednostavno neki uvezeni proizvod koji nema veze sa stvarnim potrebama žena, već da je on u suštini *pojam kojim se pokriva čitavo mnoštvo različitih ženskih i muških naprednih inicijativa koje su postojale tokom istorije, a koje su bile usmerene ka uspostavljanju rodne jednakosti*. U prostoru Srbije, u istraživačkoj literaturi, već je u velikoj meri dokumentovano postojanje autentičnog pokreta. Činjenica da u zemljama poluperiferije nije bio dovoljno razvijen pokret „samoosvešćivanja” tokom perioda socijalizma, iako je on nesumnjivo postojao, samo doprinosi prividu o tome da su rodne politike „došle od spolja”, te da one ne mogu da funkcionišu u kontekstu poluperiferije.

U ovom istorijskom trenutku, odnos evropskog centra i zemalja u okruženju kada je reč o rodnoj ravnopravnosti nastavlja da bude jedan od kriterijuma za pridruživanje EU. To takođe znači da će ovih intervencija biti sve više, a ne sve manje, bar do jedne tačke, tačke prisajedinjenja. Ali, to takođe znači i da će se debate o javnim politikama nastaviti. Zato je cilj ovog poglavlja da na izvestan način pomeri fokus sa istrošenih antifeminističkih i liberalno-feminističkih debata³⁹, ka

³⁹ One su „istrošene”, ne u smislu političke relevantnosti, već argumenata koji se neprestano recikliraju i ne donose ništa novo. U kontekstu poluperiferije, pa i Srbije, veoma je važno da se javne debate politički nastave, pa i pojačaju, kako se ne bi dalje klizilo u „konzervativan patriotizam” koji je i opasan i kontraproduktivan, a veoma često i krajnje licemeran. Ali, još je važnije da se adekvatno **znanje institucionalizuje**, kao se ne bi stalno ispočetka uspostavljao neophodni konsenzus o tome šta su ljudska prava i šta je rodna ravnopravnost.

sadržajnijoj diskusiji o tome šta su rodne politike i kako ih je moguće sagledati u nekom kontekstu. Osnovna ideja je da je neophodno konceptualizovati ono što je „na terenu”, da je neophodno teoretizovati prakse i diskurse rodnih politika, kao bi se omogućila konstruktivna intervencija u društvenu realnost. Sama činjenica da čak ni među akterima ne postoji svest o tome da je ovo polje, *polje rodnih politika*, moguće teoretizovati, ukazuje na svu dubinu problema.

Šta znači teoretizovati intervencije javnih politika u polju rodne ravnopravnosti na poluperiferiji? To znači, pre svega, konceptualizovati te intervencije, a zatim ih smestiti u kontekst poluperiferije Evrope, i na kraju, ukazati na dublju strukturnu povezanost između intervencija i njihovih efekata. Drugim rečima, intervencije javnih politika se na taj način sagledavaju kao *društvena delatnost koja ima svoju imanentnu logiku*, manifestnu i latentnu funkciju, i koja vrši uticaj koji je u velikoj meri uslovljen karaktersitikama konteksta unutar koga se vrši intervencija i njene uvremenjenosti.

Rodni režimi, kao što je već objašnjeno, u suštini korespondiraju sa određenim društvenim kontekstom i njegovim karakteristikama. Žene i muškarci ne biraju slobodno svoje rodne uloge, identitete i rodne karakteristike, već su oni u velikoj meri određeni *samim obrascem rodnog režima u određenom kontekstu*. Transformacija rodnih režima je *ograničena resursima unutar konteksta*, a ti resursi uključuju i znanje, i materijalne resurse, i institucije, i običaje i prakse, i karakteristike društvene strukture (egalitarna ili izrazito hijerarhijska društva,

zatvorena ili otvorena), i društvenu memoriju, pa i stanje kolektivne svesti. Čak je i pobuna protiv takvog reda stvari, ovaploćenog u nekom dominantnom obrascu – rodnom režimu, određena samim takvim rodnim režimom. Otud se i ženski pokreti među sobom veoma razlikuju, iako imaju mnogo dodirnih tačaka, kao što se razlikuju i solidarnost žena, njihova organizacija, međusobna podrška ili kompeticija. Karaktersitike rodnih režima na poluperiferiji, o kojima je već bilo reči, kao i celokupan razvojni, socijalni, ekonomski, politički i kulturni kontekst, neophodno je uzeti u obzir prilikom unošenja javnih politika koje će doprinositi povećanju rodne jednakosti. Ovaj zadatak je veoma složen upravo zato što, iako je intervencija *neophodna*, ona treba da bude *koherentna sa razvojnim politikama u različitim oblastima i da teži smanjivanju kontraefekata*. S obzirom na *izraženu krizu maskuliniteta i jačanje konzervativnih ideologija na poluperiferiji*, implementiranje politika rodne ravnopravnosti suočeno je sa velikim izazovima.

Kako primećuju različiti istraživači rodnih politika na poluperiferiji, problemi implementacije tih politika bi se mogli podvesti pod naslov „više prihvatanja, nego obavezavanja”⁴⁰, što znači da zemlje koje su procesu pridruživanja, kao što je to slučaj i sa mnogim drugim oblastima, deklarativno izražavaju spremnost da neke stvari menjaju, ali pokazuju suštinsku nespremnost da se upuste u stvarnu promenu. Istraživačica rodnih politika u Hrvatskoj i Makedoniji, Andrea Spehar je

⁴⁰ Ovo je navod iz istraživanja koje je obavila Andrea Spehar, radi se o iskazu jedne učesnice iz Hrvatske.

pokazala da je proces prisajedinjenja nesumnjivo vezan za neke nesporne dobiti kada je reč o rodnoj ravnopravnosti, kao što su:

- uvođenje novih zakona
- uvođenje institucionalnih mehanizama za unapređenje rodne ravnopravnosti
- jačanje ženskih pokreta i zadobijanje njihove legitimnosti (Spehar, 2012)

Ali, istovremeno, raste broj činjenica koje pokazuju da, na duže staze, proces prisajedinjenja ima ambivalentne i čak kontradiktorne efekte na rodnu ravnopravnost u različitim zemljama. Između različitih društvenih aktera u porastu je saglasnost da postoji veliki jaz između proklamovanih ciljeva i aktuelne implementacije. Iskustva zemalja iz Centralne i Istočne Evrope, kao i iz Bugarske i Rumunije, već pokazuju da je problem sa tzv. implementacijom zakona i javnih politika dubok, da se čak preobražava i u „backlash”, te da zaslužuje više pažnje. Zato u ovom trenutku raste spremnost da se procesu jačanja rodne ravnopravnosti na putu prisajedinjenja pristupi kao kompleksnijem i više kontekstualno senzitivnom nego što je to ranije bio slučaj. Andrea Spehar takođe pokazuje, poređenjem Makedonije i Hrvatske, kako „fasadne demokratije” na Zapadnom Balkanu stvaraju immanentne prepreke za uspostavljanje višeg nivoa rodne ravnopravnosti. Ona smatra da EU strategija proizvodi slab efekat na „de facto” rodnu ravnopravnost iz sedećih razloga:

- EU anti-diskriminaciona politika se definiše u okvirima liberalnog individualizma, koji malo doprinosi bavljenju širim strukturalnim aspektima rodne ne/jednakosti;
- Implementacija prihvaćenih zakona u Hrvatskoj i Makedoniji je spora i nekonzistentna zbog loše vladavine (governance). Korumpiranost elite (elite corruption) i „zatvaranje elite” (elite closure) proizvode najveću štetu, jer oba rade protiv ključnih principa demokratije i rodne jednakosti. Korumpiranost elite, s jedne strane, ugrožava vladavinu prava, a s druge strane podriva jednakost prava.
- Nedostatak rodne osvešćenosti utiče na implementaciju EU direktiva o rodnoj jednakosti (Spehar, 2012).

Spehar predlaže preokret od „jednakosti prava” na „jednakost rezultata”. dakle, čak i kada su žene i muškarci jednaki po svojim pravima, to još uvek ne znači da su oni u realnosti jednaki. Problem „implementacije” je takođe povezan sa činjenicom da postoji „zamor rodnom” na nivou EU i „zamor prisajedinjenjem” na nivou Balkana. Različita istraživanja pokazuju da normativna uloga EU raste ili opada u zavisnosti od intenziteta procesa pridruživanja. Tako, na primer, u Turskoj je EU igrala veoma pozitivnu ulogu u periodu kada je to približavanje intenzivirano, dok sada sa usporavanjem, odnosno odlaganjem prisajedinjenja, postoji i slabljenje civilnog sektora, a pitanje rodne jednakosti se koristi u unutrašnjim političkim nadmetanjima (Tunkrova, 2010).

Imajući u vidu navedena saznanja i polazeći od napred razrađivane teorije poluperiferijalnosti, pokušaću da ukažem na još neke od lekcija koje proizilaze iz nedovoljnog uvažavanja kontekstualne specifičnosti poluperiferije kao celine, i njenih pojedinačnih društava. Analiza čije ću zaključke ovde ukratko izneti proizašla je, s jedne strane iz mog dugotrajnog bavljenja teorijom/istraživanjima/politikama, a s druge strane, iz konkretnog ekspertskog angažmana koji se odnosio na mapiranje rodnihi projekata koje je švedska donatorska organizacija Sida finansirala u periodu od 2001-2012, u Istočnoj Evropi i na Zapadnom Balkanu (Review of Gender Equality - Desk Study, mart 2013 - Hughson, 2013). Ekspertski rad na ovom pregledu mi je pružio jedinstven uvid u veliki broj projekata i aktivnosti koje su se odnosile na rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena u 12 zemalja, tokom 10 godina, i omogućio mi je da uđem u dublju ravan razumevanja kako politike deluju u određenim kontekstima, i šta su lekcije koje mogu da se nauče. Ovde ću se osvrnuti samo na neke od ključnih lekcija⁴¹.

Osnovni nalaz moje analize bio je „otkriće” polja koje sam nazvala „*polje javnih politika na planu rodne ravnopravnosti*” (field of policy intervention in domain of gender equality). Praćenje velikog broja projekata u raznim zemljama u relativno dugom periodu mi je omogućilo da utvrdim da zaista postoji jedno, konzistentno i koherentno, polje društvene delatnosti koje se postepeno menja i razvija, ali koje ima i svoju unutrašnju logiku rasta i razvoja. Polje je, dakle, dinamično, i ono se menja

⁴¹ Šira verzija studije je u pripremi za štampu, na engleskom jeziku, i biće objavljena tokom 2015. u Austriji.

na osnovu naučenih lekcija i različitih vektorskih uticaja, uključujući ekonomske i političke sile. Međutim, nesporna je njegova unutrašnja konsistentnost, pri čemu su pojedinačni projekti usmereni ka uspostavljanju rodne jednakosti u stvari *oruđa javnih politika*, smeštenih u široko polje intervencije.

Da bi se načinili odgovarajući izbori kada je reč o poželjnim javnim politikama, važno je razumeti kako se samo *polje rodnih politika* menja. Donji grafikon pokazuje, na osnovu analize projekata koje je Sida finansirala u periodu 2001-2012 kako se to polje transformisalo i kako je menjan njegov fokus. Iako je ova shema provizorna i nije primenljiva u potpunosti na svaku zemlju, ono što je važno je da postoje faze, ciklusi, postepeno širenje, i „osvajanje” novih prostora i metoda intervencije, dok stari fokusi, kao što su oni u samom središtu (žene žrtve nasilja, GBV, trafikovanje i ostalo) ostaju u samom centru i dalje. Ono što se događa sa ovim poljem intervencije je da ono raste, obuhvatajući sve više i više novih oblasti, što onda uvodi nove izazove za sve društvene aktere. Rast polja, drugim rečima, ima pozitivne strane, ali nameće i ograničenja koja se ispoljavaju pre svega u tome da se radi u novim oblastima, pre nego što se postigao odgovarajući nivo promene u onima ranije započetim. Istovremeno, simultanost intervencija u različitim oblastima predstavlja takođe značajan izazov. Poluperiferija, kao što je već objašnjeno, ima izrazit dijahronicitet, kao i specifičnu temporalnost vezanu za raz-razvoj, pa je simultano odvijanje intervencije putem javnih politika i zakona, zaista veliki izazov.

Rast polja rodnih politika

(razvoj polja projekata/programa koji su se odnosili na rodnu ravnopravnost)

Kada se pogleda gornja shema u periodu od deset i više godina, i kada se analiziraju projekti i programi, uz uključivanje uvida koji sam kao dugogodišnja ekspertkinja i aktivistkinja takođe stekla, otkriva se veoma zanimljiva slika različitih vrsta *pomeranja*, koja dugoročno oblikuju polje i stvaraju novu *svest*, *razumevanje* i *znanje* o tome kako treba intervenisati u društvenu realnost da bi se proizvela poželjna promena. Ta pomeranja su sledeća:

- od ženskih nevladinih organizacija ka institucijama
- od retkog i rasejanog znanja ka sistematičnijem i koncentrisanom znanju i rodno osetljivoj statistici
- od nedostajuće regulacije ka pravnoj regulaciji
- od pravne regulacije ka implementaciji
- od nasilja – ka politici – ka ekonomiji
- od pojedinačnih intervencija ka celovitijim uvidima
- od pojedinačnih projekata na margini, ka projektima/programima koji obuhvataju čitavo društvo
- od fokusa isključivo na žene ka rodnosti
- od kompeticije između nevladinih organizacija i institucija, ka više kolaborativnom pristupu
- od aktivizma ka profesionalizmu
- od ženskog pokreta ili ženskih inicijativa (autentičnog, autohtonog, bez donatorskih podsticaja) ka ženskim nevladinim organizacijama i ka projektima koji su

podstaknuti zahtevima i očekivanjima donatora (donor's driven projects)

- od nedostatka znanja iz oblasti rodnih studija, ili prihvatanja znanja iz centra, ka više kreativnom pristupu proizvodnji znanja, sa više regionalnim i nacionalnim vlasništvom (ownership)
- od zemalja koje su u konfliktu, ka regionalnoj saradnji
- od haotične situacije na „tržištu rodne jednakosti” ka više razvijenoj podeli rada između različitih aktera vezanih za rodne politike
- od nejasnih kriterijuma za dodeljivanje projekata i finansija, ka sve disciplinovanijem pristupu (RBM - result based management) koji zahteva specijalizovano znanje, koordinaciju i upravljanje.

Sva ova pomeranja koja leže u osnovi kvantitativne transformacije ovog polja (u smislu broja aktera/ki, projekata, insitucija i organizacija, finansija itd.) kao i kvalitativne, identifikovana su na osnovu onog što se događalo na poluperiferiji Evrope. Poluperiferija Evrope je kontekstualizovala, obradila rodne politike po svojoj meri, i ona to nastavlja da čini, uz sva ograničenja i mogućnosti koja u tom procesu nastaju. Ona je, takođe, u velikoj meri sama osmišljavala i unapređivala ove politike, odnosno postoji veoma visok nivo „vlasništva” (ownership) nad rodnim politikama na poluperiferiji, i to naročito na Balkanu.

Sva ova pomeranja unutar polja rodnih politika su važna sa stanovišta rodnih politika, jer omogućuju da se bolje razume šta je moguće, ali i šta je u izvesnom smislu naprednija faza. Od humanitarnih projekata koji su započeli sa ratovima na Balkanu, do „otkrića” ženskih pokreta na Balkanu (Hrvatska, Srbija), polje intervencije se postepeno širilo sve do nivoa *holističkog pristupa*, totalnog i svestranog zahvata u patrijarhalnu društvenu matricu. Taj holistički pristup je sadržan u ideji o *gender mainstreamingu*, odnosno *urodnjavanju*, svih institucija i društva u celini, i on podrazumeva uključivanje muškaraca. Ekspanzija polja u ovom relativno kratkom istorijskom vremenu ukazuje na ogromne potencijale koje ima postsocijalistička poluperiferija, kada je reč o emancipaciji žena. Tome svakako doprinosi i drugačija istorija patrijarhata na njenim prostorima, kao i snažno dejstvo egalitarne ideologije za vreme socijalizma, čije naslage i pozitivni efekti još uvek nisu u potpunosti izbrisani iz kolektivne memorije. Ipak, treba napomenuti da brzo širenje ovog polja rodnih politika, uz unošenje novih tema, vodi u opasnosti od zasićenja, koja se iskazuje time što su neke teme jako diskurzivno pokrivena u javnosti, iako u realnosti nema većih pomaka (na primer, nasilje protiv žena, ili učešće žena u politici).

Polje rodnih politika menja se i pod uticajem promena u sferi javnih politika uopšte, a koje između ostalog uključuju i brz razvoj ICT tehnologija, kao i promene međunarodnog okruženja (krize, odlazak donatora, mogućnost dobijanja novih fonodva, veće učešće raznih multilateralnih tela, pojačana regulacija putem međunarodnih rezolucija, konvencija,

uvođenje rodni indikatora itd.). Postoji, takođe, značajan rast znanja u okviru ženskih i rodni studija u centru, ali i na poluperiferiji. Sve ove promene prenose se u polje rodni politika i utiču na promenu njegove logike funkcionisanja. Projekti/programi reflektuju i ove promene, i nove mogućnosti, ali i novu logiku štednje koja se pojavljuje u međunarodni odnosima.

Međutim, ne samo da se menja ovo polje, kao i njegova interakcija sa kontekstom, već se menjaju i međunarodni i poluperiferijski konteksti. Sve više jača jedna vrsta „dezulizionisanja” donatora da stvari na poluperiferiji mogu uspešno i brzo da se pomene u odgovarajućem pravcu, što je rezultat više faktora: finansijske krize i logike „štednje”; ambivalentni politički poruka koje stižu sa poluperiferije (za i protiv EU) ; razumevanja da žene kao ni ženske organizacije, ipak ne mogu da zaustave ratove niti da budu glavni nosioci međuetničkog pomirenja, mada njihovi naponi nesporno predstavljaju značajan simbolički kapital; sumnje u kvalitet i izvesnost „tranzicije”; neizvesnost samog procesa prisajedinjenja; sve više izraženo razumevanje da su kulturne razlike između društava velike i da to može jako uticati na mogućnost realizacije projekata i programa. Drugim rečima, postaje sve više jasno, svim zainteresovanim stranama, da strukturne razlike između centra i poluperiferije mogu da zaustave dalje ulaganje u rodne politike kao i u druge promene društava na poluperiferiji. Ovaj novi „kontekst dezulizionisanja” zahteva u stvari nove pristupe u rodni politikama.

Na konkretnijem nivou, nivou pojedinačnih društava na poluperiferiji, analiza koju sam radila je pokazala da uspeh pojedinačnih projekata/programa u „kontekstu pojedinačnih društava” zavisi od specifičnih elemenata, kao što su: uvremenjenost (timing), politički momentum; akumulacija proizašla iz prethodnih koraka itd. Uspešnost zavisi od sledećih faktora, kada je reč o kontekstu:

- Adekvatne društvene kontekstualizacije projekta/programa; koja podrazumeva i kontekstualizovane ciljeve, adekvatnu uvremenjenost, povoljnu političku klimu i postojanje odgovarajućih sredstava da se ispune ti ciljevi;
- Adekvatne kontekstualizacije javnih politika koja uključuje znanje o tome kako funkcioniše *polje rodnih politika*, u kojoj fazi se nalazi koji kontekst i kako se to polje razvija u konkretnom kontekstu;
- Adekvatnog dizajna projekta/programa, RBM projekta, koji omogućuje da se pomoću određenih indikatora prate rezultati, kao i sam proces, ali i da se tokom realizacije uspostavi proces učenja, te da se te lekcije primene;
- Uspeh projekta se može meriti uspehom unutar projekta, preko njegovih rezultata, ali se on može meriti i ocenjivanjem njegovog uticaja unutar samog socijalnog konteksta.

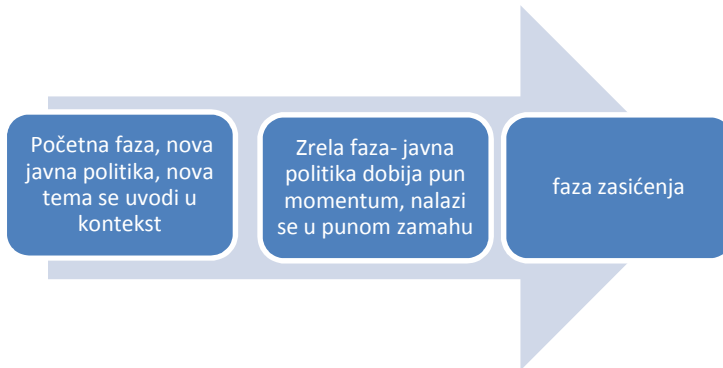
Uspeh projekata kao kontekstualizovana intervencija javne politike

Društveni kontekstualni činioci su izuzetno važni, jer oni određuju ciljeve i aktivnosti, međutim, intervencije u oblasti rodних politika mogu da ubrzaju, proces, preko lekcija koje su naučene i diseminacijom najboljih praksi, čak i unutar konteksta koji postavljaju veća ograničenja. Takođe, u polju rodnih politika, javne politike se često uvode „odozgo”, od međunarodne zajednice, EU ili međunarodnih i multilateralnih rodnih aktera (gender stakeholders). Organizacije kao što je UN Women rasejavaju „najbolje prakse” putem njihovih proizvoda znanja, koji omogućuju brže učenje u polju rodnih politika.

Na kraju, jedna od najvažnijih lekcija u ovoj analizi vezana je upravo za značaj *momentuma*, specifičnog trenutka u kome se projekat osmišljava i započinje. Uspeh projekta u najvećoj mogućoj meri zavisi od momentuma, koji je određen i društvenim kontekstom, i momentom u razvoju polja rodnih politika. Donji grafikon pokazuje tri faze u razvoju javne politike, koji se odnose na promenu momentuma:

Razvoj javne politike kao promena momentuma

- Početna faza - faza u kojoj se uvodi nova tema, uspostavlja nova rodna politika, neka konkretna mera, ili formira nova oblast koja ulazi u društveni kontekst, je faza u kojoj postoji visok entuzijazam, zbog „otkrića” nečeg novog; postoji obično i jako dobra selekcija aktera koji su iskreno zainteresovani za problem; postoji intenzivno učenje i podizanje svesti o problemu; različiti akteri zauzimaju svoje pozicije i formiraju se formalna i neformalna mreža zainteresovanih strana i aktera.
- U zreloj fazi spovođenja javne politike, ona dobija pun momentum, odnosno ona je potpuno uvremenjena i postižu se najbolji efekti. U toj fazi se ustaljuje metodologija, dolazi i do ponavljanja metoda, kao i teritorijalnog i socijalnog proširivanja i uključivanja „novih teritorija”, odnosno grupa stanovništva; novi akteri i novi korisnici bivaju uključeni i postižu se viši nivo institucionalizacije i profesionalizacije.

- U fazi zasićenja, koja nastaje kada je neka javna politika prisutna duže vreme u nekom kontekstu, dolazi do zaustavljanja daljeg proširivanja i kretanja, potencijalni korisnici su već iscrpljeni (u simboličkom, mada često ne i u realnom smislu); donatori gube interesovanje; raste kompeticija između različitih zainteresovanih strana koje su sprovodile određenu socijalnu politiku; tema se institucionalizuje i profesionalizuje (sa više ili manje uspeha), ili se, naprotiv, marginalizuje i „zaboravlja se” šta je prethodno učinjeno; uspeh postaje ograničen, a rastu otpori (backlash); stvara se potreba za novim pristupima, temama, metodama i novim razlozima za novu javnu politiku u novom pravcu. Nastupa sledeći ciklus.

Ove faze i dobar tajming u unošenju, definisanju i sprovođenju javne politike u krajnjoj liniji određuju i mogućnost njenog uspeha. Momentum je, dakle, neodvojiv od uspeha, i to momentum koji je kontekstualno adekvatan. Iz perspektive teorije poluperiferijalnosti, postaje jasno zašto društveni konteksti na poluperiferiji imaju pojačanu osetljivost na tajming, i zašto javne politike ne rezultiraju dugotrajnim promenama okruženja. I dok je, s jedne strane, potpuno zadivljujuće u kojoj meri i kojom brzinom poluperiferija razvija svoje polje rodni politika, istovremeno je i zabrinjavajuće što te rodne politike ne uspevaju da ostvare trajnije efekte promena. Tako su i inovativnost i hrabrost i entuzijazam različitih

društvenih aktera koji su zainteresovani za promociju rodne ravnopravnosti, ograničeni stabilizacijom fasadnih demokratija na poluperiferiji, koja je i sama deo kartografije globalnog finansijskog kapitalizma.

LITERATURA

1. Adam F., Makarovic M., Roncevic B., Tomsic M. (2005) *The Challenges of Sustained Development: The Role of Socio-Cultural Factors in Eastern-Central Europe*. Budapest: CEU Press.
2. Antičić, S. (2011): *Iskušnja radikalnog feminizma, moć i granice društvenog inženjeringa*, Beograd: Službeni glasnik.
3. Arrighi G. (ed.) (1985): *Semiperipheral Development*. Beverly Hills: Sage.
4. Babović, M. (2010a): *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska unija i Srbija*, Beograd ISIFF.
5. Babović, M. (2010b): „Socio-ekonomske strategije domaćinstava u Srbiji: 2003–2007”, u Cvejić, S. (ur.) *Suživot sa reformama. Građani Srbije pred izazovima 'tranzicijskog' nasleđa*, Beograd: ISIFF.

6. Bakić-Hayden M.(1995) Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia. *Slavic Review* 54.4 .
7. Bakker I. (1994) *The Strategic Silence: Gender and Economic Policy*. London: Zed Books.
8. Bjelić D. and Savić O. (eds.) (2002) *Balkan as Metaphor: Between Globalisation and Fragmentation*. Cambridge: MIT Press.
9. Blagojević, M. (1991): *Žene izvan kruga: profesija i porodica*, Beograd:ISIFF.
10. Blagojević, M. (1994): „War and Everyday Life: Deconstruction of Self-Sacrifice”, *Sociologija*, 1994/4.
11. Blagojević, M. (1995a): „Svakodnevnica iz ženske perspektive: Samožrtvovanje i beg u privatnost”, u: Bolčić S. (ur.), *Društvene promene i svakodnevnica: Srbija početkom 90-ih*, Beograd: ISIFF.
12. Blagojević, M.(1995b) Introduction. In: Blagojević, M., D. Duhaček, and J. Lukić, eds. 1995. *What Can We Do for Ourselves?* Belgrade: Center for Women’s Studies, Research and Communication.
13. Blagojević (1996) Društvene karakteristike etničkih grupa: kako meriti diskriminaciju?, in: *Položaj manjina u saveznoj republici Jugoslaviji*, Beograd: Serbian Academy of Science.

14. Blagojević, M. (1997) *Roditeljstvo i fertilitet—Srbija devedesetih. (Parenthood and Fertility,- Serbia in the 90-ies)* Beograd: ISIFF.
15. Blagojević M. (1998) (prir.) *Ka vidljivoj ženskoj istoriji: Ženski pokret u Beogradu 90-tih*, Beograd: Centar za ženske studije
16. Blagojević, M. (2000) Patriotizam i mizoginija: mit o srpskoj muškosti (Patriotism and misogyny: myth of Serbian masculinity), in: Blagojević M. (ed.) *Mapiranje mizoginije u Srbiji, diskursi i prakse (Mapping Misogyny in Serbia: Discourses and Practices)*, Beograd: AZIN.
17. Blagojević, M. (2002): Žene i muškarci u Srbiji 1990-2000, Urođnjavanje cene haosa, u *Srbija krajem milenijuma, razaranje društva, promene i svakodnevni život*, Beograd: ISIFF.
18. Blagojević M. (2003). *Women's situation in the Balkan countries*. Report for the EU Parliament (No. IV/2002/16/03), presented at the EU Parliament, Committee on Women's Rights and Equal Opportunities. Brussels: 10-6-2003.
19. Blagojević M.(2004a) Creators, Transmitters and Users: Women's Scientific Excellence at the Semiperiphery of Europe. In: *Gender and Excellence in the Making*. European Commission, Directorate- General for Research, Luxemburg.

20. Blagojević, M. (2004b). Conflict, Gender and Identity: Conflict and Continuity in Serbia, in: Seifert, R. (ed.), *Gender, Identitaet und kriegerischer Konflikt*. Das Beispiel des ehemaligen Jugoslawien, Muenster: Lit-Verlag.
21. Blagojević M.(2005) Akademikerinnen von der Semi-Peripherie Europas: Das neue europäische Proleteriat?In: Wlatraud Ernst (Hg.): *Leben und Wirtshchaften-Geschlechterkonstruktionen durch Arbeit*, Lit Verlag Munster
22. Blagojević, M. (2009) *Knowledge Production at the Semiperiphery: A Gender Perspective*. Beograd: IKSI.
23. Blagojević, M. (2010) Feminist Knowledge and Women's Movement in Serbia: Strategic Alliance. *Aspasia 2010/* Volume 4.
24. Blagojević, M.(2012) *Žene i muškraci u Srbiji: šta nam govore brojevi?* Beograd: UN Women.
25. Blagojević Hjuson, M. (2013a) *Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakidašnji život*, Beograd: UN WOMEN.
26. Blagojević, M. (2013b) Transnationalization and its Absence: The Balkan Semiperipheral Perspective on Masculinities, in: Hearn J., Blagojević M. and Harrison K. (eds.): *Transnational Men: Beyond, Between and Within the Nations*, NY: Routledge.
27. Blagojević-Hughson, M. and Bobić, M. (2014) Understanding the population change from semi-

- peripheral perspective: Advancement of theory, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*. 2014 (148).
28. Bobić, M. (2012): Rodna (ne)ravnopravnost: reprodukcija patrijarhata na lokalnom nivou, u Petrović M. (ur.) *Globalnost transformacijskih procesa u Srbiji*, Beograd: ISIFF i Čigoja.
 29. Cahalen D. (1996) What Stalin and Reagan told us to think: The reproduction of the Cold War paradigm in American academia, *Replika, Special Issue: Colonization or Partnership? Eastern Europe and Western Social Sciences*, Budapest.
 30. Cerwonka A. (2008) Traveling Feminist Thought: „Difference” and Transculturation in Central and Eastern European Feminism, *Signs– Journal in Culture and Society*, The University of Chicago, 33/4 .
 31. Connell, R. (2007) *Southern Theory: The Global Dynamics of Knowledge in Social Science: Social Science and the Global Dynamics of Knowledge*. Unwin: Polity Press.
 32. Connell, R. (2013) Between periphery and metropole. Towards a polycentric social science. In: Danell, R.; Larsson, R. & Wisselgren, P. (eds.) *Social Science in Context. Historical, Sociological, and Global Perspectives*. Falun: ScandBooks.
 33. Connell, R. (2014) Margin becoming centre: for a world-centered rethinking of masculinities. *Norma: International Journal for Masculinity Studies*,

Published online: 30 August 2014 (<http://dx.doi.org/10.1080/18902138.2014.934078>).

34. Csepeli G., Orkeny A., Sceppele K.L.. (1996) „Acquired Immune Deficiency Syndrome in social science in Eastern Europe”, *Replika, Special Issue: Colonization or Partnership? Eastern Europe and Western Social Sciences*, Budapest.
35. Daskalova, K. (2000): Women’s Problems, Women’s Discourses in Bulgaria. In: Gail S., and Kligman G. (eds.), *Reproducing Gender: Politics, Public and Every Day Life after Socialism*. Princeton: Princeton University Press.
36. Dojčinović-Nešić B.(2010) Translation as Border-Crossing: Virginia Woolf’s Case, *Trans, Revue de litterature generale at comparee*, No 9 (<http://trans.revues.org/417>).
37. Drakulic, S. (1992)*How We Survived Communism & Even Laughed*, New York, NY: HarperCollins Publishers.
38. Đurić, D. (2013) Politika fizičke kulture, moderni ples i tri narativa o Magi Magazinović, *Knjiženstvo* (<http://knjizenstvo.rs/magazine.php?text=98>).
39. Drezgić, R. (2010): „Bela kuga,, među Srbima – o naciji, rodu i rađanju na prelazu vekova, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
40. Einhorn B. (2006) *Citizenship in an Enlarging Europe: From Dream to Awakening*. New York: Palgrave MacMillan.

41. Eisenstadt, S.N. (2002) (ed.) *Multiple Modernities* . New Brunswick: Transaction Publishers.
42. Eisenstein, Z. (1997) Women's Publics and the Search for New Democracies. *Feminist Review* 57:140–67.
43. Eisenstein Z. (1998) *Global Obsenities: Patriarchy, Capitalism, and the Lure of Cyber Fantasy*. NY: NY Universty Press.
44. Enwise Report: *Waste of Talents: turning private issues into a public debate* (2003), European Commission http://europa.eu.int/comm/research/science-society/women/enwise/events_en.html.
45. Fraser N. (1997) *Justice Interruptus: Critical Reflections on the „Postsocialist” Condition*. New York, London: Routledge.
46. Funk N. (2004) Feminist Critique of Liberalism: Can They Travel East? Their Relevance in Eastern and Central Europe and the Former Soviet Union. In: *Signs: Journal of Women in Culture and Society*. vol 29, no.3.
47. Funk, N. (2014) A very tangled knot:Official state socialist women's organizations, women's agency and feminism in Eastern European state socialism, *European Journal of Women's Studies*, Sage, 30 June.
48. Gal, S. and Kligman G. (2000a) *The politics of gender after socialism. A comparative-historical essay*. Princeton: Princeton UP.

49. Gal, S. and Kligman G. (2000b) (eds.) *Reproducing Gender: Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*. Princeton UP.
50. Griffin G (2002) Gender Studies in Europe: Current directions. In: Passerini L., Lyon D. and Borghi L. (eds.) *Gender Studies in Europe*. Firenze: European University Institute and Robert Schuman Centre for Advanced Studies.
51. Grunberg L. (2003) Compromises in institutionalizing gender studies: Expert in gender (in Romania) What for?, ENWISE workshop: *Starting a Debate With Women Scientists from the Balkan Region*. Brussels, 11-12 November 2003.
52. Harding S. (ed) (1987) *Feminism and Methodology: Social Science Issues*. Bloomington: Indiana UP.
53. Harding S. (1998) *Is Science Multicultural? Postcolonialisms, Feminisms, and Epistemologies*. Blumington and Indianopolis: Indiana UP.
54. Harding, S. (2004)(ed.). *The feminist theory standpoint reader: Intellectual and political controversies*. New York: Routledge.
55. Hartsock, N. (1983) *The feminist standpoint: Developing the ground for a specifically feminist historical materialism*. In S. Harding, ed. & M. B. Hintikka (Eds.), *Discovering reality* (pp. 283–310). Boston: Ridel.

56. Hearn, J. (1998): Theorizing men and men's theorizing: Men's discursive practices in theorizing men, *Theory and Society* 27.
57. Hearn, J. (2004) From Hegemonic Masculinity to the Hegemony of Men. *Feminist Theory* 5 (1): 49–72.
58. Hearn, J. (2009): Patriarchies, transpatriarchies and intersectionalities, in Elzbieta Oleksy (ed.) *Intimate Citizenships: Gender, Sexualities, Politics*, London: Routledge, pp. 177–192.
59. Hearn, J. and Blagojević (2013) M. Introducing and Rethinking Transnational Men, in: Hearn J., Blagojević M. and Harrison K. (eds.) *Transnational Men: Beyond, Between and Within the Nations*, NY: Routledge.
60. Hearn, J., Blagojević, M. and Harrison, K. (eds.) (2013): *Rethinking Transnational Men: Beyond, Between and Within Nations*, New York: Routledge.
61. Heinrich G.H. (1999) (ed.) *Institution Building in the New Democracies: Studies in post-postcommunism*. Budapest: Collegium Budapest.
62. Hooks Bell (1984, 2000) *Feminist Theory: From Margin to Center*, Cambridge: South End Press
63. Horvat, S., and I. Štiks (2012) „Dobrodošli u pustinju tranzicije: postsocijalizam, Evropska Unija i nova levica na Blakanu.” In: Jadžić, M.; Maljković, D. and Veselinović, A. (eds.) *Kriza, odgovori, levica: prilozi za jedan kritički diskurs*, 159–76. Belgrade: Rosa Luksemburg Stiftung.

64. Hughson, M. (2013) *Review of Gender Equality Review of gender equality support in Eastern Europe and the Western Balkans (2001 – 2012)* Swedish International Development Cooperation Agency - Sida- Desk Study, march 2013 (manuscript).
65. Ingraio, Ch. and Th. Emmert (2009) (eds.) *Confronting the Yugoslav Controversies: a Scholar's Initiative*. West Lafayette, IN and Washington, DC: Purdue University Press and U.S. Institute of Peace Press.
66. Klein, N. (2007) *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. Penguin Books.
67. Koen, M. i Nejšel, E. (1965) *Uvod u logiku i naučni metod*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
68. Kovačević, N. (2008) *Narrating Post/Communism: Colonial Discourse and Europe's Borderline Civilization*. London: Routledge.
69. Lutz H. (2002) At Your Service madam! the globalisation of domestic service. *Feminist review*. Palgrave.
70. Marković, P. (2003) *Ethnic Stereotypes: ubiquitous, local, or migrating phenomena? -The Serbian-Albanian Case*, Bonn: Michael Zikic Stiftung.
71. Marody, M. & A. Giza-Poleszczuk (2000) Changing Images of Identity in Poland: From the Self-Sacrificing to the Self-Investing Woman? In: Gal, S. & G. Kligman (eds.) *Reproducing Gender: Politics, Publics and Everyday Life*

after Socialism (151-175) Princeton: Princeton University Press

72. Meurs, M. and R. Ranasinghe (2003): „De-development in Post-Socialism: Conceptual and Measurement Issues”, *Politics and Society*.
73. Milić, A. (1995): „Svakodnevni život porodica u vrtlogu društvenog rasula: Srbija 1991-1995” u: Silvano Bolčić (ur.): *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih*, Beograd: ISIFF.
74. Milić, A. (2010a) *Knowledge Production at the Semiperiphery, A Gender Perspective*, (prikaz) *Sociologija*, Vol. LII, N° 4.
75. Milić, A., et al., (2010b): *Vreme porodica. Sociološka studija o porodičnoj transformaciji u savremenoj Srbiji*, Beograd: ISI FF i Čigoja Štampa.
76. Misra, J. and Merz, S. (2004): *Neoliberalism, globalization, and the international division of care*, manuscript, Department of Sociology, University of Massachusetts Amherst.
77. Naumović, S. (2009) *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadesetprvog veka*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju – Filip Višnjić.
78. Papić, Ž. (1997) *Polnost i kultura: telo i znanje u socijalnoj antropologiji*, (Genderness and Culture: Body and Knowledge in Social Anthropology) Beograd: BIGZ.

79. Petrić B. (2005) *Citation practices in student academic writing*. Unpublished doctoral dissertation. Budapest: Eotvos Lorand University.
80. Petrović R. (1987) *Etnički apsekt i migracije*, Beograd: IIC SSO.
81. Petrović R. (1991) Demografske osobenosti razvoja Kosova i etničke prilike, u zborniku: *Srbi i Albanci u XX veku*, Beograd: SANU
82. Poznanski K.Z. (2000) The Morals of The transition: Decline of Public Interest and Runaway Reforms in Eastern Europe, in: Antohi, S. and V. Tismeneanu (eds.) *Between Past and Future: The Revolutions of 1989 and their Aftermath*. Budapest: CEU Press.
83. Roncevic B. (2002) Path from the (Semi)Periphery to the Core: On the Role of Socio-Cultural Factors. In: *IES Proceedings* 1.1(November).
84. Santos, Boaventura de Sousa (2003) „The World Social Forum: Toward a Counter-Hegemonic Globalization” presented at the XXIV International Congress of the Latin American Studies Association, Dallas, 27-29 March, 2003 (http://www.choike.org/documentos/wsf_s318_sousa.pdf)
85. Santos, Boaventura de Sousa (2004) Interview with Boaventura de Sousa Santos (conducted by Roger Dale and Susan Robertson), *Globalisation, Societies and Education*, Vol 2(2) July 2004

86. Sassen S. (2003) The feminisation of survival - alternative global circuits. In: Morokovasic-Muller, U. Erel, Shinozaki K. (eds.) *Crossing Borders and Shifting Boundaries*. Vol. I, Opladen:IFU.
87. Slavova K. (2001) Looking at Western Feminism through the Double Lens of Eastern Europe. (manuscript) Lecture at the Central European University. Budapest.
88. Somach, S. (2011): *Other Side of the Gender Equation: Gender Issues for Men in the Europe and Euriasia Region*, USAID Report.
89. Spehar, A. (2012) European Union and Western Balkans: What Prospect for Gender Equality?, in: Kersten-Pejanić R., Rajilić S. and Voss Ch. (eds.): *Doing Gender – Doing Balkans*, Berlin:Kubon and Sagner GmbH.
90. Stanley, L. and S. Wise (2000): „But the Empress has no clothes! Some awkward questions about the ‘missing revolution’ in feminist theory”. *Feminist Theory*, Vol 1 (3).
91. Stiglitz J. (2003) *The Roaring Nineties: Seeds of Destruction*. London: Penguin Books.
92. Šobot, A. (2012) Utemeljivanje rodnog pitanja u srpskoj sociologiji, *Sociološki pregled*, Vol. XLVI no. 3–4
93. Tallos A. (2001) *Women’s Strategies of Self-Defenses in the Workplace - Responses to Subordination in Post-1989 Hungary*. MA thesis. Budapest: CEU Budapest.

94. Todorova M. (1997) *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford UP.
95. Tomić, S. (2014) *Realizam i stvarnost: nova tumačenja proze srpskog realizma iz rodne perspektive*, Beograd: Alfa univerzitet
[https://www.academia.edu/7800874/Realizam i stvarnost nova tuma%C4%8Denja proze srpskog realizma iz rodne perspektive](https://www.academia.edu/7800874/Realizam_i_stvarnost_nova_tuma%C4%8Denja_proze_srpskog_realizma_iz_rodne_perspektive) [www.fsj.edu.rs fajlovi Svetlana3_print.pdf](http://www.fsj.edu.rs/fajlovi/Svetlana3_print.pdf) .
96. Tunkrova, L. (2010): *The The EU Accession Process and Gender Issues: Central Europe and Turkey*, Paper prepared for the Conference Fifth Pan-European Conference on EU Politics, Porto, Portugal 23-26 June 2010.
97. UNFPA (2010) *Emerging Population Issues in Eastern Europe and Central Asia: Research Gaps on Demographic Trends, Human Capital and Climate change*. <http://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/bmsablon.pdf>.
98. Vujadinović, D. (2012) *Feministička perspektiva u sociologiji u Srbiji*” *Sociološki pregled*, Vol. XLVI no. 3–4.
99. Vušković, L. i Trivunac S. (1998) *Feministička grupa Žena i društvo*, u Blagojević M. (prir.) *Ka vidljivoj ženskoj istoriji: ženski pokret u Beogradu 90-tih*, Beograd: Centar za ženske studije
100. Wallerstein, I. (1979) *The Capitalist World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

101. Weiner E. (2004) Imperfect Vision: Failing to See the „Difference” Of Central and East European Women. In: Frunza, Mihaela and Theodora-Eliza Vacarescu (eds.): *Gender and the (Post) „East”/”West” Divide*. <http://www.genderomania.ro>
102. Wessely A. (1996) The Cognitive Chance of Central European Sociology. *Replika, Special Issue: Colonization or Partnership? Eastern Europe and Western Social Sciences*, Budapest
103. Wickramasinghe M. (2006) An epistemology of gender – An aspect of being as a way of knowing. *Women’s Studies International Forum* 29.
104. Wohrer V. (2004) Border Crossers: Gender Discourses Between „East” and „West”. In: Frunza, Mihaela and Theodora-Eliza Vacarescu (eds): *Gender and the (Post) „East”/”West” Divide*. <http://www.genderomania.ro>
105. Wolff L. (1994) *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford UP.
106. Young, B. (2005) Globalization and Shifting Gender Governance Order(s). *Journal of Social Science Education*, (2)
107. Zarycki, T. (2014) *Ideologies of Eastness in Central and Eastern Europe*. *Routledge Series on Russian and East European Studies: Routledge*.

SAŽETAK

Ova knjiga predstavlja nastavak rada na idejama o poluperiferiji koje sam razvijala poslednjih desetak godina u nizu publikacija, uključujući i knjigu *Knowledge Production at the Semiperiphery: A Gender Perspective* (2009). Osnovni motiv za pisanje ove monografije bio je taj što je, s jedne strane, većina mojih radova na engleskom jeziku, i zato nedovoljno dostupna širem krugu stručne i naučne javnosti u Srbiji, a s druge strane, što ovde idem korak dalje u razvoju onoga što nazivam *teorija poluperiferijalnosti*. Ova teorija, koja je vrsta „zasnovane teorije” (grounded theory) predstavlja sintezu različitih istraživačkih nalaza, i to u longitudinalnoj perspektivi, što omogućuje još čvršće i pouzdanije zaključke o tome šta se događa sa rodnim režimima u periodu „tranzicije”.

U *Predgovoru* knjige iznosim genezu nastajanja ideje i istoriju intelektualnih trajektorija koje su prethodile „otkriću” poluperiferije, posebnosti rodnih režima na poluperiferiji, a onda i *poluperiferijalnosti* kao šireg društvenog fenomena. Artikulacija, *teorije poluperiferijalnosti*, počiva na empirijskim

istraživanjima rodni režima, kao i na mojim iskustvima vezanim za sprovođenje javnih politika u zemljama na poluperiferiji Evrope.

Prvi deo knjige je posvećen objašnjavanju problema neadekvatnosti postojećeg teorijskog znanja kojim se „pokriva” poluperiferija i njeni rodni režimi, i sistemu nesporazuma koji su izraženi u Istočno-Zapadnoj feminističkoj debati koja još uvek traje. Potom sledi navođenje teorijskih linija mišljenja koje su važan argument u prilog zasnivanja i razvoja *teorije poluperiferijalnosti*”.

U samom obrazlaganju onoga što nazivam „koordinate” *teorije poluperiferijalnosti*, insistiram na tome da pomeranje sa „poluperiferije” ka „poluperiferijalnosti” omogućuje sazajni iskorak. Umesto da fokus bude na teritorijalnom, lokacijskom, geografskom, geostrateškom razumevanju položaja pojedinih zemalja, postoji mogućnost da se pređe na još dublji nivo, pri čemu *poluperiferijalnost* podrazumeva *sistem strukturalnih dispozicija društava na poluperiferiji, koji stoji u vezi sa njihovom lokacijom i teritorijalnoscu, ali koji seže u dubinu njihovog načina funkcionisanja*. Osnovne karakteristike poluperiferijalnosti su sledeće: smeštenost „između” centra i periferije; trajno „zaostajanje” za centrom; ambivalencija prema centru; izrazita hibridnost; izrazita procesualnost i nedovoljna strukturacija; izraženi dijahroniciteti i veoma usloženjene temporalnosti; nemogućnost da sebe razume jer je fragmentirana i nema širu perspektivu; sklonost ka samo-kolonizaciji u odnosu na centar. Poluperiferijalnost nije samo koncentrisana na

određenoj teritoriji, već postoji kao *fraktalni sistem* centara, poluperiferija i periferija. Ključne karakteristike poluperiferije koja prolazi kroz „tranziciju” su podcenjivanje vrednosti i devastacija svih resursa; „raz-razvoj” i „višak ljudi”.

U poglavlju koje se odnosi na rodne režime na poluperiferiji, određujem njihove četiri bitne karakteristike koje stoje u najužoj vezi sa poluperiferijalnošću:

- intenzivno trošenje ženskih resursa i u javnoj i u privatnoj sferi
- postojanje „*samo/žrtvujućeg mikro-matrijarhata*” (SŽMM)
- postojanje „krize maskuliniteta”
- izrazito jake patrijarhalne ideologije.

Zatim, koristeći rezultate empirijskih istraživanja, pokazujem kako se konkretizuju ove karakteristike rodni režima u svakodnevnom životu na poluperiferiji. Time izvlačim vertikalnu od globalnog, preko poluperiferije, do individualnog.

Na kraju, u poslednjem poglavlju koje nosi naziv *Rodne politike na poluperiferiji: pobuna konteksta*, bavim se problemom nedovoljne teoretizacije rodni politika na poluperiferiji, što je usko povezano i sa njihovom dekontesktualizacijom, kao i de-historizacijom. Pokušavajući da, opet na osnovu temeljnog ekspertskeg istraživanja (12 zemalja, 10 godina praćenja rodni projekata), doprinesem projektu teoretizacije rodni politika, formulišem *polje rodni politika*, kao specifično polje društvenih intervencija, koje ima svoju

immanentnu logiku u određenom kontekstu, i koje se sastoji od niza „pomeranja”, odnosno koraka u procesu širenja i društvenog učenja o poželjnim intervencijama. Razumevanje konteksta intervencije, iz perspektive teorije poluperiferijalnosti, omogućuje bolje razumevanje ograničenja i time pospešuje efekte rodnih politika.

SUMMARY

Marina Hughson
**The Semiperiphery and Gender: The
Rebellion of the Context**

This monograph is following a path I have established over a decade ago, in dealing with the phenomena of the semiperiphery. It is a step forward toward defining what is named here as: *theory of semiperipherality*. The major idea is that it is necessary to move from a geographical and material connotation of the semiperiphery, to identification of its structural characteristics, which come out from its positionality, being between the core and the periphery. However, based on my previous research and extensive experience, through expert projects related to the European semiperiphery, and mainly postsocialist countries, I try to draw conclusions on structural dispositions of the semiperiphery. In the Introduction, I map out my intellectual trajectories that led to defining the theory of the

semiperipherality. In the second part, under the title „What is the theory of the semiperipherality for?” I try to explain how the East-West debate is still going on, and how the global knowledge hierarchies, including feminism, exclude the critical views of Eastern European feminists. The epistemic consequence of such exclusion is profound distortion of knowledge. Further on, I claim that the project of defining this theory is in line with the creation of „world-centered-knowledge” (Connell, 2014), since it actually allows for the theoretical connection of the semiperipheral societies to the global neoliberal developments. In the following chapter I draw the major coordinates of the theory of the semiperipherality, including: positionality between the core and the periphery which leads to the mixture of both; „lagging behind”; hybridity; diachronicities; „de-development” and „surplus of humans”. In the next chapter I explicitly deal with gender regimes at the semiperiphery and their characteristics which can be connected to the semiperipherality of societies in question. I introduce two concepts: „self/sacrificing micro-matriarchy”, and „the masculinity crises”, to explain how the dynamics of gender regimes is being shaped largely by wider social processes taking place at the semiperiphery, and in fact being created by semiperipherality as such. In the last chapter, under the title: „Gender policies at the semiperiphery: the rebellion of the context” I discuss why the semiperipheral perspective is essential for understanding what „works” and what „does not work” in the domain of gender policies. Based on my recent analysis, where I compared gender related projects in 12 countries in Eastern Europe and the Western Balkans during ten

years, I develop a model under the name of „gender equality policy field”, and identify the movements and developments in that field over the time. I also show how the success of the policy project is related to the proper contextualization. Momentum for some gender equality intervention changes, according to a certain cycle, and the success is also highly dependent on that momentum. Finally, I conclude that as much as innovativeness and enthusiasm for gender equality have shaped the policy field in the countries of the semiperiphery, that much the features of the semiperipherality, including the existence of „facade democracies”, within the cartography of global financial capitalism, actually shape the scope and possibilities of policy intervention.

O AUTORKI

Marina Hughson (Hjusion) je sociološkinja, naučna savetnica u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i radi na potprojektu vezanom za socijanu inkluziju. Bavi se istraživanjima u oblasti ženskih, rodnih i studija maskuliniteta, još od druge polovine 80-tih. Marina je 1991. doktorirala na feminističkoj temi, koju je objavila kao svoju prvu knjigu („Žene izvan kruga: profesija i porodica”, ISIFF: 1991). Ona je autorka preko 120 naučnih publikacija iz oblasti rodnih studija, uključujući i veći broj knjiga. Kao profesorka univerziteta radila je na Filozofskom fakultetu u Beogradu, i bila gostujući profesor u Nemačkoj, Mađarskoj (CEU), Austriji, kao i u zemljama regiona. Bila je predsednica Sociološkog društva Srbije i trenutno je predsednica Sekcije za feministička istraživanja i kritičke studije maskuliniteta. Kao nacionalna ekspertkinja za rodnu ravnopravnost učestvovala je u kreiranju svih važnijih nacionalnih dokumenata iz ove oblasti. Kao međunarodna ekspertkinja radila je za Evropsku komisiju (koautorka ENWISE Report-a), Evropski parlament (studija o ženama na Balkanu,

koja je poslužila kao osnova za Rezoluciju EP), UN DP, UNIFEM, UN Women, USAiD, NDI, SIDU, IFAD, kao i za vlade u regionu. Marina je radila na ekspertskim projektima vezanim za rodnu ravnopravnost u 15-ak zemalja. Ona je bila jedna od liderki ženskog pokreta 90-tih godina i osnivačica većeg broja ženskih i civilnih organizacija (Centra za ženske studije, AŽIN-a, Beogradskog kruga, Centra za demokratiju, Ženske stranke itd), kao i inicijatorica prve feminističke post-komunističke konferencije, u Beogradu 1994. godine, i prvog Forumu nevladinih organizacija u Srbiji (1998). Njene najnovije knjige uključuju: „Knowledge Production at the Semiperiphery: A Gender Perspective” (IKSI, 2009), „Rodni barometer u Srbiji: razvoj i svakidašnji život” (UN Women, 2013) kao i ko-uređivanje knjige „Rethinking Transnational Men: Beyond, Between and Within Nations” (Routledge, 2013). Njena polja interesovanja u ovom trenutku vezana su za poluperiferiju, maskulinitete, proizvodnju znanja, rodne politike i svakidašnji život.

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

305-055.1/.2

ХЈУСОН, Марина, 1958-
Poluperiferija i rod: pobuna konteksta / Marina Hughson. -
Beograd : Institut za kriminološka i sociološka istraživanja,
2015 (Beograd : Pekograf). - 146 str. ; 21 cm

"Ova monografija je nastala kao rezultat rada na projektu IKSI,
(projekat No 47011), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i
tehnološkog razvoja." --> str. 11. - Tiraž 500. -
O autorki: str. 145-146. - Napomene i
bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija:
str. 121-135. - Summary: The Semiperiphery and
Gender: the Rebellion of the Context.

ISBN 978-86-83287-83-3

a) Студије рода b) Родна равноправност - Истраживање
COBISS.SR-ID 214036492